

MUZEUL JUDEȚEAN
DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
PRAHOVA
BIBLIOTECA

III 2074

ANUARUL

MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA

SERIE NOUĂ
VII

MUZEUL BRĂILEI EDITURA ISTROS
„CAROL I”
BRĂILA, 2016

CONSILIUL JUDEȚEAN PRAHOVA

**MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA**

**ANUARUL
MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA**

STUDII ȘI CERCETĂRI

**SERIE NOUĂ
VII (15)**

**Muzeul Brăilei
"Carol I"**

Editura Istros

Brăila, 2016

CONSILIUL JUDEȚEAN PRAHOVA
*
MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA

ANUARUL
MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA
STUDII ȘI CERCETĂRI
SERIE NOUĂ
VII (15)

Muzeul Brăilei Editura Istros
"Carol I"
Brăila, 2016

Comitet de redacție:

Redactor șef:

dr. Bogdan Ciupercă

Membri:

Adrian Stan

Octav Negrea

Claudiu Robe

Tehnoredactare: Violeta Streche

Coperta I: *Coiful de la Coțofenești, județul Prahova*

Responsabilitatea conținutului, interpretărilor și calității grafice a materialelor revine exclusiv autorilor.

@ Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova

ISSN 1223-4222

Sumar

Simpozionul Național „Timpul și Omul” Muzeul Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești

Dimitrie Vicovanu

Din istoria unei mari invenții în orologerie: antișocul sau „shock absorber” 9

Ronald Hochhauser

Considerații cu privire la două orologii construite la sfârșitul secolului al XIX-lea, la Oradea, în atelierul lui Daday József 17

Claudiu Burlan

Înlocuirea dinților ruși la o roată de ceas 29

Dorin Barbu

Restaurarea unor ceasuri cu pendul din colecția Muzeului Național Brukenthal 37

Carmen Banu

Ceasuri tip lanternă din colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești 45

Monica Nănescu

Ceasuri și pendule de colecție din patrimoniul Muzeului Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu” Iași 55

Monica Nănescu

Oana Coșereanu

Timpul – măsura mișcării. Ceasuri de turn din Iașul de odinioară 65

Elisabeta Savu

Firme de comercializare a ceasurilor în județul Prahova din prima jumătate a secolului al XX-lea 79

Sebastian Ștefănuță

Migrație și etnicitate în Balcani. Cazul câtorva categorii populaționale din Grecia și România (raport de cercetare) 93

Sebastian Ștefănuță

Timpul drept cadru al gândirii populare românești, la Ernest Bernea 107

Simona MALEAROV

Camelia ȘTEFAN

Timpul la sași 115

Marian Nuțu Cîrpaci

Zeitățile timpului în magia romilor. Semnificații etno-culturale 125

Elena Maftei	
<i>Timp, loc, spațiu</i>	133
Olga Popa	
<i>Memoria timpului</i>	147
Dumitra Bulei	
<i>Udriște Năsturel – personalitate culturală a evului mediu românesc ...</i>	153
Emilia Luchian	
<i>Personalitatea primarului</i>	159

**SIMPOZIONUL NAȚIONAL
„TIMPUL ȘI OMUL”
MUZEUL CEASULUI
„NICOLAE SIMACHE”
PLOIEȘTI**

DIN ISTORIA UNEI MARI INVENȚII ÎN OROLOGERIE: ANTIȘOCUL SAU „SHOCK ABSORBER”

Dimitrie VICOVANU*

Rezumat: După 1700, ceasurile de buzunar au căpătat o răspândire tot mai largă în rândul publicului din înalta societate, capabilă să acopere costul unor obiecte de mare lux. Dar ceasurile de buzunar din această vreme erau niște obiecte de mecanică fină foarte sensibile, mai ales la șocuri, căci cea mai fină piesă, balansul, avea axul sprijinit în lagăre pe doi pivoți extrem de subțiri ca să diminueze frecarea.

Geniul celui mai mare inventator din istoria orologeriei, Abraham Louis Breguet (1747 – 1823) a găsit soluția salvatoare; el inventează în anul 1790 „Parachute shock protection” sau absorbirea șocului prin parașutarea plăcii de rubin care acoperea capul pivotului de la axul balansului.

Cuvinte cheie: Breguet, ceas de buzunar, balans, absorbirea șocului

După 1700, ceasurile de buzunar au căpătat o răspândire tot mai largă în rândul publicului din înalta societate, capabilă să acopere costul unor obiecte de mare lux. Dar ceasurile de buzunar din această vreme erau niște obiecte de mecanică fină foarte sensibile, mai ales la șocuri, căci cea mai fină piesă, balansul, avea axul sprijinit în lagăre pe doi pivoți extrem de subțiri ca să diminueze frecarea; orice lovitură a ceasului ducea la strâmbarea sau ruperea pivoților care erau din oțel călit, adesea se spărgeau și lagărele care erau din rubin. După reparații foarte costisitoare, ceasul putea funcționa din nou.

Dar iată că geniul celui mai mare inventator din istoria orologeriei, Abraham Louis Breguet (1747 – 1823) a găsit soluția salvatoare; el inventează în anul 1790 „Parachute shock protection” sau absorbirea șocului prin parașutarea plăcii de rubin care acoperea capul pivotului de la axul balansului, ca în fig.1; plăcuța de rubin era ținută în poziție de către o lamă elastică pe care șocul o ridica cu tot, după care revenea în poziția inițială, protejând pivotul. (Fig. 1, 2)

O istorie despre această aplicare a mării invenții a lui Breguet este consemnată atunci de către Baro Ernouf în cartea sa din 1879. Breguet a făcut un test în public a invenției parașutei, în fața unei largi

*Restaurator antichități, New York

audiențe în casa lui Talleyrand, aruncând ceasul lui de buzunar pe podeaua sălii, la care prințul Talleyrand a exclamat: „acest diavol, Breguet, a făcut o încercare bună”; Breguet a ridicat ceasul și l-a prezentat oaspeților care au admis că el funcționează la fel de bine ca și mai înainte.

Această epocală invenție a lui Breguet a redus considerabil vulnerabilitatea ceasurilor de buzunar, după care apariția ceasurilor de mână a necesitat și mai stringent această invenție. Dacă ceasurile de buzunar erau „șocate”, mai ales la scăparea lor din mână, cele de mână puteau fi lovite ca fiind la mână, căci mâinile sunt într-o continuă mișcare în timpul muncii zilnice. Ideea antișocului prin inventarea „parașutei” ca sistem, de către Breguet, a fost aplicată apoi în mod curent fie la un pivot al balansului (**Fig. 3**), fie la ambii pivoți (**Fig. 4**).

Dar ideea parașutei menține în poziție fixă rubinele cu gaură și doar rubinul din capătul pivotului se poate ridica și absorbi șocul când acesta este pe linia axului de balans, adică din față sau din spatele ceasului; la un șoc venit lateral, adică perpendicular pe axul balansului (pe cantul ceasului), pivotul se poate „forfeca” sau, în cel mai fericit caz, suferă o ușoară îndoire, ceea ce scoate balansul din punctul de echilibru (Balance poisoning) și creează fricțiune în rubinele cu gaură.

Aplicarea antișocului la ceasurile de mână și în același timp și la cele de buzunar în secolele care au urmat lui Breguet, au îmbunătățit sistemul făcând mobile, pentru a prelua șocul din orice direcție, ambele rubine: și cel cu gaură și plăcuța din capătul pivotului. Ambele rubine având o ramă de profil special și stând într-un locaș conic, orice șoc le mișcă simultan și clama fină se deschide lăsându-le să sară din locaș, rămânând pivotul în perfectă stare: rămâne doar să recuperăm rubinele, să le punem în locașul respectiv și să închidem clama elastică rabatabilă (vezi sistemul antișoc „INCABLOC”, **Fig. 5, 6**).

De-a lungul timpului, marea invenție a lui Louis Breguet de a proteja la șoc pivoții balansului, a căpătat o importanță atât de mare, încât a forțat industria ceasurilor să creeze o sumedenie de variante de „shoc proof”, peste 80 la număr, între care mărimile elementelor componente variază de la $\frac{1}{4}$ mm diametru al rubinului înrămat și găurit, până la 1 mm. Dăm alăturat 3 planșe cuprinzând cele peste 80 de sisteme de șoc absorber din industria elvețiană (**Fig. 7**).

Marea invenție a lui Breguet a micșorat la maximum vulnerabilitatea ceasurilor, dar și costul reparațiilor și a întreținerii: demontarea pentru schimbare sau curățire și uleiare a rubinelor de la

balans, odinioară prinse în șuruburi minuscule, acum se demontează simplu prin ridicarea unei clame.

În orologeria modernă din zilele noastre, antișocul s-a extins și în afara balansului; una din roțile cu pivoții cei mai fini fiind roata escapamentului, unele firme ca Rolex, au dotat-o cu șocprooful „Duofix”.

Dacă după anul 1800 sistemul antișoc al parașutei se generalizase, astăzi cel mai utilizat este „Incabloc”, „Kif” și „Trior”, dar în general nu se mai produc astăzi ceasuri fără antișoc, de buzunar sau de mână.

Bibliografie:

- *The art of Breguet*, Anticorum Auction Catalog, Geneva 1991;
- Mike Gorlewski, *Shock Absorber, a magical party* in „Watch & Clock Buletin”, nr.411-2014, pg. 490-491;
- B. Jadow Inc., *Best-Pit nr. 111 Enciclopedia of Watch Material* first edition, 1961, New York;
- Richard Gilbert, Tom Engle and Cooksy Shugart *Watches, complete guide*, vol.26, pg. 72-73.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 Breguet, Parașuta șoc absorber-desenul de principiu al invenției

Fig. 2 Breguet, Parașuta șoc absorber-desenul exterior al invenției

Fig. 3 Ceasul de buzunar Breguet nr. 443 din 1799 al Ducelui de Praslin echipat cu o singură protecție antișoc parașută în partea din spate a ceasului

Fig. 4 Ceasul de buzunar Breguet nr. 147 din 1805 al lui Alexander von Humbolt, echipat cu protecție antișoc la ambii pivoți ai balansului

Fig. 5 Sistemul modern antișoc montat pe puntea balansului

Fig. 6 Sistemul Incabloc: Părți componente

Fig. 7 Diferite variante ale sistemului modern antișoc

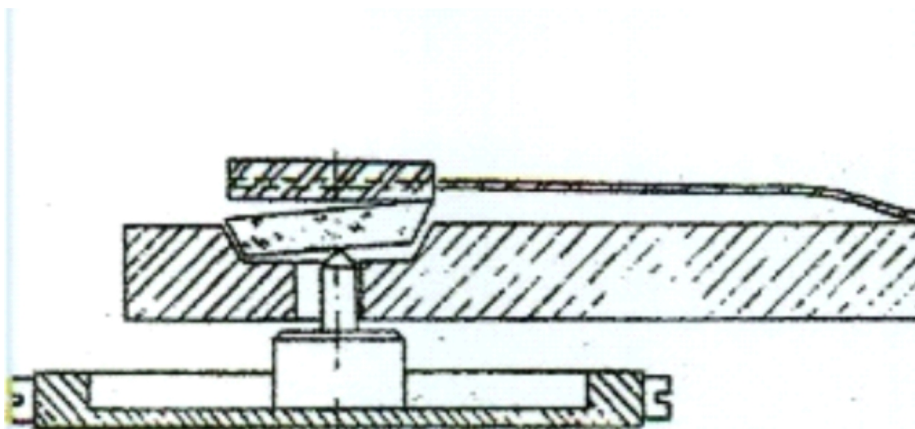

Fig. 1 Breguet, Parașuta șoc absorber-desenul de principiu al invenției

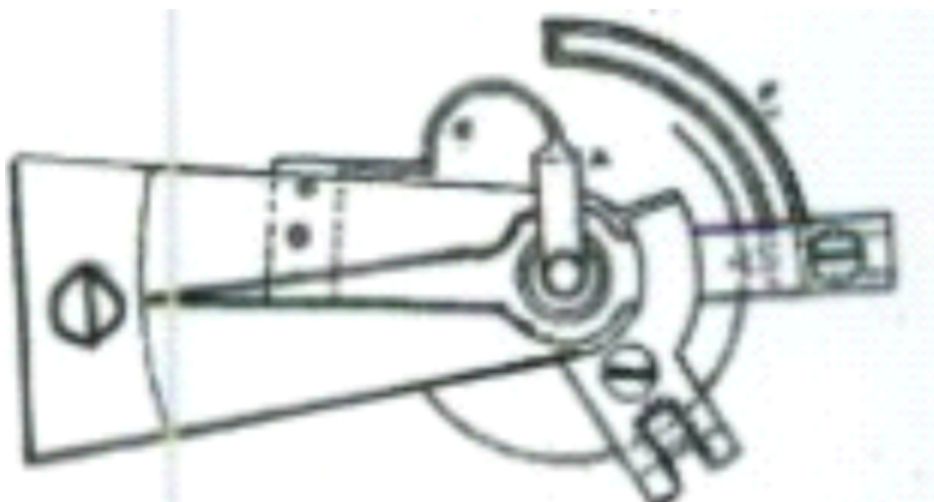

Fig. 2 Breguet, Parașuta șoc absorber-desenul exterior al invenției

Fig. 3 Ceasul de buzunar Breguet nr. 443 din 1799 al Ducelui de Praslin echipat cu o singură protecție antișoc parașută în partea din spate a ceasului

Fig. 4 Ceasul de buzunar Breguet nr. 147 din 1805 al lui Alexander von Humboldt, echipat cu protecție antișoc la ambii pivoți ai balansului

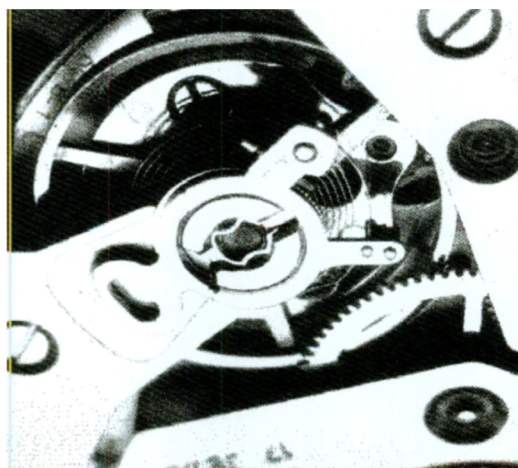

Fig. 5 Sistemul modern antișoc montat pe puntea balansului

Fig. 6 Sistemul Incabloc:
Părți componente

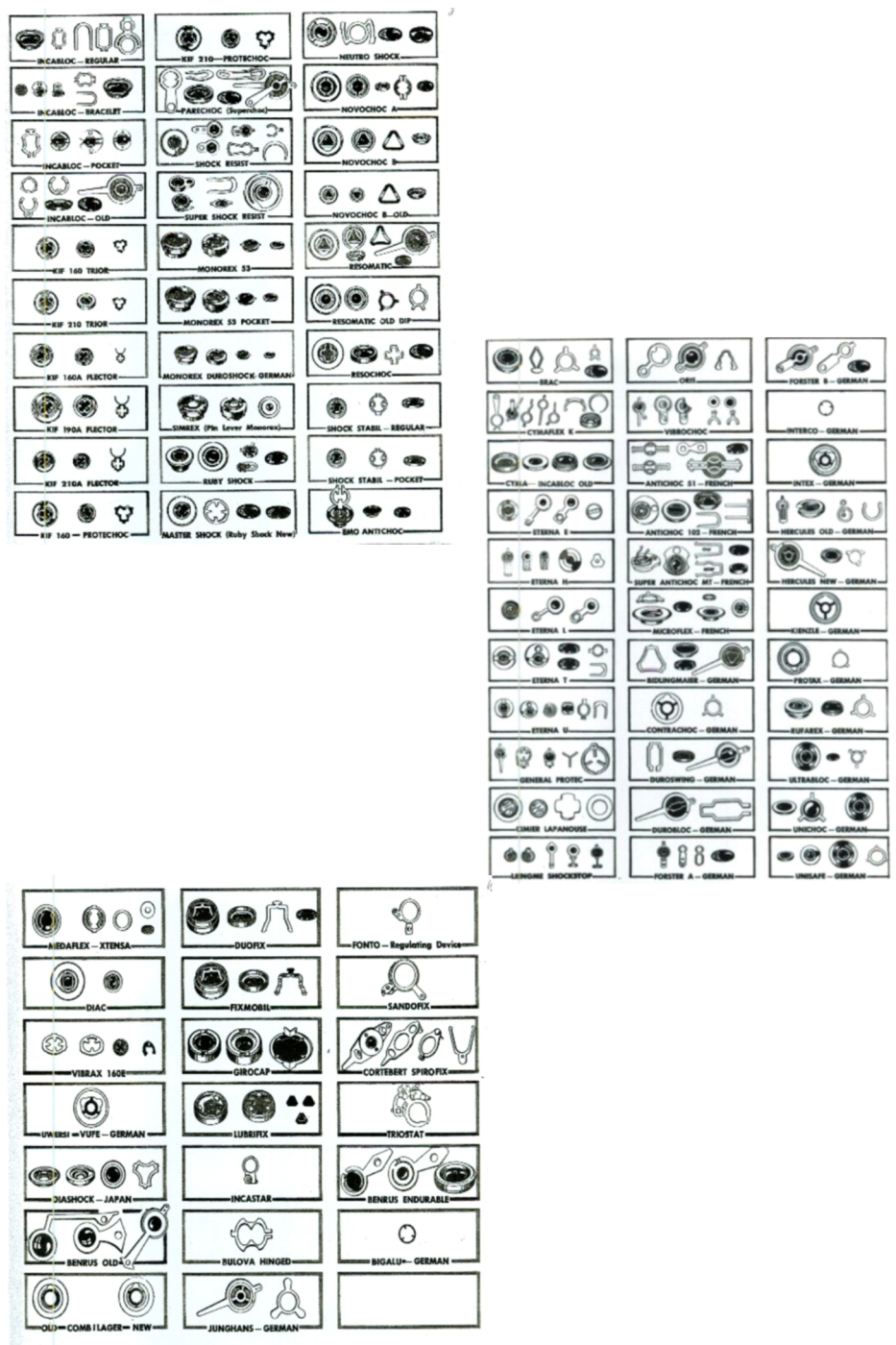

Fig. 7 Diferite variante ale sistemului modern antișoc

Abstract: *After 1700, pocket watches gained a wider spread among the upper class because they were capable of covering the cost of such luxurious objects. But the pocket watches from this period were objects with precision mechanics that were very sensitive, especially to shocks, because its most finest piece, the balance, had its axle supported in bearings on two extremely thin pivots in order to diminish the friction.*

The genius of the greatest inventor in horology history, Abraham Louis Breguet (1747-1823) found the solution; in 1790 he invents the "Parachute shock protection" or the absorption of the shock by parachuting the ruby plate which covered the head of the pivot from the axle of the balance.

Keywords: *Breguet, pocketwatch, balance poising, the parachute anti-shock system*

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA DOUĂ OROLOGII CONSTRUITE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA, LA ORADEA, ÎN ATELIERUL LUI DADAY JÓZSEF

Ronald HOCHHAUSER

Rezumat: Abordarea noastră are menirea de a continua descrierea punctuală a orologiilor construite la Oradea, demarată cu ocazia *Simpozionului Național „Timpul și Omul”*, ediția a XVII-a, din 2015. Lucrarea își propune să pună în evidență și activitatea lui **Daday József** (1828-1906), unul din producătorii de orologii renumiți de pe teritoriul Imperiului Austro-Ungar, fiindcă aceasta a fost tratată atât de puțin de literatura de specialitate din țara noastră. Studiul se încheie cu trecerea în revistă a unor localități în care s-au distribuit orologii construite în atelierul industriașului naturalizat în urbea situată pe cursul Crișului Repede. Este scos în evidență orașul Baia Mare, cu Turnul Sfântul Ștefan care a beneficiat, cândva, de un sistem tehnic de acest fel.

Cuvinte cheie: industriaș local, orologiu, clopotniță, mecanism de antrenare, ancoră

Introducere

Prezentul demers științific se bazează pe unul din studiile noastre anterioare, specifice domeniului orologeriei, intitulat *Ceasuri de turn cu valoare istorică și tehnică – contribuții la istoria orologiului situat în Palatul Primăriei din Oradea*, publicat într-unul dintre volumele anterioare ale *Anuarului Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova*. El are chemarea de a continua recomandarea orologiilor construite la Oradea, oraș care, la începutul secolului al XX-lea, avea atributul de a fi echivalentul Parisului, dar pe malul Crișului Repede. Cu toate că enunțul din titlu este formulat clar, ținem să-l interpretăm puțin, deoarece, dincolo de o analiză, care nu se dorește a fi exhaustivă, și observațiile exprimate vizavi de sistemele tehnice de referință, lucrarea își propune să scoată în evidență și activitatea unuia din orologierii renumiți de pe teritoriul Imperiului Austro-Ungar, abordată lacunar de literatura de specialitate din România. Ne referim aici la **Daday József** care și-a început activitatea profesională în cadrul unei bresle de lăcătuși (**Fig. 1**). După stabilirea

sa la Oradea, a devenit în scurt timp, un cunoscut, un apreciat și un frecvent solicitat fabricant de orologii și om de afaceri, la nivelul întregii monarhii bicefale. Drept dovadă a apelativelor anterior înșirate stă *Diploma de excelență* ce i-a fost acordată ca o recunoaștere a „muncii de calitate”, cu ocazia *Expoziției de celebrare a mileniului maghiar de existență* din 1896, de la Budapesta (**Fig. 2**)¹.

Vechi de peste un secol, potențiale atracții turistice

Stadiul actual al cercetărilor din teren, ca și informațiile păstrate în diferite surse de informare arată că în Oradea există două orologii fabricate în mod sigur în *Atelierul de lăcătușerie și orologerie „Daday József”*, fondat la 1860. Acestea sunt amplasate la *Catedrala romano-catolică „Înălțarea Fecioarei Maria”* (**Fig. 3**) și la *Biserica reformată* din cartierul Olosig (**Fig. 4**)². Ambele au fost montate la locurile lor de însuși patronul atelierului și de o echipă formată din angajații săi. Ele constituie relicve ale tehnicii din perioada „La Belle Époque”, cunoscută drept una de bunăstare, de calm, răstimpul netulburat de conflicte majore, intervalul istoric propice evoluției. În opinia noastră, ne aflăm în fața unor mecanisme tipizate, posibile copii ale unor orologii cu licență, fabricate industrial în spațiul german. Acestea reflectă și spiritul inventiv al orologierului și, deopotrivă, capacitatea sa de a-și adapta produsele la condițiile impuse de locul amplasării acestora. Păstrate până în zilele noastre, bunurile culturale dispun de câte un *orologiu mamă* cu trei module. În timp ce ceasornicul din turnul catedralei în stil baroc clasicizant – datat 2 septembrie 1892, zi înscrisă pe roata ancoră – indică „timpul trecut” conform principiului de funcționare inițial, prin intermediul a trei greutatea (**Fig. 5**), cel de-al doilea orologiu, al bisericii din Olosig – datat 1 iunie 1893, zi marcată pe roata ancoră – contabilizează

¹ Pe această cale ne exprimăm gratitudinea și înalta considerație față de **Takács József** (Debrecen, Ungaria), născut la 24.03.1953, pentru disponibilitatea de a ne fi consiliat în demersul întreprins și de a ne fi pus la dispoziție materiale și rezultate ale unor cercetări individuale aflate sub protecția legii dreptului de autor.

² *Catedrala romano-catolică „Înălțarea Fecioarei Maria”* este o construcție de tip bazilical, important monument de arhitectură de stilul barocului clasicizant, din Transilvania. Istoria acesteia începe în 1750 când Franz Anton Hillebrandt, un celebru arhitect al curții vieneze, realizează primele planuri de edificare. Construcția este terminată în 1779, la intervenția împărătesei Maria Tereza a Austriei. Data reținută pentru sfințirea bisericii este 25 iunie 1780. În 1991 a fost ridicată la rang de „bazilica minor”; *Biserica reformată* din Olosig a fost înălțată, într-o primă etapă, pe parcursul anilor 1784-1787, în stilul barocului târziu, după planurile arhitectului vienez Éder Jakab. O a doua etapă constructivă, reținută a fi anul 1884, aparține renumitului arhitect Rimanóczy Kálmán tatăl, naturalizat la Oradea. Parohia bisericii găzduiește și un mic muzeu unde pot fi admirate: cărți vechi, sigilii parohiale, țesături etc.

„măsura mișcării” prin intermediul unui *dispozitiv electric de întreținere a oscilațiilor unui pendul*, în urma adaptării sale la exigențele contemporane, în anul 1992 (**Fig. 6**)³.

Analiza comparativă a mecanismelor principale mai scoate în evidență lipsa din componența orologiului de la *Biserica reformată* a ancorei originare, element al mersului *Graham* – caracteristic sistemelor tehnice construite în atelierul meșterului Daday. Aceasta a fost substituită, pe la începutul anilor 1990, cu un opritor de construcție specială, prin intermediul căruia se realizează scăpările și împiedicările ritmice succesive, reglatoare ale mersului. Intervenția a implicat modificarea roții ancorei inițiale, prin fixarea perpendicular pe diametrul său, spre circumferință, a unor bolțuri sau piroane, cu scopul de a se antrena cu ancora. Astfel, eșapamentul înlocuitor al orologiului are, mai degrabă, aspectul unui de tip *Amant* (**Fig. 7**).

Alte constatări vizavi de cele două piese vin a susține mesajul de promovare a imaginii atelierului, pe care l-am găsit în publicația *A Nagyvárad képes naptára* (în traducere: *Calendarul ilustrat al ziarului Oradea-Mare*) din 1897. Din acest document reproducem un fragment relevant, fără alte comentarii: „*sistemele tehnice fabricate de atelier au structură simplă, din fier forjat, cu extremitățile axelor din oțel și cu roata principală confecționată din aliaj de cupru*” (**Fig. 8**).

Ar fi de dorit ca ornicele de turn, studiate, în calitatea lor de obiecte păstrate de la începuturile tehnicii dedicate artei ceasornicăriei, să fie valorificate expozițional și „in situ”, în vederea accesului liber la cultură și a transiterii pentru posteritate a unor asemenea valori, așa cum s-a procedat, pe plan local, cu cel din turnul *Palatului Primăriei* și, mai recent, cu cel de la *Catedrala ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului” (Biserica cu Lună)*, care respectă așteptările formulate⁴. Mai mult decât atât, toate orologiile amintite aici se pretează a fi clasate și numai pentru că în epoca la care ne referim, ramura industrială a construcțiilor de orologii din Oradea – cu specific provincial și cu o existență de peste o jumătate de secol – s-a ridicat cel puțin la nivelul ramurilor similare din spațiile apusene ale Imperiului Austro-Ungar, cu mult mai dezvoltate⁵.

³ Dispozitivul și funcționarea sa au fost descrise în lucrarea noastră anterioară, la care ne-am referit în preambulul prezentului studiu.

⁴ O expoziție permanentă cu 9 planșe, cuprinzând imagini ale unor orologii orădene, precum și descrierile aferente formulate de autorul acestor rânduri, este deschisă publicului în turnul cu ceas al *Palatului Primăriei* din oraș.

⁵ Raportat la ceasurile de turn aduse în discuție, cel de la *Biserica cu Lună* a fost construit mai devreme cu un secol, în 1793, de către meșterul lăcătuș de origine germană Georg Rueppe.

De la formarea profesională prin ucenicie la statutul de cetățean respectat al orașului Oradea

Daday József s-a născut la 27 martie 1828 în Füzesgyarmat (azi oraș în județul Békés din Ungaria), într-o familie de mici nobili de confesiune reformată. La terminarea școlii generale, acesta pleacă la Debrecen (azi, de asemenea, în Ungaria) pentru a învăța meserie. Se alătură breslei lăcătușilor unde este instruit și promovat ucenic de meșterul Szatmári János. De la obținerea certificatului de ucenic, în primăvara anului 1845, Daday efectuează un stagiu de practică de aproape patru ani, în mai multe localități apropiate de Debrecen, unde își însușește cele învățate și acumulează experiență. Presupunem că așa se face să fi poposit, pentru prima dată, și la Oradea Mare, pe atunci în formare, prin unificarea orașelor-cartiere grupate în jurul Cetății medievale.

În 1860 a decis să se mute în acest oraș deschis modernizării, unde cumpără o casă și fondează un atelier de lăcătușerie pe strada Szent János (azi, Ady Endre, după numele poetului maghiar născut la Érmindszent <Eriu-Mețenț>, comitatul Sălaj). În cadrul atelierului, cunoscut a fi drept locul în care s-au fabricat portalul și gardurile din fier forjat de la Palatul Episcopal romano-catolic din Oradea, Daday implementează tehnologia de turnare a metalelor neferoase și demarează *producția de orologii*. Deopotrivă, achiziționează o mașină cu aburi pentru acționarea mașinilor-unelte din dotarea localului. Activitatea depusă de către meșter este reflectată obiectiv în *Albumul industriei și comerțului din Imperiul Austro-Ungar*, editat în 1896, din care reținem: „Este unul dintre cei mai buni meșteșugari ai orașului Oradea. Grație zelului și profesionalismului dovedite, a inspirat încredere și a câștigat simpatie în rândul clienților, iar succesele obținute i-au sporit aceste calități. Lucrările de fenerie și lăcătușărie din multe clădiri sunt rezultatele muncii sale. Fără îndoială, în calitate de orologier este unic în felul său”. Mărturie a nivelului de excelență atins în afaceri o reprezintă și diplomele obținute la diferitele expoziții, printre care și cea remarcată în prefață.

În urma afacerilor derulate cu succes, care au condus și la performanța de a lucra pe stoc, meșterul naturalizat la Oradea cumpără și construiește mai multe case în imediata apropiere a atelierului. Averele-i adunate cu trudă, de-a lungul anilor, mai conținea o podgorie de 8 hectare și pivnițele de vinuri aferente, o fermă de animale – considerată a fi o afacere model – și o casă de vacanță pe Dealul Viilor (azi, Cartierul Nicolae Iorga) din oraș.

Pe lângă activitatea de afaceri, a fost membru de drept al consiliului orășenesc (virilist), membru al prezbiteriului de pe lângă *Biserica reformată* din Olosig, vicepreședinte și membru în comisia de industrie a *Camerei de Comerț și Industrie* din Oradea.

La începutul secolului al XX-lea, atelierul de lăcătușerie și orologerie, cu un efectiv de aproximativ 30 de angajați, a fost preluat de către **Mezey Dezső** (1867-1949), inițial ucenic și mai târziu, răstimp de 16 ani, maestru în cadrul atelierului⁶.

Antreprenorul Daday a trecut la cele eterne în 1906 și a fost înmormântat la locul de veci al familiei, din *Cimitirul Olosig* unde aveau să fie îngropați, în 1907, publicistul **Iosif Vulcan**, fondatorul revistei „Familia”, și, în 1930, avocatul și politicianul **Aurel Lazăr**, artizan al Marii Uniri și primar al Oradiei o perioadă scurtă de timp⁷.

Marcă distribuită în comitatul Bihor și împrejurimi

Geografic vorbind, orologiile fabricate de atelier au fost destinate cu precădere edificiilor de cult din localitățile Bihorului istoric și ale celor din câteva comitate limitrofe acestuia (Békés, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok, Sătmar), de pe cuprinsul Regatului Ungariei. În ordinea cronologică a construirii sau a amplasării sistemelor tehnice la locurile lor, ne referim la următoarele așezări: Otomani (1868) și Cefa (1884), azi în județul Bihor, Baia Mare (1895), azi în județul Maramureș, respectiv Zsáka (1889), Kaba (1893), Tiszaroff și Gyula (1894), la fel și Hajdúböszörmény (1896), situate în Ungaria zilelor noastre. Desigur că de orologii cu blazonul Daday au beneficiat și multe alte edificii din spațiul amintit, în special cele de confesiune calvină. Stadiul actual al cercetărilor nu a permis încă identificarea acestor mecanisme, însă informațiile păstrate în diferite surse indică o posibilă existență a lor în următoarele localități: Oradea, Sântion, Girișu de Criș, Tileagd, toate în județul Bihor și Pocsaj în Ungaria.

Dintre localitățile enumerate anterior, scoatem în evidență Baia Mare cu *Turnul Sfântul Ștefan*. După ce nu a mai funcționat, orologiul „Daday”, de acolo, a fost conservat și depus într-un loc

⁶ **Mezey Dezső**, meșter lăcătuș și orologier, constructor al orologiului amplasat în *Palatul Primăriei* din Oradea.

⁷ Acest cimitir a fost lichidat definitiv, azi în locul acestuia este amenajat un parc, purtând numele voievodului Mihai Viteazul. Rămășițele pământești ale lui Iosif Vulcan și ale lui Aurel Lazăr au fost strămutate la *Cimitirul Municipal „Rulikowski”* din oraș.

special, în cadrul *expoziției permanente de ceasuri* de la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș (cândva *Monetăria Imperială*) din oraș. Salutăm demersul colegilor noștri de a fi apreciat cel puțin importanța tehnică însoțită de semnificația documentară legată de istoria locului, a ceasului masiv, fabricat în 1895, readus în perfectă stare de funcționare, amplasat, cândva, în *Turnul Sfântul Ștefan* și de a-l fi clasat în categoria juridică *Tezaur* a patrimoniului cultural național! Remarcăm, de asemenea, lansarea de curând a volumului *Călătorie în universul ceasului. Colecția de orologerie*, autori Viorel Rusu și Lucia Pop, în care segmentul patrimonial de mare atracție pentru public, din cadrul muzeului băimărean, își află o nouă dimensiune a forței sale culturale și istorice - permanența.

Un gând de încheiere

Să ne păstrăm trecutul pentru a ne crea viitorul! De acest trecut se leagă și cele două orologii supuse cercetării. Să facem cunoscute și să transmitem generațiilor viitoare aceste moșteniri culturale, ale Oradiei, oraș de mai multe secole, multiethnic, multicultural și multiconfensional și pe care ne-am dori să le vedem protejate prin lege!

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1.** Portretul meseriașului și omului de afaceri, Daday József, realizat de un artist plastic anonim
- Fig. 2.** Copia *Diplomei de excelență*, semnată de oficialitățile *Expoziției milenare*: Wekerle Sándor, președinte al juriului, Daniel Ernő, Ministru al Comerțului și președintele expoziției, Schmidt József, Consilier ministerial și directorul expoziției
- Fig. 3.** Turnul răsăritean al catedralei unde orologiul principal este adăpostit la un nivel inferior și frontispiciul în care este încastrat cadranul sistemului tehnic. Suprafața divizată, vopsită negru cu cifre albe, a fost substituită cu o replică în anul 2015, vopsită în culoarea neagră, cu cifre galben-aurii
- Fig. 4.** Clopotnița și unul dintre cele patru cadrane ale sistemului tehnic de la edificiul de cult reformat. Ele sunt substituite, pentru că nu respectă modelul originalului, fiind inscripționate cu cifre arabe.
- Fig. 5.** Orologiul principal al bazilicii are parte de o întreținere neadecvată, întrucât construcția din lemn cu rol de protecție a fost avariata. Mecanismul este supus permanent depunerii prafului care-i poate deregla mersul.
- Fig. 6.** Orologiul principal de la biserica reformată are un mecanism modificat și bine întreținut. Se constată amplasarea inversă a mecanismelor de semnalizare (ore întregi și sferturi), față de cea întâlnită la orologiul bazilicii.
- Fig. 7.** Mecanismul de mers al orologiului de la biserica reformată. Pe roata ancoră se remarcă inscripția: „KÉSZÍTETTE DADAY JÓZSEF NAGY VÁRADON 1893 IUNIUS 1.” („CONSTRUIT DE DADAY JÓZSEF, LA ORADEA MARE 1 Iunie 1893”).
- Fig. 8.** Reclamă de promovare a imaginii atelierului. Atragem atenția asupra formulei politicoase de adresare („Am onoarea de a vă recomanda ...”) și a respectului față de comanditar („Cu aleasă considerație”)!

Fig. 1. Portretul meseriaşului şi omului de afaceri,
Daday József,
realizat de un artist plastic anonim

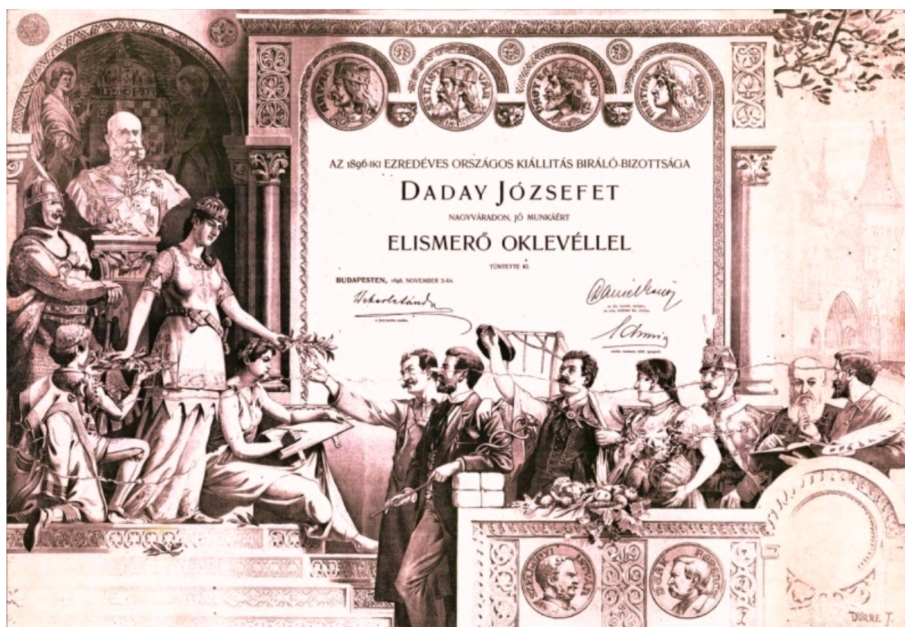

Fig. 2. Copia *Diplomei de excelență*, semnată de oficialitățile *Expoziției milenare*:
Wekerle Sándor, președinte al juriului,
Daniel Ernő, Ministru al Comerțului și președintele expoziției,
Schmidt József, Consilier ministerial și directorul expoziției

Fig. 3. Turnul răsăritean al catedralei unde orologiul principal este adăpostit la un nivel inferior și frontispiciul în care este încastrat cadranul sistemului tehnic. Suprafața divizată, vopsită negru cu cifre albe, a fost substituită cu o replică în anul 2015, vopsită în culoarea neagră, cu cifre galben-aurii

Fig. 4. Clopotnița și unul dintre cele patru cadrane ale sistemului tehnic de la edificiul de cult reformat.

Ele sunt substituate, pentru că nu respectă modelul originalului, fiind inscripționate cu cifre arabe.

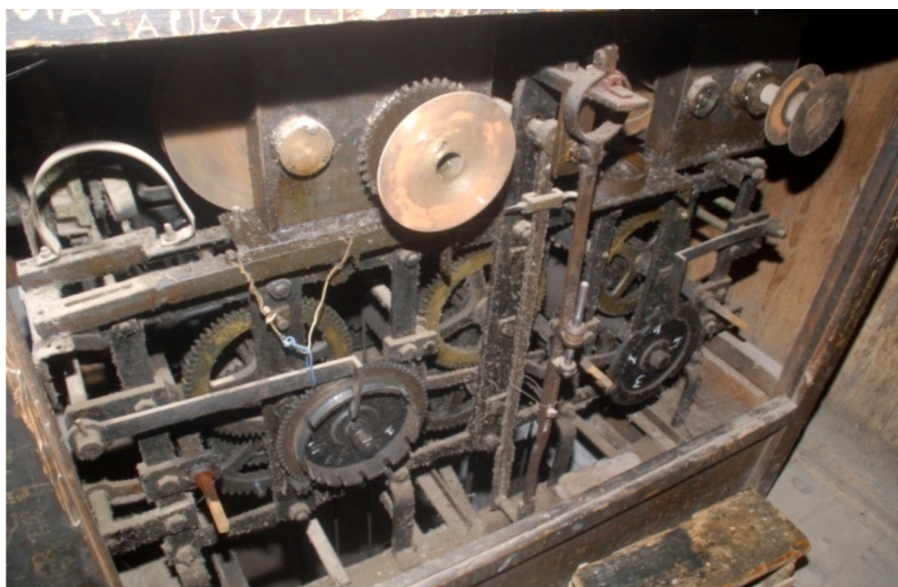

Fig. 5. Orologiul principal al bazilicii are parte de o întreținere neadecvată, întrucât construcția din lemn cu rol de protecție a fost avariată. Mecanismul este supus permanent depunerii prafului care-i poate deregla mersul.

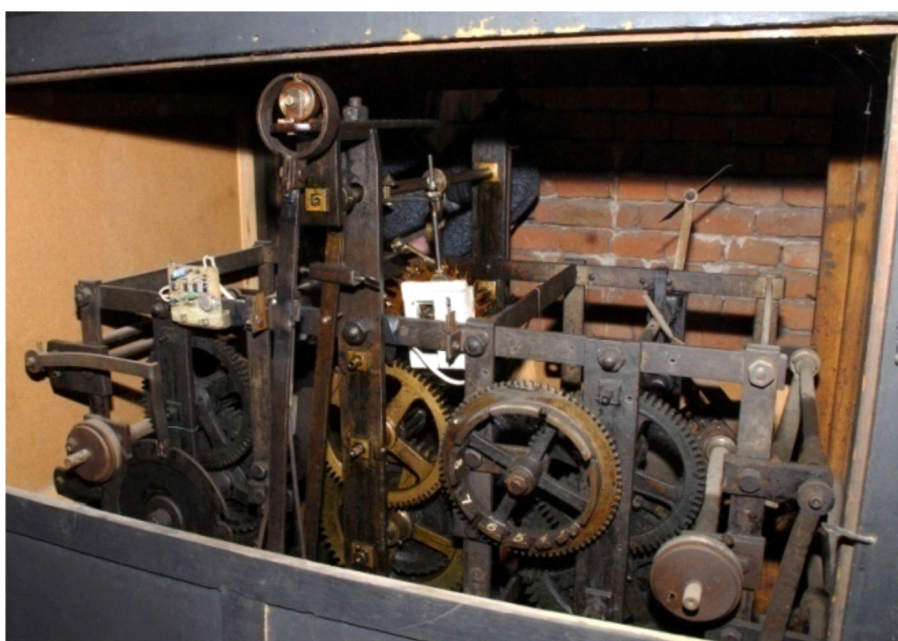

Fig. 6. Orologiul principal de la biserica reformată are un mecanism modificat și bine întreținut. Se constată amplasarea inversă a mecanismelor de semnalizare (ore întregi și sferturi), față de cea întâlnită la orologiul bazilicii.

Fig. 7. Mecanismul de mers al orologiului de la biserica reformată. Pe roata ancoră se remarcă inscripția: „KÉSZÍTETTE DADAY JÓZSEF NAGY VÁRADON 1893 IUNIUS 1.” („CONSTRUIT DE DADAY JÓZSEF, LA ORADEA MARE 1 IUNIE 1893”).

Számos kitüntetés.

Daday József

műlakatos és toronyórás,
Nagyvárad, Szt.-János-utca 320.

Van szerencsém b. figyelmébe ajánlani **műlakatos és toronyóra műhelyiségemben** készletben lévő, több kiállításon legtekélyesebbnek elismert, legjutányosabb szerkezetű, **vörös fémből** készült főkerekekkel, a felhúzást könnyítő s legcélszerűbb módon alkalmazható külön **mozgó orsókkal**, a súlyemelő köteleket tartó **vashengerekkel**, **ingaszabályozó csavarokkal** ellátott

KÉSZ TORONYÓRÁIMAT,

melyeknek felállítását is elvállalom.

Toronyóráim a vörös fémből készült főkerekeken kívül teljesen **vert vasból** és a tengelyek végei **acézből** vannak készítve.

Beesés megrendelését kérve, vagyok

kiváló tisztelettel
DADAY JÓZSEF,
műlakatos és toronyórás.

90

Fig. 8. Reclama de promovare a imaginii atelierului. Atragem atenția asupra formulei politicoase de adresare („Am onoarea de a vă recomanda ...”) și a respectului față de comanditar („Cu aleasă considerație”)!

Abstract: *Our approach is meant to continue the laconic description of the clocks built in Oradea that began with the occasion of the 17th edition of the National Symposium „Time and Man” in 2015. The present paper aims to emphasise the activity of **Daday József** (1828-1906) as well, who was one of the well-known clock builders on the territory of the Austro-Hungarian Empire, sadly overlooked by the specialist literature from our country. Our work ends with the review of all those localities which received clocks built in the workshop of this naturalised citizen of the city divided by the Crişul Repede river. Special emphasis is given to the city of Baia Mare with its ecclesiastical buildings such as the Ştefan Tower, which benefited from such technical devices.*

Keywords: *local craftsman, clock, tower, drive mechanism, anchor*

ing. dr. Ronald Hochhauser
Muzeul Țării Crişurilor,
Bulevardul Dacia nr. 1-3, Oradea, jud. Bihor
e-mail: hochhauser.ronald@gmail.com

ÎNLOCUIREA DINȚILOR RUPTI LA O ROATĂ DE CEAS

Claudiu BURLAN

Rezumat: *Repararea unui ceas presupune apariția a numeroase provocări. Una dintre ele este ruperea arcului motor al ceasului, respectiv, ruperea dinților roții interacționare sau îndoirea lor. Cea mai potrivită modalitate de reparație este inserarea unor dinți noi în roata existentă. Pentru aceasta, sunt necesare scule elevate, răbdare și pricepere din partea ceasornicarului.*

În final, ceasul își va păstra originalitatea în proporție cât mai mare prin intervenții minim invazive asupra pieselor, iar funcționarea ceasului va fi foarte bună.

Cuvinte cheie: *ceas, dinți rupți, roată*

După cum știți, reparația unui ceas ne aduce în fața diverselor provocări. Ruperea arcului motor al ceasului, din diverse motive, are obiceiul de a mai crea și alte probleme, cea mai comună fiind ruperea dinților roții interacționare, sau îndoirea lor, ceea ce este cam același lucru din punct de vedere al rezultatului final.

În acest caz sunt trei variante care se pot aplica. Să facem o roată nouă, ceea ce, din punct de vedere al unei restaurări nu este opțiunea cea mai bună, să căutăm o roată identică din aceeași perioadă și același producător, lucru destul de greu de făcut, iar a treia variantă este să inserăm dinți noi în roata existentă, ceea ce este, cred eu, cea mai indicată soluție din punctul de vedere al unui restautor, întrucât ceasul își va păstra originalitatea în proporție cât mai mare, piesele ne fiind schimbate, iar funcțional va fi la un nivel bun.

Operațiunea nu este foarte complicată, nu necesită scule foarte elevate, ține doar de răbdarea și mâna meșterului care face acest lucru, dar există niște pași care trebuie urmați cu siguranță și câteva elemente de care trebuie să ținem seamă în timpul realizării lucrării.

Pentru a începe să refacem dinții roții, primul lucru, bineînțeles, este să știm care sunt fazele prin care vom trece. Vom începe cu marcarea locului în care va trebui să inserăm material (**Fig. 1**); vom decupa locul respectiv(**Fig. 2**) și vom da o formă trapezoidală decupajului(**Fig. 3**), după care vom lua un material de aceeași grosime(**Fig. 4**), îl vom

prelucra în aceeași formă cu decupajul, lăsând material și pentru viitorii dinți (**Fig. 5, 6**). Materialul respectiv îl vom insera în decupaj prin presare (**Fig. 7**), îl vom lipi pentru a fi asigurat la locul lui (**Fig. 8, 9**). Acum va urma refacerea dinților roții după care vom face curățarea și polisharea roții pentru a încheia lucrarea (**Fig. 10, 11**).

Vom trece la decuparea locașului unde vom insera materialul plin, rezultatul fiind un locaș trapezoidal.

O greșeală ușor de făcut este decuparea greșită a locașului. Decuparea trebuie să înceapă la bazele foștilor dinți, nu la baza dinților existenți, deoarece acest lucru poate duce la slăbirea bazei dinților existenți. Nu este o greșeală foarte mare, care poate fi compensată printr-o formă trapezoidală mai accentuată a locașului, pentru a oferi sprijin mai mare dinților existenți. Este bine de evitat această greșeală, dar dacă a fost făcută, nu avem decât să continuăm.

Eu am folosit o „roată școală” și am obținut două rezultate.

Prelucrăm puțin decupajul, pentru a da o formă regulată, cu muchii drepte, pentru a fi mai ușor de inserat materialul ce va înlocui dinții, după care începem pregătirea materialului de inserat. Prelucrăm materialul în forma dorită. După ce am dat forma necesară ca acesta să intre în locaș, îl vom presa la locul său. Pentru a fi convinși că inserția va sta la locul ei și nu va ieși sub acțiunea forțelor existente în ceas, aceasta va fi lipită cu cositor. Pentru acest lucru, luăm puțin cositor, tăiem fulgi mici pe care-i aplicăm la locul lipiturii și facem lipitura.

Este de preferat ca lipitura să o facem cu un pistol de lipit sau un letcon, sau orice altceva care încălzește doar local și nu cu o flacără puternică, deoarece această flacără ar putea afecta materialul roții, respectiv să-l înmoaie.

După realizarea lipiturii, trebuie să curățăm tot cositorul în exces, după care putem trece la realizarea dinților. Facem acest lucru începând eliminarea excesului de material în diametru (**Fig. 12, 13**); eu am făcut acest lucru pe strung.

Urmează realizarea danturii propriu-zise: - etapa de degrosare (**Fig. 14**); realizarea dinților lipsă (**Fig. 15, 16**). Următoarea etapă, și ultima, este finisarea finală, atât a danturii cât și a roții în ansamblu, pentru care am folosit la dantură un șmirglu foarte fin, de 2000, cu care am dat tușa finală danturii (**Fig. 17, 18**). Apoi cu peria de sârmă am curățat și finisat atât zona lucrată cât și roata în ansamblu.

În final am curățat roata cu soluție în baia cu ultrasunete, iar rezultatul final este o roată perfect funcțională, cu o intervenție minim invazivă asupra ceasului ca ansamblu (**Fig. 19**).

În încheiere, am să răspund la o întrebare nerostită, și anume: De ce se folosește tăierea în „coadă de rândunică”, cum este numită această tăiere trapezoidală?

Acest lucru se face la roțile care nu sunt din material plin, ci sunt cu decupaje interioare, așa cum este roata prezentată, deoarece nu putem merge cu materialul în adâncime, așa că, pentru o fixare cât mai bună și mai sigură, se folosește acest tip de decupare care, de altfel, minimizează riscul ca bucata de material inserată să poată fi smulsă de la locul ei de forțele existente în ceas, forma trapezoidală asigurând acest lucru.

Dacă roata este din material plin, atunci se poate adânci decupajul și nu este nevoie de decupare în coadă de rândunică.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 Marcarea locului unde se face decupajul

Fig. 2, 3 Decuparea locașului unde se inserează materialul plin, rezultatul fiind un locaș trapezoidal

Fig. 4 Pregătirea materialului de inserat

Fig. 5, 6 Prelucrarea materialului în forma dorită

Fig. 7 Introducerea materialului prin presare

Fig. 8, 9 Lipirea materialului cu cositor

Fig. 10, 11 Curățarea cositorului în exces

Fig. 12, 13 Realizarea danturii

Fig. 14 Etapa de degrosare

Fig. 15, 16 Realizarea dinților

Fig. 17, 18 Finisarea danturii și a roții

Fig. 19 Curățarea roții cu soluție în baia cu ultrasunete

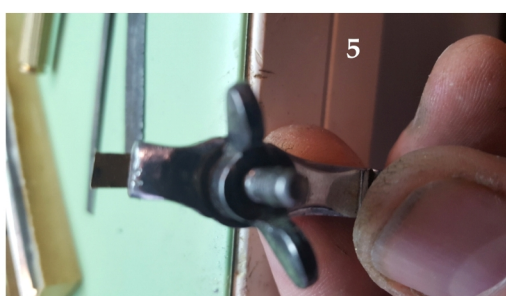

Fig. 1 Marcarea locului unde se face dcupajul
Fig. 2, 3 Decuparea locașului unde se inserează materialul plin,
 rezultatul fiind un locaș trapezoidal
Fig. 4 Pregătirea materialului de inserat
Fig. 5, 6 Prelucrarea materialului în forma dorită

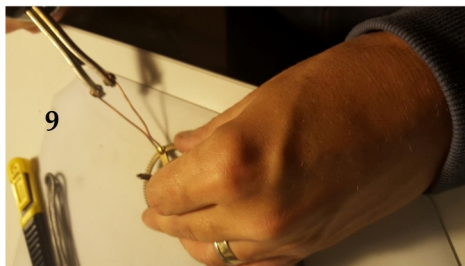
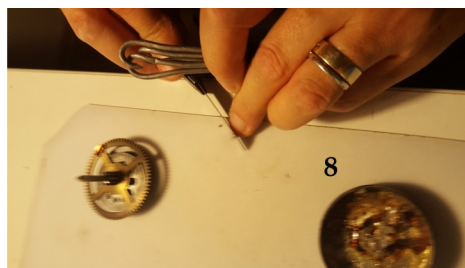
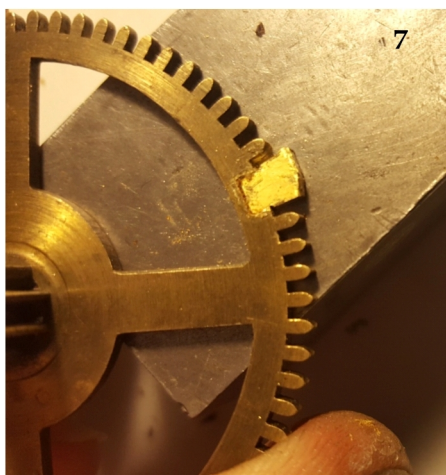

Fig. 7 Introducerea materialului prin presare

Fig. 8, 9 Lipirea materialului cu cositor

Fig. 10, 11 Curățarea cositorului în exces

Fig. 12, 13 Realizarea danturii

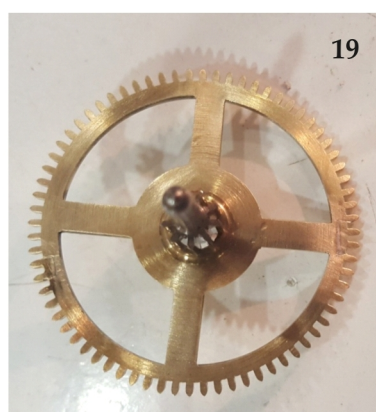
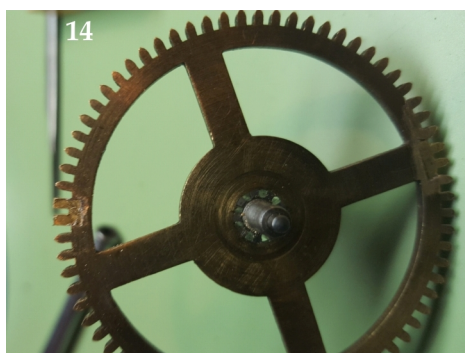

Fig. 14 Etapa de degrosare
Fig. 15, 16 Realizarea dinților
Fig. 17, 18 Finisarea danturii și a roții
Fig. 19 Curățarea roții cu soluție în baia cu ultrasunete

Abstract: *Repairing a clock involves the emergence of many challenges. One of them is the breaking of the motor spring of the clock, respectively, breaking the interacting wheel teeth or bending them. The most suitable way to repair is to insert new teeth into the existing wheel. For this, elevated tools, patience and skill are needed from the watchmaker. Finally, the clock will preserve its originality as much as possible by keeping the original parts and the clock will be very good.*

Keywords: *clock, wheel, teeth broken*

Claudiu Burlan, ceasornicar
Membru al „British Horological Institute”
Arad, jud.Arad
e-mail: office@ceasornicar.ro.

RESTAURAREA UNOR CEASURI CU PENDUL DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL

dr. Dorin BARBU

Rezumat: În acest articol, autorii încearcă să atragă atenția asupra conceptului de restaurare în muzeu a unui ceas. Nu este necesar ca un ceas restaurat să funcționeze atâta timp cât au fost păstrate în mod corespunzător toate piesele originale și principiile de restaurare ale muzeului au fost respectate. Ca urmare a acestor principii, restauratorii muzeului nu vor schimba nici o piesă originală (numai în cazul în care integritatea obiectului o solicită, iar piesele schimbate vor fi păstrate), nu vor afecta nici o informație istorică transmisă de obiect (de exemplu, reparații mai vechi sau alte modificări pe care le-a suferit de-a lungul anilor).

În continuare vor fi prezentate 3 ceasuri cu pendul (2 pendule de perete și un pendul de masă), cu 3 tipuri diferite de mecanisme, restaurate la laboratorul de conservare-restaurare pentru metale ale Muzeului Național Brukenthal, în care au fost respectate principiile de restaurare.

Cuvinte cheie: muzeu, restaurare, ceas, principii

„Restaurarea ceasurilor” este o expresie pretențioasă care poate fi definită diferit în funcție de specializarea celui care face „restaurarea”.

Un ceasornicar, prin „restaurare”, va face ceasul funcțional, va polisha carcasa sau chiar o va reacoperi metalic, va rescrie cadranul șters sau chiar înlocui, va schimba un geam crăpat cu unul nou, va face totul ca ceasul să arate ca nou – dorința fiecărui client ca ceasul să arate cât mai bine, aceasta fiind încorsetată doar de prețul operațiunilor. După părerea mea de expert restaurator al Ministerului Culturii, termenul corect al acestor operațiuni ar fi „recondiționarea ceasurilor”, acest termen presupunând mult mai mult decât acela de restaurare. Bineînțeles toate aceste operațiuni necesită cunoștințe temeinice și aparatură specifică foarte costisitoare, îmbucurător fiind faptul că în ultimii ani au început și la noi în țară să apară ateliere de ceasornicărie la nivel „elvețian”. Ceea ce nu a apărut încă la noi este meseria de *restaurator ceasornicar* adică un ceasornicar care să fi urmat și cursuri de restaurare sau un restaurator care să fi urmat și cursuri de ceasornicărie.

Muzeele din România au experți restauratori care trebuie să respecte în munca lor anumite principii ale restaurării, adaptate tuturor categoriilor de obiecte muzeale, cum ar fi¹:

¹ HOTĂRÂRE Nr. 1546 din 18 decembrie 2003 pentru aprobarea Normelor de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate, p. 13.

- păstrarea în totalitate a părților originale din obiect. Nici o intervenție nu trebuie să înlăture, să diminueze, să falsifice părți ale obiectului (*Primum non nocere*);
- folosirea unor materiale similare celor originale sau, dacă nu este posibil, acestea să aibă proprietăți fizico-mecanice cât mai apropiate celor originale (*Compatibilitatea materialelor*);
- utilizarea unor materiale, substanțe etc. care au fost experimentate, testate în condiții controlate, suficient de riguroase pentru a fi concludente în determinarea incompatibilităților și efectelor secundare;
- folosirea unor materiale, substanțe reversibile etc. care pot fi îndepărtate ulterior, fără a afecta starea obiectului. Materialele nereversibile se vor folosi numai în situații limită în care utilizarea lor ar constitui singura modalitate de salvare a obiectului;
- toate intervențiile asupra obiectului, din punctul de vedere al naturii, poziționării, completării zonelor lacunare etc., să se poată observa fie prin examinare directă, fie prin intermediul documentației din dosarul de restaurare (*Lizibilitatea intervențiilor*);
- nu se vor face completări dacă lipsește mai mult de 50% din original (*Restaurarea se oprește unde începe ipoteza*);
- urmărirea evoluției stării obiectului restaurat prin efectuarea de controale periodice.
- actul de restaurare nu-și propune să creeze un bun cultural mobil nou. El urmărește să aducă bunul cultural mobil la o stare, la un aspect care să transmită cât mai complet funcția originală a acestuia.

Urmând aceste principii, restauratorul muzeal nu va schimba nici o piesă originală (numai dacă integritatea obiectului o cere, iar piesa schimbată va fi păstrată împreună cu ceasul), nu va afecta cu nimic informația istorică transmisă de obiect, toate intervențiile fiind consemnate în dosarul de restaurare. Este discutabil cât de departe poate merge această restaurare muzeală și dacă încă nu avem *restauratori ceasornicari* e de preferat o colaborare între restauratorii muzeali și ceasornicarii atestați prin realizarea unor contracte de parteneriat, benefice ambelor părți.

În Laboratorul de Restaurare al Muzeului Național Brukenthal am restaurat, conform principiilor de restaurare mai sus amintite, ceasuri aparținând colecției de istorie medievală și modern contemporană, alegând pentru această lucrare câteva ceasuri cu pendul, din ani diferiți și tip diferit.

I. Ceas de perete cu carcasa din lemn, începutul secolului al XIX-lea, de mici dimensiuni (înălțime 8,6 cm; lățime 4,9 cm; grosime 5,1 cm), cadran emailat cu diviziunile minutare scrise cu caractere arabe la 15 minute iar cele orare cu cifre romane. Deasupra cadranului se află o placă de alamă cu un vultur odihnindu-se pe o halebardă. Se mai păstrează numai o greutate din plumb învelită în tablă de alamă, lipsesc firele, pendulul și o ușiță laterală. După demontare s-a constatat lipsa unor dinți dintr-o roțiță de lemn. Axele din fier prezentau produși de coroziune specifici. Demontarea și montarea pieselor componente a fost realizată de colaboratorul nostru voluntar, ceasornicarul Hermann F.. Placa decorativă din alamă și clopotul au fost degresate cu acetona, curățate cu pastă Autosol, roțițele de alamă și lemnul cu o perie fină din fibră de sticlă, partea lipsă din roata de lemn a fost confecționată din lemn de aceeași esență cu originalul (nuc), la fel și ușița lipsă. După montare, mecanismul a fost uns cu ulei mineral de ceasornicărie. Pentru a vedea funcționalitatea ceasului au fost confecționate firele, pendulul și cealaltă greutate, dar acestea sunt doar propuneri neputând fi expuse ca originale (se menționează pe eticheta exponatului).

II. Ceas de perete cu pendul, sfârșitul secolului al XIX-lea (înălțime 117 cm; lățime 36 cm; grosime 12 cm), cadran emailat cu cifre romane. Cutia pendulei se afla într-o stare avansată de degradare, elementele de alamă prezentau oxizi specifici cuprului din aliaj, lamela de susținere a pendulului era ruptă (a fost confecționată de ceasornicarul Cornel N.); de asemenea lipsea o parte din profilatura de la baza carcasei, un ornament din dreapta frontispiciului și un șurub de prindere. După demontarea părților componente lemnul cutiei a fost tratat diferențiat: găurile de zbor ale insectelor xilofage au fost injectate cu Perxil 10, pentru neutralizarea eventualelor insecte, consolidate prin injectare cu Paraloid B72, 8% chituite cu chit Modostuck de culoarea lemnului cutiei, fragmentele desprinse lipite cu clei de oase (conform lipiturilor originale), cele lipsă au fost confecționate din lemn de aceeași esență și atașate prin aceeași metodă, finisare și lustruire cu schelack. Discul pendulului, greutatea, ornamentele cadranului din alamă au fost degresate, curățate chimic în acid ortofosforic 20% combinat cu perieri sub jet de apă, lustruite cu pastă Autosol, care conferă și protecție în timp (obiectele muzeale fiind manipulate doar cu mănuși). Mecanismul a fost curățat cu benzină de extracție specială, apoi uns și protejat cu ulei mineral de ceasornicărie. Montarea părților componente. Lamela ruptă a fost conservată și depusă într-un plic neutru d.p.d.v. chimic, în interiorul pendulei, a fost confecționat un șurub de distanțare, model fiind șurubul care s-a păstrat.

III. Ceas de masă, secolul al XVIII-lea (lungime 33,6 cm; lățime 14 cm; înălțime 28 cm; diametrul cadranului 16 cm), cadran emailat cu cifre arabe și dată la interior. Postamentul și carcasa ceasului din lemn peliculizat cu schellak negru, legate prin picioare din lemn sculptat și aurit. În partea stângă, sprijinit de carcasa ceasului se află un înger din lemn sculptat și aurit. O aripă a acestuia este desprinsă iar îngerul este desprins de pe soclu. Lipsesc două baghete care încadează soclul. În urma unui atac de insecte xilofage lemnul soclului a rămas foarte fragilizat. Mecanismul complet, a fost curățat și uns. Aripa îngerului a fost lipită cu clei de oase. S-au chituit toate fisurile cu chit din clei de piele și cretă de munte, a urmat curățirea cu o soluție de curățire formată dintr-un amestec de amoniac, Solvanol, (după diferite teste de curățire cea mai bună concentrație s-a dovedit: 2% amoniac 98%, Solvanol), în timpul acestui proces au fost finisate și părțile chituite. Părțile completate prin chituire de pe suprafața aurită au fost integrate cromatic cu culori de retuș. Soclul și carcasa ceasului au fost desprăfuite, lemnul soclului și al carcasei a fost tratat diferențiat: găurile de zbor ale insectelor xilofage au fost injectate cu Perxil 10, pentru neutralizarea eventualelor insecte, consolidate prin injectare cu Paraloid B72, 8% chituite cu chit din clei de piele și cretă de munte, finisate și lustruite cu schellack amestecat cu pigment negru. Cele două baghete au fost confecționate, finisate, aurite ca și cele originale, apoi fixate de soclu prin încheiere cu clei de oase. Folosindu-se două știfturi din lemn de aceeași esență (tei), îngerul a fost fixat de soclu și carcasă prin încheiere.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 Ceas I înainte de restaurare

Fig. 2 Ceas I după restaurare

Fig. 3 Rotiță cu dinți lipsă

Fig. 4 Rotiță completată

Fig. 5 Înainte de curățare

Fig. 6 După curățare

Fig. 7 Ceas II înainte de restaurare

Fig. 8 Ceas II după restaurare

Fig. 9 Detaliu ceas II

Fig. 10. Detaliu ceas II

Fig. 11 Ceas III înainte de restaurare

Fig. 12 Ceas III după restaurare

Fig. 13 Detaliu după chituire

Fig. 14 Detaliu după integrare

Fig. 1 Ceas I înainte de restaurare

Fig. 2 Ceas I după restaurare

Fig. 3 Rotiță cu dinți lipsă

Fig. 4 Rotiță completată

Fig. 5 Înainte de curățare

Fig. 6 După curățare

Fig. 7 Ceas II înainte de restaurare

Fig. 8 Ceas II după restaurare

Fig. 9 Detaliu ceas II

Fig. 10. Detaliu ceas II

Fig. 11 Ceas III înainte de restaurare

Fig. 12 Ceas III după restaurare

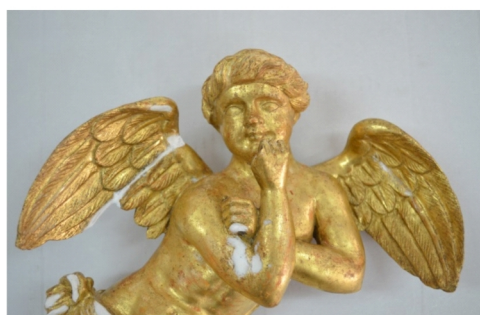

Fig. 13 Detaliu după chituire

Fig. 14 Detaliu după integrare

Abstract: *In this article, the authors try to draw attention to the concept of clock restoration in terms of museum restoration. It is not necessary for a restored clock to operate as long as it was properly preserved, all the original parts were kept and the museum restoration principles were respected. Following these principles, the museum restorer will not change any original piece (only if the integrity of the object asks for it, and the spare parts will be kept with the clock), will not affect any historical information transmitted by the object (eg older repairs or other changes that it has suffered over the years.) Next will be presented 3 pendulum clocks (2 wall pendulums and a table pendulum) with 3 different types of mechanisms, restored at the conservation-restoration laboratory for metals of the Brukenthal National Museum, in which the restoration principles were respected.*

Keywords: *museum, restoration, clock, principles*

dr. Dorin Barbu
Sef Laborator Restaurare
Ioan Brai restaurator
Muzeul National Brukenthal
Piața Mare 4 - 5, Sibiu 550163
info@brukenthalmuseum.ro

**CEASURI TIP LANTERNĂ
DIN COLECȚIA MUZEULUI CEASULUI „NICOLAE SIMACHE”
PLOIEȘTI**

Carmen BANU

Rezumat: *Lucrarea prezintă evoluția ceasului tip lanternă, de la apariție (ultimul sfert al secolului al XVI-lea) și până la declinul lui (sfârșitul secolului al XVIII-lea). Este semnalată prezența a două ceasuri tip lanternă din colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești.*

Cuvinte cheie: *istoria orologeriei, ceas lanternă, Muzeul Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești*

În secolul al XVI-lea ceasul de perete cu greutatea era un tip de ceas comun produs în Țările de Jos. Aceste ceasuri erau confecționate din oțel sau lemn și conțineau eșapament cu vergea și foliot. Începând cu ultimul sfert al secolului al XVI-lea, ceasornicarii protestanți flamanzi care au emigrat în Anglia au adus cu ei tradiția ceasurilor de interior, dând astfel naștere ceasului de cameră cunoscut sub numele de „ceas lanternă”. În același timp, clasele de mijloc din orașele Angliei au început să prospere, apărând necesitatea dotării caselor cu un ceas de interior. Până la acel moment ceasurile erau deținute de nobilime, oamenii obișnuiți fiind dependenți de ceasurile de turn ale bisericilor locale sau de cadranele solare. Ceasurile lanternă mai pot fi întâlnite sub numele de ceas „Cromwell”, „picior de pat” sau „cap de oaie”. Există două teorii cu privire la originea denumirii „ceasului lanternă”. Prima se referă la denumirea materialului din care erau confecționate în Anglia aceste ceasuri, alama, cu denumirea în limba engleză, latten, fiind denumite „Ceasuri latten”. A doua teorie susține că numele provine de la forma ceasului, asemănătoare unui felinar dreptunghiular specific acelei perioade.

Este în general acceptat faptul că primele ceasuri felinar din Anglia au fost realizate de Frauncoy Nowe și Nicholas Vallin, doi hughenoti care au emigrat din Țările de Jos.

Unul dintre ceasurile semnate Nicholas Vallin, realizat în anul 1598 este astăzi expus la British Museum iar o replică a lui la Muzeul olandez - Van Speelklok tot Pierement în Utrecht. Este un ceas cu

carillon, care bate pe clopotul principal la fiecare oră, carillonul cu treisprezece clopote, declanșat la fiecare sfert al orei, redând muzica contemporană acelor timpuri (**Fig. 1**).

În numai câteva zeci de ani ceasul felinar a devenit foarte popular în Londra și de acolo popularitatea s-a răspândit în întreaga țară. Acest lucru este derivat din cantitatea mare de ceasuri lanternă care încă mai există. Zeci de ceasornicari au produs un număr mare de astfel de ceasuri în orașul Londra, în timpul secolului al XVII-lea. Această productivitate uriașă a fost rezultatul cererii ridicate pentru acest tip de ceas popular în combinație cu un sistem de breaslă eficient. În anul 1631 regele Carol I a fondat Compania Ceasornicarilor, singura instituție de acest fel din lume care funcționează și în prezent. Ceasornicarii din breaslă asigurau calitatea produselor care părăseau atelierele de ceasornicărie. Înainte de a deveni un ceasornicar recunoscut era necesară o pregătire care presupunea atât învățarea meseriei, cât și a comercializării produselor, timp de șapte ani. Acesta este motivul pentru care fiecare ceasornicar independent angaja mai mulți ucenici și calfe, care de fapt erau muncitori prost plătiți, ce au ajutat la atingerea acestei productivități ridicate.

Ca și aspect, ceasul lanternă era de formă rectangulară, cu patru stâlpi de susținere, inspirați de coloanele templelor grecești, partea superioară fiind dominată de un clopot supradimensionat (**Fig. 2**). Acesta era delimitat de trei plăci decorate cu motive vegetale sau zoomorfe. Cadranlele inelare, supradimensionate, aplicate pe plăcuțe metalice gravate, conțineau de obicei cifre romane, singurul arătător, pentru oră, fiind un alt element distinctiv al acestui tip de ceas. Mecanismul putea fi acționat de una sau două greutateți, dublate de contragreutăți; includea un eșapament cu vergea și balansier, transmisiile făcându-se pe corzi sau lanțuri. Foarte important era sistemul de sonorizare, cu un clopot supradimensionat, montat în partea superioară a ceasului, încadrat de plăci metalice traforate, în special cu rol de mascare a ciocănelurilor pentru bătăi. Sunt denumite ceasuri de treizeci de ore deoarece funcționau pe această durată la o armare completă. Ceasurile lucrate în perioada care au precedat inventarea pendulului de către Christian Huygens în anul 1657, au erori de funcționare de 15-20 minute în 24 de ore. Aplicarea pendulului în ceasuri, dar și a eșapamentului ancoră, s-a extins și pentru ceasurile de tip lanternă, precizia acestora fiind mult îmbunătățită, erorile ajungând la unu-două minute pe zi. Multe dintre ceasurile lanternă existente, lucrate înainte de prezența pendulului în componența mecanismului, au

fost modificate prin introducerea acestui important element în determinarea preciziei de funcționare. Numărul ceasurilor nemodificate este destul de mic, în seria aceasta înscriindu-se și cele două ceasuri de tip lanternă din colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești.

Primul, lucrat în prima jumătate a secolului al XVII-lea, este prevăzut cu sistem de alarmare cu ciocănel și clopot, comun celor două sisteme de sonorizare și alarmare (Fig. 3). Din păcate piesa nu prezintă cadranul, pe care s-ar fi putut regăsi numele ceasornicarului. Mecanismul ceasului prezintă similitudini cu un celebru ceas tip lanternă semnat William Bowyer, datat 1620, expus la British Museum (Fig. 4).

Al doilea ceas lanternă din patrimoniul Muzeului Ceasului este un model destinat pieței turce, care se individualiza față de cele realizate pentru Anglia, prin forma arcuită a cadranului și prin cifrele turcești, gravate pe suprafața acestuia (Fig. 5).

Aceste ceasuri se foloseau în moschei, pentru marcarea momentelor specifice pentru rugăciuni, fiind apreciate pentru fiabilitatea lor. Ceasornicari englezi renumiți, precum George Clarke, au realizat asemenea ceasuri, numele lor fiind înscrise în caractere turcești (Fig. 6).

O altă caracteristică a ceasurilor destinate Orientului este păstrarea în componența mecanismului a eșapamentului cu vergea, chiar și după generalizarea eșapamentului ancoră, care va fi inclus în ceasurile de tip lanternă la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Dacă unele ceasuri lucrate pentru Anglia în secolul al XVII-lea au fost transformate prin adaptarea eșapamentului ancoră, ceasurile destinate pieței turce au păstrat totdeauna în componență eșapamentul cu vergea.

Odată cu generalizarea pendulului lung, asociat cu eșapamentul de tip ancoră, popularitatea ceasurilor de tip lanternă va scădea, fiind realizate noi tipuri de ceasuri mai apreciate, precum pendulele de podea, mecanismele acestora putând funcționa timp de 8 zile la o armare completă. Ceasurile de tip lanternă au continuat să se realizeze până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în ultima parte a acestui interval fiind lucrate mai ales în partea de est a Angliei. În epoca victoriană s-a constatat o reluare a producției de ceasuri lanternă, adaptate însă cu mecanisme prevăzute cu resorturi.

Ceasurile lanternă ilustrează o importantă pagină a orologeriei europene, în special a celei englezești, ceasurile deținute în colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești făcând parte din această ultimă categorie. Importanța lor este cu atât mai specială, cu cât ele

păstrează autenticitatea mecanismelor originale, caracteristică mai puțin întâlnită la ceasurile lanternă prezente în colecțiile muzeale sau particulare.

BIBLIOGRAFIE:

- David Thompson, *Clocks*, The British Museum Press, 2014
- G.H. Baillie, C. Clutton, C. A. Ilbert- *Old clocks and watches and their makers*, Bonanza Books New York, 1956
- <http://brianloomes.com/collecting/matchstick/index.html>
- <http://www.bournemouthclocks.co.uk/4/shop/9/lantern-clocks/overview>

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1** Ceas lanternă, Nicholas Vallin, 1598,
Colecția British Museum Londra
- Fig. 2** Modele de ceasuri lanternă
- Fig. 3** Ceas lanternă, Anglia, sec. XVII, 1/2
Colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești
- Fig. 4** Ceas lanternă, William Bowyer, Londra, 1620,
Colecția British Museum Londra
- Fig. 5** Ceas lanternă, Anglia, sec. XVIII
Colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești
- Fig. 6** Ceas lanternă, George Clarke, Londra, 1750

Fig. 1 Ceas lanternă, Nicholas Vallin, 1598
Colecția British Museum Londra

Fig. 2 Modele de ceasuri lanternă

Fig. 3 Ceas lanternă, Anglia, sec. XVII,1/2
Colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești

Fig. 4 Ceas lanternă, William Bowyer, Londra, 1620
Colecția British Museum Londra

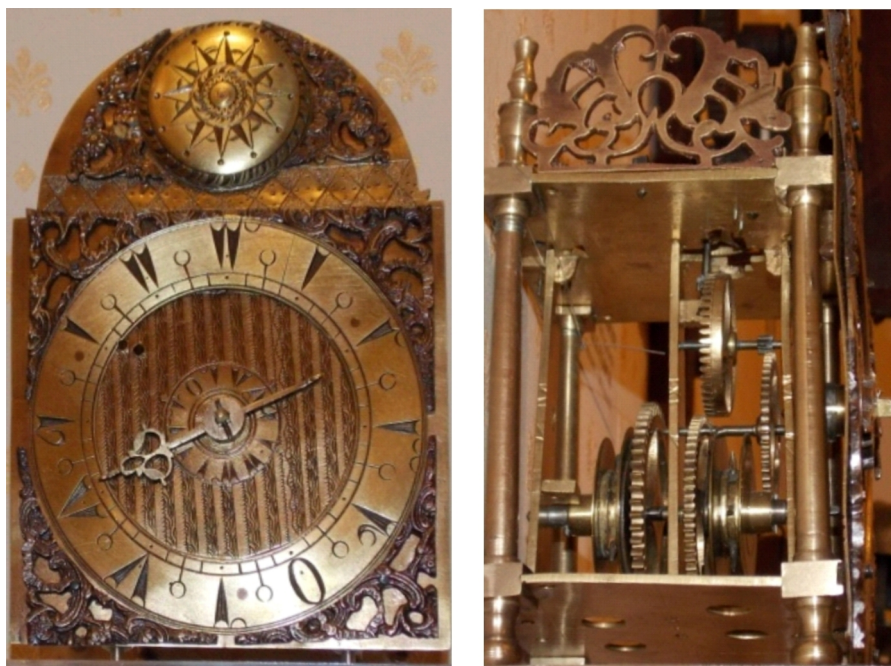

Fig. 5 Ceas lanternă, Anglia, sec. XVIII
Colecția Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești

Fig. 6 Ceas lanternă, George Clarke, Londra, 1750

Abstract: *The work presents the evolution of the lantern clock, from its invention, at the beginning of the 16th century, until the 18th century, when the interest for this type of clock begun to perish. The article also contains the description of two lantern clocks from the collection of The Clock Museum „Nicolae Simache” from Ploiesti*

Keywords: *horology history, lantern clock, The Clock Museum „Nicolae Simache” from Ploiesti*

Conservator Carmen Banu
Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova
Muzeul Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești
Str. Nicolae Simache nr.1 Ploiești
mceasului@yahoo.com

CEASURI ȘI PENDULE DE COLECȚIE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI ȘTIINȚEI ȘI TEHNICII „ȘTEFAN PROCOPIU” IAȘI

Monica NĂNESCU

Rezumat: Colecția de orologeriei aparținând Muzeului Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu” din Iași acoperă o gamă largă de modele de ceasuri, pornind de la ceasurile muzicale la ceasuri de perete, șemineu, de masă, de buzunar și de mână. Documentarea și cercetarea acestora aduc în atenție ceasuri de buzunar elvețiene, ceasuri de șemineu, produse în Franța sau ceasuri fabricate în Germania, diferite ca stil și materiale.

Cuvinte cheie: muzeu, colecție, ceas, tehnică, artă

Ceasurile, în speță cele de buzunar, au constituit încă de la apariția lor, la sfârșitul secolului al XVI-lea, accesorii importante de podoabă care completau atât vestimentația feminină cât și cea masculină de epocă, purtându-se de obicei la gât, la piept sau la centură atârnată de un chatelaine. Încă din secolul al XVIII-lea arta orologeriei cunoaște o dezvoltare fără precedent, în special la Paris, Londra și Geneva, unde ceasornicari de prestigiu au început să fabrice ceasuri și pendule de o înaltă calitate tehnică și artistică, foarte apreciate de către cumpărători. Pendula a fost așadar un element esențial al decorului rafinat, în timp ce ceasul era utilizat în special ca accesoriu de podoabă.

În cadrul colecției muzeului, un segment important îl reprezintă ceasurile elvețiene, variate ca stil și material, dintre care se detașează patru piese de orologerie, importante prin renumitele mărcile celebre de ceasornicari care le-au produs: Vacheron, Henry Captain, Schaffhausen și Movado. De remarcat sunt și ceasurile de șemineu produse în Franța, respectiv pendulele fabricate în Germania. Cronologic, piesele de orologerie se încadrează între secolele XIX-XX, iar stilistic cele mai multe dintre ele aparțin curentelor Art Nouveau și Neoclasic.

Ceas de buzunar Vacheron

cca. 1894-1904, Elveția

Carcasă cu două capace metalice; cadran emailat, cu cifre romane, secundar excentric și indicatoare traforate; mecanism cu armare manuală, eșapament cu cilindru, 8 rubine. Capacul mecanismului inscripționat: VACHERON/ Genève / CYLINDRE / 8 / RUBIS. (**Fig. 1**)

Cea mai veche fabrică de ceasuri din lume, înființată în 1775 de către Jean-Marc Vacheron, are o continuitate neîntreruptă de producție până astăzi. În anul 1819, Jacques-Barthelemy, nepotul lui Jean-Marc Vacheron, împreună cu François Constantin pun bazele companiei „Vacheron Constantin”¹. Eforturile și proiectele inedite ale lui Georges-Auguste Leschot au transformat compania într-una dintre cele mai mari firme producătoare de ceasuri și componente din lume.

Evoluând în invenții și tehnici noi, Vacheron Constantin a atins toate domeniile de ceasuri: de buzunar, de mână și automate.

Stilul „Vacheron Constantin” a fost văzut de multe ori ca fiind o combinație între tehnologia elvețiană și gustul francez pentru frumos.

Ceas de masă Henry Captain

cca. 1850-1890, Elveția

Cadran emailat cu cifre arabe pentru ore, inscripționat HENRY CAPT/ GENEVE, indicatoare tip Louis XV; mecanism cu armare manuală, eșapament cu ancoră. Capacul mecanismului numerotat 55102 și inscripționat SWISS MADE. Ceasul se află montat într-o carcasă paralelipipedică din metal emailat bleu, cu motive florale aurii (latura frontală) (Fig. 2).

Henry Captain a fost, împreună cu Isaac și Piguet Meylan Philippe, unul dintre cei mai importanți producători de automate muzicale mici de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. A fost printre primii care a utilizat mecanismul muzical cu cilindru cu pini și pieptene muzical. S-a specializat în producția de ceasuri complicate, ceasuri muzicale și ceasuri automate. În 1811 a intrat în parteneriat cu Daniel Piquet producând ceasuri sub numele Piguet & Cpt., iar în 1830 deja fabrica primele ceasuri cu cronograf semnate Aubert & Cpt. Cele mai multe dintre ceasurile sale nu sunt semnate, cu toate că, uneori, el și-a zgâriat numele pe mecanismul său².

Ceas de buzunar International Watch Co/ Schaffhausen

cca. 1920, Elveția

Carcasă cu două capace metalice; cadran emailat alb și bej, cifre arabe pentru ore, inscripționat INTERNATIONAL WATCH Co./ SCHAFFHAUSEN, secundar excentric; mecanism cu armare manuală, eșapament cu ancoră. Mecanismul inscripționat INTERNATIONAL

¹ www.vacheron-constantin.com

² <http://catalog.antiquorum.com/catalog.html?action=load&lotid=451&auctionid=247>

WATCH Co./ SCHAFFHAUSEN. De panoul de prindere este atașat un lanț din trei gliduri (**Fig. 3**).

Compania elvețiană IWC (International Watch Co. Schaffhausen) a fabricat încă din 1868 ceasuri de mare valoare, câștigând o reputație internațională datorită soluțiilor inovative și a ingeniozității tehnice. În 1885, ceasornicarul și inginerul Ariosto Jones (1841-1916) creează primul ceas de buzunar cu cadran digital, iar în 1915 realizează primul calibru destinat unui ceas de mână³.

Ceas de poșetă Movado

cca. 1930-1935

Ceas de poșetă, ermetic, în carcasă de argint și piele. Cadran rectangular emailat, cifre arabe pentru ore, inscripționat MOVADO; mecanism cu armare manuală, eșapament cu ancoră. Capacul mecanismului inscripționat: MOVADO FACTORIES/ SWITZERLAND și numerotat 1253807 (**Fig. 4**)

Movado, al cărui nume înseamnă „tot timpul în mișcare”, reprezintă una dintre cele mai vechi și prestigioase companii producătoare de ceasuri din Elveția. Compania Movado Watch Company a fost fondată în 1881 de către antreprenorul Achilles Ditesheim. Movado Digital Watch, lansat în 1930, a marcat un moment de schimbare în lumea ceasurilor prin unicitatea sa. Firma Modavo reflectă măiestria și precizia elvețiană în dotarea ceasurilor cu mecanisme cu cuarț, automatic și conograf⁴.

Ceas de șemineu

cca. 1900, Franța

Ceasul de șemineu aparținând stilului francez Empire clasic, cu carcasa realizată din marmură neagră, prezintă margini laterale frumos armonizate cu marmură verde și motive ondulatorii decorative lăcuite, gravate pe partea frontală. Mecanismul vizibil, cu arc, care se întoarce la 8 zile și eșapament cu ancoră, cadranul rotund emailat, cifre romane pentru ore, inscripționat, regulator pendular împreună cu sistemul de sonorizare al jumătăților de oră și al orelor întregi, îi sporește valoarea, conferindu-i o conotație estetică. Cadranul ceasului este inscripționat cu numele celui care l-a comercializat: **Delannoy Godbille** (**Fig. 5**).

³ en.wikipedia.org/.../International_Watch_Company... -

⁴ http://www.watchesonnet.com/

Ceas de șemineu

cca. 1900, Franța

Ceas de șemineu, cu patru colonete din alabastru, surmontate de o urnă ornamentată cu frunze de acant și încadrate de o parte și alta, într-o atitudine ocrotitoare, de două figuri mitologice (grifoni), cadran rotund emailat, cifre arabe pentru ore, mecanism cu armare manuală, eșapament cu ancoră și clopot. Se întoarce la 8 zile (**Fig. 6**).

Pendulă de perete

cca. 1900-1910, Germania

Ceas de perete cu carcasa din stejar și pendul, cadran cu cifre arabe, mecanism inscripționat (are inițiale GB), regulator de perete acționat cu arc și pendul (**Fig. 7, 8**).

Bate pe bara de oțel, la jumătate și la fix cu sunet plăcut de clopot; se întoarce la opt zile. Unul dintre cei mai cunoscuți fabricanți de ceasuri din Germania de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Gustav Becker, apare cu o pendulă de podea fabricată la începutul secolului al XX-lea, piesă singulară ca tipologie în colecția Muzeului Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu” din Iași. După ani de ucenicie în Germania și Austria, Becker deschide, în 1850, un mic atelier la Freiburg. Succesul nu-l ocolește și, doi ani mai târziu, obține medalia de aur la Târgul expozițional din Silezia. Becker a inscripționat pe prima sa medalie inițialele GB. Ceasurile lui Becker poartă marca eponimă și numărul de serie inscripționate pe cadran, fiind prevăzute cu greutateți marcate și acestea cu inițialele sale. Numerele de serie fac referință la anul de fabricație, astfel încât determinarea acestuia se face foarte simplu⁵. Până la 1880, firma Becker era specializată exclusiv în fabricarea ceasurilor de perete, apoi își diversifică producția la peste 400 modele. Atelierul Becker primește comenzi până în 1935, când Compania Junghans – care funcționează și azi – îl înglobează.

Pendulă de podea

cca:1900-1910 Germania

Cadranul gri, inscripționat cu cifre arabe pentru ore și pendul cu două greutateți din alamă ce ridică și coboară mecanismul ceasului, este așezat într-o carcasă din lemn de stejar lăcuit în negru. Ceasul se întoarce la opt zile și este prevăzut cu regulator, clopot și sistem de sonorizare a jumătăților de oră și a orelor întregi (**Fig. 9, 10**).

⁵ www.etsy.com/.../antique-collectible-gustav.beker. -

Ceasurile prezente în colecție au sporit zestrea patrimonială a Muzeului Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu” din Iași, diversificând patrimoniul și contribuind la crearea unei importante colecții destinate orologeriei. Ele constituie repere importante ale istoriei tehnicii, când meșteri artizani și firme de specialitate și-au dat mâna spre desăvârșirea stilului tehnic, artistic și funcțional într-o armonie care fascinează și emoționează deopotrivă.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 Ceas de buzunar Vacheron

cca. 1894-1904, Elveția

Fig. 2 Ceas de masă Henry Captain

cca. 1850-1890, Elveția

Fig. 3 Ceas de buzunar International Watch Co/ Schaffhausen

cca. 1920, Elveția

Fig. 4 Ceas de poșetă Movado

cca. 1930-1935, Elveția

Fig. 5 Ceas de șemineu

cca. 1900, Franța

Fig. 6 Ceas de șemineu

cca. 1900, Franța

Fig. 7, 8 Pendulă de perete

cca. 1900-1910, Germania

Fig. 9, 10 Pendulă de podea

cca:1900-1910 Germania

Fig. 1 Ceas de buzunar Vacheron
cca. 1894-1904, Elveția

Fig. 2 Ceas de masă Henry Captain
cca. 1850-1890, Elveția

Fig. 3 Ceas de buzunar
International Watch Co/ Schaffhausen
cca. 1920, Elveția

Fig. 4 Ceas de poșetă Movado
cca. 1930-1935, Elveția

Fig. 5 Ceas de șemineu
cca. 1900, Franța

Fig. 6 Ceas de șemineu
cca. 1900, Franța

Fig. 7, 8 Pendulă de perete
cca. 1900-1910, Germania

Fig. 9, 10 Pendulă de podea
cca:1900-1910 Germania

Abstract: The collection of horology belonging to Science and Technology Museum „Ștefan Procopiu” from Iași covers a wide range of watches models starting from the musical clocks to watches wall, fireplace, table, pocket and hand.

The research paper brings in attention Swiss pocket watches, various as style and material, fireplace clocks produced in France or clocks manufactured in Germany.

Keywords: museum, collection, clocks, technical, art

Nănescu Monica, muzeograf dr.,
Complexul Muzeal Național Moldova Iași
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt nr.1, Iași
Iași, județul Iași
contact@palatulculturii.ro

TIMPUL - MĂSURA MIȘCĂRII. CEASURI DE TURN DIN IAȘUL DE ODINIOARĂ

Monica NĂNESCU
Oana COȘEREANU

Rezumat: *Timpul măsura mișcării - ceasuri de turn din Iașul de odinioară se ocupă, după cum spune și titlul, de orologeria publică din Moldova, abordând subiectul în contextul evenimentelor istorice ale provinciei începând cu perioada de domnie a voievodului Vasile Lupu, anume de după anul 1634, când a fost montat la Iași primul ceas de folosință publică (1638). Lucrarea cumulează date referitoare la istoria ceasurilor de turn și a mecanismelor lor până către sfârșitul secolului al XIX-lea.*

Cuvinte cheie: *orologerie, Moldova, mănăstire, folosință publică*

Orologiul de la Mănăstirea „Trei Ierarhi”

Primul ceas de folosință publică din Moldova apărea în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653), cu prilejul clădirii Mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi”, inițial avînd o incintă fortificată și un turn din piatră (1638) care prin bolta sa asigura calea de acces dinspre Ulița Mare.

Ctitorul locașului, ne spune istoricul Sorin Iftimi, „deși reconstruise Curtea Domnească nu a așezat orologiul în turnul curții, ci în turnul mănăstirii sale. Acest fapt ni se pare grăitor într-o altă privință: în viziunea domnului, Timpul nu era unul secularizat, nu aparținea încă principelui sau orășenilor ci rămânea, deocamdată, Timpul lui Dumnezeu, un timp mai degrabă medieval decît modern. De aceea noua mașinărie ce măsura timpul se cuvenea să fie instalată în turnul unei mănăstiri (una aflată în strînsă legătură cu Athosul) și nu în turnul reședinței princiare, chiar dacă acesta din urmă includea și un paraclis, cu hramul Sfînta Treime, cunoscut ca **Biserica de pe Poartă a curții Domnești**”¹.

În turnul porții mănăstirii, care servea drept clopotniță, la sfîrșitul a 280 de trepte în spirală, era montat mecanismul unui orologiu, remarcat și de arhidiaconul Paul de Alep în timpul călătoriei sale în Țările Române.

¹ http://www.ceasuripentruromania.ro/ceasuri.php?id_article=137

În 1653, arhidiaconul ortodox de origine siriană, Paul din Alep, călător misionar prin Europa, ajungând la Iași, face o descriere în detaliu a respectivului orologiu, pe care îl văzuse, fără îndoială cu proprii ochi: „Deasupra porții este turn pentru clopote și pentru orologiul orașului, care este din fier și cu roate mari. Clopotele sunt atârinate deasupra pe grinzi de lemn. Mașinăria orologiului umple jumătate dintr-o cămăruță; ea are o vargă de fier care trece prin acoperiș și ajunge sus până la vârful clopotului celui mare, către care este aplecat un ciocan din fier de mare greutate. Când vine timpul să bată ceasul, o bucată mare de lemn iese din arcul turnului, având două resorturi prin care se pun în mișcare clopotele cele mici, ceea ce se numește «armă», pentru a atrage atenția populației că urmează a se bate orele. Atunci varga despre care am vorbit este trasă în jos pe roate, ciocanul se ridică deodată și, căzând pe marginea clopotului, produce un sunet ce se aude în tot orașul”². (Fig. 1)

Tot la Iași, domnitorul fanariot Grigore II Ghica, la 1728 supraînălța un turn la poarta cea mare a Curții Domnești și, după cum stă scris în *Cronica Ghiculeștilor*, a fost „așezat acolo un ceas mare ca să bată orele și să audă tot Iașul”.

Orașul n-a moștenit acest ceas, un incendiu, în anul 1753 a distrus orice urmă a orologiului. Cu puțin timp înainte de uciderea lui Grigore III Ghica (1777), regele Prusiei - Frederic Wilhelm al III-lea - se pregătea să-i trimită în dar un orologiu cu care domnitorul să-l poată înlocui pe cel distrus. Noul ceas ar fi reușit să „execute concertele cele mai strălucite și mai complicate”, a fost îndelung laudat de gazetele vremii, dar nu a mai ajuns niciodată la destinație.

La cutremurul din 1802, turnul clopotniță a avut de suferit. Starea sa a fost agravată și de incendiul din 1827, când „a ars acoperământul acestui turn, împreună cu ceasornicul ce era așezat sus și arăta orele despre patru părți”, scria C. Negruzzi în 1845.

Turnul clopotniță a fost refăcut în anul 1830, iar în anul 1845 a fost instalat și noul ceasornic „nu unde era locul lui, ci mult mai jos, și arăta ceasurile numai despre uliță”, adăuga la comentariul său tot Costache Negruzzi. Acest orologiu purta marca fabricantului: „Eduard Prior, London”.

Arhitectul francez André Lecomte du Noüy, cel ce restaura bisericile ctitorite de Ștefan cel Mare pe teritoriul Moldovei, s-a ocupat și de restaurarea Trei Ierarhilor. În timpul lucrărilor a trimis orologiul în Franța, pentru restaurare, de unde acesta nu a mai revenit vreodată.

² *Idem*

Orologiul de la Mănăstirea „Sfintul Spiridon”

Prima informație despre existența unui orologiu la mănăstirea „Sf. Spiridon” o aflăm din condica veniturilor pe anii 1801-1802, unde se găsește următoarea însemnare: „*Lei 945 ceasornicul ce s'a adus dela Viena*”. Din același document aflăm că instalarea orologiului a costat 52 de lei, iar ceasornicarul a primit 15 lei.

La 30 decembrie 1840, Comitetul Epitropiei cerea „*așezarea unui clopot la poarta ogrăzii*”, urmând a se plăti cinci galbeni pentru această întreprindere. În perioada 1835-1837, Epitropia avea în serviciul său doi ceasornicari: frații Franț și Iohann Horlogher, iar documentele spun că cel dintâi avea o leafă de 16 lei pe lună. Acest prim exemplar al orologiului a fost înlocuit în 1843.

După o vizită în acest turn alături de colegul nostru restaurator, domnul Ion Cristea și din informațiile culese și de domnul colonel Corneliu Coman, interesat deopotrivă de ceasurile de turn ale Iașiului, iată ce știm despre acest orologiu. Placa metalică a noului mecanism cuprinde următorul înscris: COLLIN Suc. de WAGNER/HORLOGER – MÉCANICIEN/RUE MONTMARTRE, 118/PARIS (Fig. 2).

Din textul reprodus nu aflăm anul construcției mecanismului, însă despre firma Collin- Wagner și părintele său, J. Bernard-Henry Wagner, supranumit și Unchiul Wagner, știm că a înființat în anul 1790, la Paris, pe strada Bout du Monde o manufactură de orologerie care a dăinuit pînă în anul 1935.

Nepotul său, Bernard-Henry, născut în anul înființării manufacturii, împreună cu vărul său, Jean Wagner, au preluat conducerea firmei, probabil în anul 1811, după moartea unchiului său. Firma a devenit una din cele mai cunoscute în lumea producătorilor de orologii destinate clădirilor. La 21 iunie 1852, B.-H. Wagner a cedat firma către Collin, iar în anul 1855 a și murit.

Collin Armand-Francois, tot parizian prin naștere, a murit în mai 1895, la vârsta de 72 de ani și a lucrat la Londra și Paris contribuind cu mai multe inovații în domeniul orologeriei, mecanicii și a instrumentelor de precizie, pe care le-a prezentat la expoziția universală de la Londra în anul 1851. A devenit astfel unul dintre cei mai cunoscuți orologieri ceasornicari din Paris.

În anul 1884, A.-F. Collin a cedat conducerea firmei unei alte firme de orologerie, Château Père et Fils.

Mecanismul ceasului din turnul-clopotniță al bisericii „Sfântul Spiridon” a fost fabricat între anii 1852-1884, iar la data montării în turn

nu existau clopotele de astăzi; acestea au fost aduse în anul 1892 și produse la Viena la firma fraților Frantz și Georgi Goessner (Fig. 3, 4, 5).

Orologiul construit de Collin A.-F. este montat în camera „tainică” a turnului. Mecanismul are o lungime de aproape doi metri și o lățime de un metru. Este așezat pe un suport de lemn la aproximativ un metru înălțime față de podea. Are doi tamburi pe care se înfășoară cablurile cu greutate. Pendulul are o lungime de 120 centimetri. Atât greutatea cât și cablurile sunt protejate de „hornuri” din lemn. Cablurile pornesc din camera mecanismului, trec prin niște fante spre camerele superioare, unde rulează pe scripeți. Cadranele sunt amplasate pe toate cele patru laturi ale turnului, la ultimul nivel. Limbile cadranelor ar trebui să fie acționate cu ajutorul unor arbori cardanici și ansambluri de roți dințate care primesc mișcarea de la axul principal vertical al mecanismului.

Actualul orologiu este încă funcțional prin grija pasionatului profesor – restaurator, Ion Cristea. Acesta a realizat un dispozitiv de auto-armare a mecanismului, astfel încât încă se mai aud bătăile clopotelor ce anunță orele și jumătățile de oră.

Așadar, în anul 1843, a fost adus de la Paris primul ceas de turn al orașului de după cele distruse de incendii din Turnul Bisericii Sfinții Trei Ierarhi și de la Curtea Domnească a lui Grigore Ghica. Turnul clopotniță al Bisericii „Sf. Spiridon” din Iași a împlinit în 2016, 230 de ani și este cel mai vechi edificiu din ansamblul arhitectural al Spitalului „Sfântul Spiridon” (azi Spitalul Clinic de Urgențe „Sf. Spiridon” Iași) care încă păstrează orologiu al cărui mecanism este funcțional. Acest ceas-orologiu marchează fiecare oră fixă cu atâtea bătăi câte sunt necesare pentru a indica numărul orei respective, iar jumătatea de oră este marcată cu un singur gong.

„Turnul clopotniță al Bisericii «Sf. Spiridon» din Iași a fost construit în anul 1786, iar locașul religios a funcționat cu regim de mănăstire. Pe locul porții de la intrare, unde altădată exista un vechi turn de lemn, în ultimul an de păstorire a mitropolitului Gavriil Calimachi (1760-1786) a fost construit un alt turn pe care-l vedem și azi, dar care avea atunci pe acoperiș ca semn distinctiv o semiluna, probabil pentru a fi protejat în cazul vreunui atacat din partea turcilor. În anul 1808, semiluna de pe clopotniță a fost îndepărtată și înlocuită cu semnul Sfintei Cruci. Tot în același an, în partea superioară a turnului a fost adăugat Ochiul lui Dumnezeu. Pe peretele frontal al clopotniței se afla stema Moldovei și icoana Sfântului Spiridon. Pe fațadă, peretele din zid masiv este gravat și cu anul construcției, 1786.

Acest ceas de turn, a fost instalat la două sute de ani distanță de cel de la Trei Ierarhi.

Modelul fusese asamblat pentru prima dată pe Montmartre, la Paris.

Acest ornic are patru cadrane, un sistem de mers și unul de bătut orele și jumătățile de oră. Ca la orice ceas de turn transmisia la cadrane este destul de complicată, cu atât mai mult cu cât distanța față de mecanism este mare. Sistemul de mers este prevăzut cu un ax pe care sunt instalate mai multe dispozitive. Pe ax se rotește liber un tambur pe care se înfășoară cablul. Tamburul este prevăzut la un capăt cu o roată dințată, iar la celălalt cu o roată clichet.

Paralel cu această roată este o alta mai mare în diametru, danturată tot pentru clichet, plasată prin gravitație pe dantura roții și un ax paralel cu cel al tamburului. Această roată dotată cu o bucsă, intră în următoarea roată mult mai mare și mai solidă ce angrenează roata de pe axul următor al mecanismului. Cele două roți se pot roti una față de alta pe un anumit sector de cerc, aproximativ 15 grade. Această rotire pe timpul armării reprezintă cheia alimentării cu energie a mecanismului”³

Finalizăm descrierea vechiului ceas cu spusele unui poet ieșean care locuind în proximitatea Spitalului, nu-i putea ignora prezența. George Topârceanu, impresionat de sunetul vestitor de curgere și de felul cum orologiul își înfrunta aliatul, timpul, îi dedică următoarele versuri: „Două post-meridiane/ Sună lung și monoton/ Ornicul cu trei cadrane/ De la Sf. Spiridon”⁴.

Ceasul de la Catedrala Mitropolitană din Iași

Istoria înălțării unei biserici monumentale, la Iași, este legată de numele domnitorului Mihail Sturdza și a mitropolitului Veniamin Costachi. Hrisovul domnesc din 8 august 1826 emis de Ioniță Sandu Surdza, Domn al Moldovei între 1822-1828, privind lucrările de proiectare și construire ale noii biserici, este considerat a fi actul de naștere a Catedralei mitropolitane.

Adrian Rotariu, ceasornicarul ce-i poartă de grijă, mărturisește că orologiul este fabricat la Paris de firma COLLIN Suc. de WAGNER, firma producătoare și a orologiului din turnul bisericii „Sf. Spiridon”, cu deosebirea că pe exemplarul de la catedrala mitropolitană nu există vreun înscris cu însemnele firmei producătoare. Singurele incipții, după mărturia aceluiași ceasornicar, s-ar afla pe clopotele din turnul estic.

³ *Monumente de arhitectură, patrimoniu istoric și arhitectural Iași*, accesat la 24 oct. 2015.

⁴ George Topârceanu, *Poezii*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1962.

Dimensiunile mecanismului și principiul de funcționare sunt asemănătoare celui de la „Sf. Spiridon”. Mișcarea de rotație a limbilor cadranelor folosește sistemul arborilor cardanici și a casetelor cu roți dințate. Cu siguranță că orologiul va fi pus în funcție la finalul lucrărilor de restaurare a sfântului locaș. Despre acest orologiu s-a scris mult în presa anului 1870, în ziarul „Curierul de Iassi”. În numărul din 18 ianuarie 1870, găsim următorul text: *„cu părere de rău se observă o curiozitate. Pe strada mare de-a lungul sunt mai bine de 20 orologeri, afară de orologiul orașului ce bate în turnurile Mitropoliei; însă, dacă vei privi la orologe ce stau în ferestrele orologerilor nu vei putea găsi 2 oroloage care să aibă un aiaru esactu conformu cu mersul orologiului Mitropoliei, după care sunt conduși cetățenii și după care ar trebui să se conformeze toți orologerii; Esactitatea aiarului oroloagelor taie d'adrechtul in interesul personal alu vercărui cetățeanu, deci am dori, ca orologerii să nu facă o speculă atătu de urită din acestu interesu cetățenescu; ar fi bine, chiar poliția să inspecteze cu unu ochiu mai neadormitu asupra acestui lucru. Atâta de o camdată”*⁵.

În alt număr al aceleiași *Curier de Iassi*, editat la 1 februarie 1870 sub titlul „Răspunsu”, este publicat dreptul la replică a ceasornicarului: *„Orologiul de la Mitropolie este numai o hodorogitură care umblă după placul d-lui Ionașu; recunoaște însă esactitatea orologiului astronomicu, aflătoru la academie (Academia Mihăileană) în cabinetul de fisică (cabinetul de fizică era în coordonarea profesorului Ștefan Miclea – soțul Veronicăi Miclea), pre care noi nu’lu cunosceam; va să zică, este unu orologiu, care este menitu a servi de îndreptaru d-lor ceasornicari; prea bine, pentru ce dară d-nii ceasornicari, a căror dorință ar fi, să cerceteze acestu orologiu în toate zilele, nu-și implinescu această dorință, ce o au visavi de meseria d-lor, și de interesul privatu alu fiecărui cetățean precum și față cu Justiția”*⁶.

S-a iscat astfel un întreg scandal al orologiilor care nu erau în stare de a arăta ora exactă.

Ziariștii vremii, continuă să verifice mai multe zile la rând activitatea orologierilor, dorind să afle dacă poartă de grijă măcar ceasornicelor din vitrinele lor. Concluziile ziariștilor sunt aduse la cunoștința publică în „Curierul de Iassi” din data de 8.2.1870: *„În urma notiței noastre din n-rul trecutu, credincioși propusului nostru, venimu a publica oroloagele cele cu aiare regulate precum și cele cu aiare false; anume, eir am constatat că in uniformitate cu aiarul orologiului din cabinetu de fisicu a fostu toate oroloagele din strada mare, afară de orologiul (sau mai bine*

⁵ Ziarul „Curierul de Iassi”, din 18 ianuarie 1870.

⁶ Ziarul „Curierul de Iassi”, din 1 februarie 1870.

*hodorogitura) Mitropoliei și a unuia la vale de poarta biserecei catolice, cari erau false dinpreună cu toate cele de pe Podul vechiu*⁷.

Așadar din toate aceste informații despre orologierii ieșeni publicate de paginile „Curierului de Iassi” pe anul 1870, reușim să aflăm că în unul din cele patru turnuri ale edificiului Mitropolitan, se afla un orologiu care avea și rolul de orologiu oficial al orașului. În acel an 1870, știm că locașul de cult era în ruină ca urmare a prăbușirii bolții centrale în mai 1857. Așezământul, construit în perioada 1833-1839, la sfințirea din 1839, avea un orologiul deja montat într-unul din turnuri. Prin urmare, atâta vreme cât ziarul citat vorbește și despre orologiu, presupunem că acesta mai exista la 1870. Reconstrucția edificiului va dura din 1880 până în 1887. Firma de orologii a lui Collin a funcționat între anii 1852-1884 după care a fost cedată alteia numită Chateau Père et Fils, astfel încât apare întrebarea când a fost comandat exemplarul pentru catedrala mitropolitană. Răspunsul ar putea fi ori că s-ar fi păstrat și reparat exemplarul montat în 1839, ori că autoritățile responsabile cu întreaga construcție ar fi făcut comanda dinainte de 1884, astfel încât să poată fi înlocuită, așa cum o denuceau comentariile vremii, „hodorogitura” existentă. Ori pur și simplu firma de după 1884 a mai lucrat o vreme sub însemnele firmei mamă, Collin Suc. de Wagner.

Pe clopote stă scris următorul text: „IN ZILELE MAJESTATEI SALE, REGELUI ROMANIEI - CAROL IIUL SI ARCHIPASTORIEI MITROPOLITULUI MOLDOVEI SI SUCEVEI - JOSIF, CU CONCURSUL DD-LOR N.DROSSU SI SC. PASTIA - MEMBRII IN COMISIUNEA DE ADMINISTRATIE A RESTAURAREI BISERICII MITROPOLIEI JASI LA ANUL 1883. CASIER SECRETAR AL COMISIUNEI THEODOSIE PROTOPODESCU. COLLIN HORLOGER A PARIS. ASEDAT DE N. OSTAPOVICI - ORNICAR”.

Privind identitatea fabricantului orologiului, textul confirmă faptul că este vorba de același A.-F. Collin, fabricantul orologiului de la „Sf. Spiridon”. Faptul că orologiul a fost construit în anul 1883, cu un an înainte ca A.-F. Collin să vândă firma, ne determină să mai presupunem că acest orologiu este printre ultimele mecanisme construite de această firmă. Orologiul seamănă cu cel de la catedrala Notre Dame din Paris, construit tot de Collin (**Fig.**).

Mecanismul orologiului are doi tamburi care pun în mișcare, cu ajutorul greutateților, angrenajul ceasului și angrenajul pentru marcarea sonoră a orei fixe și a sferturilor de oră. Dispozitivul este mai mic decât

⁷ Ziarul „Curierul de Iassi”, din 8 februarie 1870.

cel de la „Sf. Spiridon” și este amplasat într-una dintre încăperile turnului. Sistemul de cabluri și pârghii ce pun în mișcare ciocanele clopotelor se înalță până la nivelul acestora unde se află și ultima încăpăre a turlei. Alături de sistemul de cabluri se află și arborii cardanici cu casetele de pinioane ce pun în mișcare acele cadranelor orologiului așezate la nivelul clopotelor.

Știind că orologiul de la „Sf. Spiridon” a fost construit după anul 1870, credem că cel de la Mitropolie este un model mai vechi. Dosarul nr. 577/1879, de la Arhivele Statului din Iași, clarifică oarecum cronologia faptelor. Documentul din 7 ianuarie 1879 al epitropilor Spitalului „Sf. Spiridon” către casierul Epitropiei, spune: „După dispozițiunile luate de Epitropie, s-au comisionat pentru Biserica Sf. Spiridon din Iassy unu ornica din Franța, ce are a sosi în Tara prin Galatz în opt lăzi pe numele ornicarului din Iassy, N. Ostapovici, marca Collin suc. de Wagner.”

Așadar, la Iași există două orologii fabricate în Franța de A – F Collin. Acestea sunt amplasate la Mitropolie și „Sf. Spiridon”. Ambele au fost montate de ceasornicarul N. Ostapovici. Același ceasornicar N. Ostapovici a montat și clopotele de la „Sf. Spiridon”, aduse în anul 1892 de la Viena. În acel an au fost instalate patru clopote în turnul cu orologiu. În ziarul „Ecoul Moldovei” din 03 decembrie 1892, găsim următorul articol: *„Clopotele în număr de patru, comandate de Epitropia Sf. Spiridon, au fost aduse de la Viena, luni, și deja se lucrează cu activitate la montarea lor. Se știe că aceste clopote au fost comandate la marea turnătorie a Fraților Gossner, Viena-Simmering, casă vestită prin perfecțiunea cu care se varsă clopote și prin aranjarea pe tonuri, așa că sunetul lor produc o adevărată armonie”*⁸.

Aceiași publicație, dar din 10 decembrie 1892 scria: *„Clopotele de la Sf. Spiridon, sunt așezate deja, și azi Miercuri pe la orele 3 p.m. au fost puse în mișcare, pentru prima dată. Sunetul lor este foarte dulce și armonios, și aranjamentul este astfel chibzuit că, în adevăr produce o adevărată muzică. Pentru prima dată în țara noastră, auzirăm sunete de clopote aranjate după tonurile ce au în mod precis, și urmând așa zicând, oarecare regule muzicale. Tuspatru clopote poartă înscripția următoare: ACESTE PATRU CLOPOTE S’AU TURNAT ÎN ANUL MÂNTUIREI 1892, SUB DOMNIA MAJESTĂȚEI SALE CAROL I. REGELE ROMÂNIEI. FIIND PREȘEDINTE AL CONSILIULUI DE MINIȘTRI ȘI MINISTRU DE INTERNE D. LASCĂR CATARGIU PRECUM ȘI EPITROPI GENERALI AI CASEI ST. SPIRIDON DIN JAȘI, D-NII A.D. HOLBAN, EUGENIU N.*

⁸ Ziarul „Ecoul Moldovei” din 3 decembrie 1892.

GHICA-BUDEȘTI ȘI GRIGORI GHYKA-DELEANUL, IAR EGUMEN ACESTEI CASE PREA-SFINȚIA SA ARHIEREUL DOSOFTEIU PERIEȚEANUL-BOTOȘĂNEANUL.

Noi felicităm casa fraților Gossner din Viena-Semering, pentru silința ce ș'a dat'o, vârsind clopotele Sf. Spiridon, a reușit atât de bine, să imprime așa sunete armonioase, încât să atragă atențiunea trecătorilor, și să deștepte sentimentul religios în sufletul creștinului ce le aude"⁹.

Bibliografie:

- George Topârceanu, *Poezii*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1962.
- *Monumente de arhitectură, patrimoniu istoric și arhitectural Iași*, accesat la 24 oct. 2015.
- Ziarul „Curierul de Iassi”, din 18 ianuarie 1870.
- Ziarul „Curierul de Iassi”, din 1 februarie 1870.
- Ziarul „Curierul de Iassi”, din 8 februarie 1870.
- Ziarul „Ecoul Moldovei” din 3 decembrie 1892.
- Ziarul „Ecoul Moldovei” din 10 decembrie 1892.
- http://www.ceasuripentruromania.ro/ceasuri.php?id_article=137

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 J. Rey, „Ulița mare din Iași”, 1845

Fig. 2, 4, 5 Orologiul de la Mănăstirea „Sf. Spiridon” Iași (detalii);

Fig. 3 Mecanismul Orologiului de la Mănăstirea „Sf. Spiridon” Iași

Fig. 6, 7 Catedrala Mitropolitană din Iași

Fig. 8 Clopotele Catedralei Mitropolitane din Iași

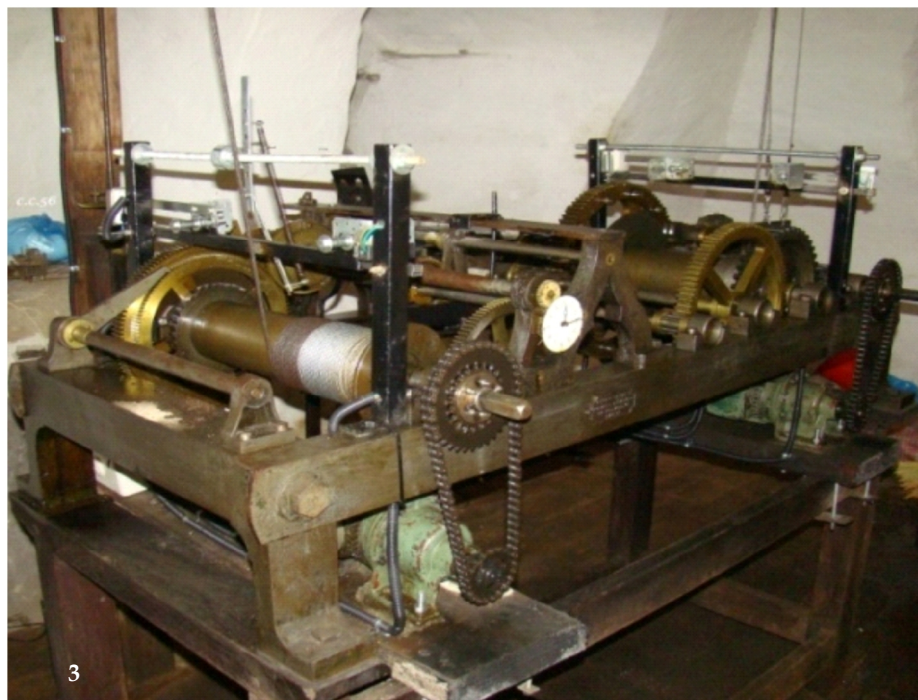
Fig. 9 Mecanismul Orologiului Catedralei Mitropolitane din Iași

⁹ Ziarul „Ecoul Moldovei” din 10 decembrie 1892.

Fig. 1 J. Rey, „Ulița mare din Iași”, 1845

2

3

4

5

Fig. 2, 4, 5 Orologiul de la Mănăstirea „Sf. Spiridon” Iași (detalii);
Fig. 3 Mecanismul Orologiului de la Mănăstirea „Sf. Spiridon” Iași

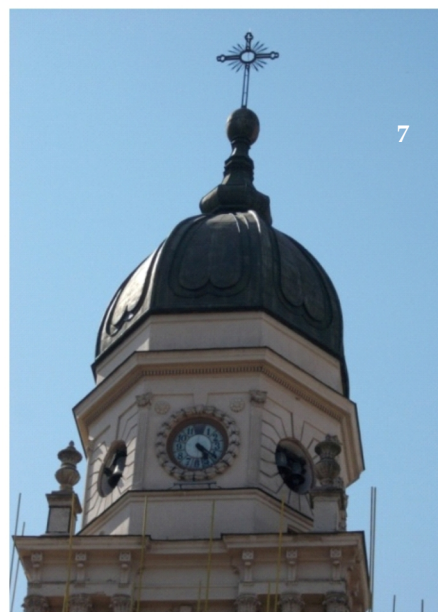

Fig. 6, 7 Catedrala Mitropolitană din Iași

Fig. 8 Clopotele Catedralei Mitropolitane din Iași

Fig. 9 Mecanismul Orologiului Catedralei Mitropolitane din Iași

Abstract: *The time, the movement measure – tower clocks from the early Iasi is about*, as the title says, the public orology from Moldovia, starting a hare within the historical events context of the province on and after the kingdom period of the Vasile Lupu, on purpose atfer the 1634, when fixed on the first public usage clock at Iasi (1638). The work brings together data related to the history of the tower clocks and of its mechanisms up to the end of the 19th century.

Keywords: *horology, Moldova, monastery, public use*

Nănescu Monica, muzeograf dr.
Oana Coșăreanu
Complexul Muzeal Național Moldova Iași
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt nr.1, Iași
Iași, județul Iași
contact@palatulculturii.ro

FIRME DE COMERCIALIZARE A CEASURILOR ÎN JUDEȚUL PRAHOVA DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA

Elisabeta SAVU

Rezumat: Valorificând un bogat volum informațional, în mare parte inedit, lucrarea abordează o temă aproape absentă în bibliografia istorică locală – apariția și dezvoltarea în peisajul economico-social prahovean a firmelor de comercializare a ceasurilor.

În prima jumătate a secolului XX au funcționat în județul Prahova 40 de firme care comercializau ceasuri, majoritatea, în număr de 23, desfășurându-și activitatea în orașul Ploiești. Erau magazine elegante și moderne, practicând un comerț de tip detailist, cu mărfuri de calitate, în consonanță cu solicitările unei clientele numeroase și exigente.

Dintre acestea, cele mai importante erau cele deținute de Samuel Iancu, Lazăr Moise („Lazăr Argintar”) și Peretz S. Leibovici. În cadrul firmelor nu se desfășura numai o activitate exclusiv economică, reprezentanții celor mai renumite stabilimente fiind implicați și în rezolvarea unor probleme de natură socială, economică și culturală ale comunității.

Nivelul ascendent de dezvoltare al economiei prahovene corelat și cu accesibilitatea ceasurilor, au favorizat apariția și în alte localități din județ a unor astfel de firme (Câmpina, Sinaia. Bușteni, etc.)

Lucrarea constituie o recunoaștere a muncii și pasiunii celor care au contribuit la dezvoltarea fără precedent a comerțului cu ceasuri în orașul Ploiești și în județul Prahova, în prima jumătate a secolului al XX-lea; ei au iubit și prețuit ceasurile, considerându-le nu numai o sursă de existență ci și un mod de existență.

Cuvinte cheie: Firme de comercializarea ceasurilor, „Samuel Iancu”, „Lazăr Argintar”, „Precis”, orașul Ploiești, județul Prahova, prima jumătate a secolului XX.

Menționate încă din secolul al XIX-lea sub o dublă ipostază, desfășurând atât o activitate meșteșugărească cât și comercială, ceasornicăriile vor ocupa un loc distinct în ansamblul economiei județului Prahova în prima jumătate a secolului al XX-lea. Bibliografia referitoare la această temă este extrem de lacunară, din majoritatea lucrărilor de sinteză privind istoria județului Prahova putând fi reținute doar informații strict numerice, adesea incomplete.

O primă informație despre practica ceasornicăriei de către un număr restrâns de locuitori evrei din orașul Ploiești este menționată în catagrafia din 1838¹. Un alt document de la sfârșitul secolului al XIX-lea prezintă succint modul cum a evoluat acest domeniu care a îmbinat constant comerțul cu activitatea practică. Astfel, în lucrarea „Ploescii în 1881. Studiu social și economic” autorul ei, Sabin Mir. Nicoriță, considerând ceasornicaria o industrie mecanică precizează: „cea mai mare parte dintre ceasornicari sunt evrei care aduc ceasornice gata de le vând sau dreg pe cele stricate... nu se lucrează din nou ceasornice...”².

La începutul secolului al XX-lea economia județului Prahova înregistrează un ritm de dezvoltare semnificativ și spectaculos, acesta contribuind la impunerea și menținerea lui pe unul dintre primele locuri în ansamblul economiei naționale. În cadrul acestui proces industria petrolieră deținea un rol determinant, orașul Ploiești putând fi considerat, parafrazând un dicton celebru, un „dar al petrolului”.

Treptat economia județului s-a diversificat iar principalele ei ramuri, concentrate în cele mai importante orașe, s-au dezvoltat pe tot parcursul acestei perioade într-o tendință ascendentă. Aceeași caracteristică s-a manifestat și în privința activității comerciale care este prin definiție una dintre cele mai dinamice ramuri ale economiei. Proximitatea față de capitala țării a imprimat o particularitate majorității comerțului prahovean, acesta fiind predominant de tip detailist, practicat de firme individuale care se aprovizionau cu mărfuri specifice fiecărei activități de la depozitele en-gros din București.

Într-un astfel de cadru vor funcționa în județul Prahova în primele trei decenii ale secolului al XX-lea 26 de firme de comercializarea ceasurilor, cele mai multe dintre acestea, 17, fiind concentrate în orașul Ploiești. Erau magazine elegante, moderne, a căror activitate și sortimente de mărfuri erau în consonanță cu solicitările unei clientele numeroase și exigente. Un tablou sintetic cuprinzând etapele funcționării acestora, numele, parcursul biografic și profesional al proprietarilor, categoriile de mărfuri și servicii pot fi reconstituite atât din informațiile cuprinse în Buletinele Oficiale ale Camerei de Comerț și Industrie Ploiești cât și din presa locală.

Exceptând două exemple, toate celelalte firme ploieștene își aveau sediile în centrul orașului, pe artere principale, cu un vad

¹ Laura Cristina Geală, *Istoricul comunității evreilor din Ploiești în secolul al XIX-lea*, Editura Hasefer, 2008, p.20.

² Sabin Mir. Nicoriță, *Ploescii în 1881. Studiu social și economic*, Ploesci, 1881, p.80.

comercial intens. Astfel, pe strada Unirii, funcționa prestigioasa firmă deținută de Samuel Iancu, înființată în 1870; alături, pe aceeași arteră, existau și alte trei stabilimente precum cele deținute de Jean Susănescu – „La ceasornicul Omega” –, de H. Aphelberg – „Steaua de aur” – și o alta, proprietatea lui Nae Rădulescu³. Dintre firmele aflate pe strada Mihail Kogălniceanu menționăm în primul rând celebra „Lazăr Argintar” deținută acum de Lazăr Moise, fiul fondatorului ei din 1854; în aceeași zonă o reclamă din ziarul „Luptătorul” din 1913 semnalează „Casa de bijuterii, ceasornicărie și comision”, proprietatea unor asociați, M.A. Laschai & Cie⁴. Cele mai multe sedii se aflau pe Calea Câmpinii (ulterior Bulevardul Ferdinand), unde Peretz S. Leibovici, proprietarul firmei „Precis” deținea trei spații, la numerele 5, 38 și 46; pe aceeași arteră se aflau și sediile altor firme: „Ora fixă”, proprietatea Stelei Steinmetz, „Ceasornicăria Elvețiană” deținută de Isaac Sockol alături de firma Ghizelei Chiceia Fordschmidt Mayer a cărei denumire exotică „La Papagal” avea probabil menirea să atragă un număr cât mai mare de clienți⁵. În Pasajul Cooperativei, una dintre cele mai atractive zone ale centrului Ploieștiului, funcționau două importante firme: „La Ceasornicul C.F.R.”, proprietatea lui Nicolae Selfciuc, și cea deținută de Iosif Krömer⁶. În afara centrului orașului se aflau trei ceasornicării, două pe strada Romană: „Record” și „La Ceasornicăria Română”, iar cealaltă pe strada Pantofari în proprietatea Rebecăi Balaban⁷.

Majoritatea firmelor de comercializare a ceasurilor care funcționau în Ploiești în această perioadă aveau o îndelungată tradiție în acest domeniu, activitatea lor fiind consemnată din primul deceniu al secolului al XX-lea. Fac excepție două dintre ele, care-și asiguraseră celebritatea și prin longevitatea activității, ale cărei începuturi atingeau jumătatea secolului al XIX-lea. În această restrânsă categorie sunt incluse cele mai vechi firme de ceasornicărie înființate în orașul Ploiești de Lazăr Argintar în 1854 și de Samuel Iancu în 1870; foarte probabil și aceste

³ Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931, p.59; „Prahova”, 17 mai 1907, „Biruința”, 4.oct., 8 nov., 1907, „Luptătorul”, 25.sept.1911.

⁴ Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931, p. 95; „Luptătorul”, 25.sept.1911.

⁵ Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, nr. 2, 1932, p. 192; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, nr. 9-10, 1939, p. 29; Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931, p.59-121;

⁶ Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931, p. 115; Suplimentul nr. 2 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932, p.59;

⁷ Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931, p. 79; Mihai Niculăescu, *Ceasornicari și ceasornicării ploieștene*, apud. Dumitru Nedelea, *Pelerinaj printre orologii*, vol.II, 2007, p.120.

două firme erau cunoscute de autorul studiului social-economic al orașului Ploiești în 1881, menționat anterior.

La nivelul întregii țări, iar firmele din Ploiești nu făceau excepții, comercializarea ceasurilor era asociată cu mărfuri din sortimente asemănătoare – cel mai adesea cu bijuterii; asocierea se realiza aproape de la sine, ceasurile având și o pronunțată valoare artistică. Existau însă și o serie de firme restrânse ca număr care asociau comerțul cu ceasuri cu cel al mărfurilor din alte sortimente precum cristalurile și porțelanurile – în cazul firmelor deținute de Iosef Krömer și Ghizela Chiceia Fordschmidt Mayer sau cu produse de galanterie în cazul firmei „La ora fixă”.

Cele mai prestigioase firme de comercializare a ceasurilor din Ploiești, reprezentate de „Lazăr Argintar” și „Precis”, desfășurau o amplă activitate mult diversificată atât în ceea ce privește volumul și genurile de mărfuri cât și în cea a prestațiilor conexe, realizate în ateliere specializate (reparații, confecții, expertize, achiziții de piese din metale prețioase și pietre prețioase). Activitatea acestor firme, dinamice și prospere, se făcea cunoscută potențialilor clienți și prin intermediul reclamelor publicate în presa vremii; la acest capitol, firma „Lazăr Argintar” deținea un adevărat record de frecvență. În intervalul anilor 1900-1930 aceasta a fost condusă atât de fondatorul ei, Lazăr Moise, cât și de moștenitorul acestuia, Adolphe Lazăr sau Lazăr Moise Fiul. În această perioadă firma își făcea o intensă publicitate în cotidienele locale precum: „Aurora”, „Biruința”, „Virtutea”, „Ploestii”⁸. Conținutul ei, formulat în termenii cei mai elogioși evidențiind atât calitatea deosebită a produselor comercializate, accesibilitatea prețurilor, cât și activitatea diversificată, este confirmată și de acordarea, după anii 1930, a statutului de furnizor al Curții Regale a României. Este singura firmă din acest domeniu din orașul Ploiești căreia i s-a acordat acest onorant și prestigios statut, identificat pe toate produsele și actele firmei printr-o simbolistică standardizată, în care scutul cu stema Regatului României este asociat cu inscripția „Furnizor al Curții Regale”⁹. Firma „Lazăr Argintar” își aroga și statutul de premiantă la Expoziția Universală de la Paris din 1900, statut necertificat documentar. Spre exemplu, o reclamă publicată de firma menționată în ziarul „Biruința” din 2 martie 1908 avea următorul conținut: „LA LAZĂR ARGINTAR / Argintărie,

⁸ „Biruința”, 4. oct. 1907, 2 mart. 14. aug. 11 sept. 1908; 4 ian. 1909; „Aurora”, 3 sept. 1909; „Virtutea”, 8, 30 dec. 1919; 13. mart. 1921; „Ploestii”, dec. 1932.

⁹ „Virtutea”, 1 sept. 1934.

Ceasornicărie și Giuvaiergie, Medaliat la Expoziția Universală din Paris / Asortiment cu ceasornice în / aur argint și metal. Depozit de brățări, cercei, inele etc. Mare asortiment în obiecte de argintărie pentru biserici și pentru menaj. Atelier special pentru comande și reparațiuni / strada M. Kogălniceanu nr. 1". Firma „Lazăr Argintar” era o prezență apreciată în comerțul ploieștean acordându-i-se în 1928 o „mențiune onorabilă” la cea de a doua ediție a concursului de vitrine organizat în oraș¹⁰.

Deși în 1923, anul înființării firmei „Precis”, fondatorul acesteia, Peretz S. Leibovici, nu avea decât 19 ani, el va reuși într-un interval relativ scurt s-o impună în categoria celor mai importante firme ploieștene în acest domeniu. Avea în proprietate trei sedii, două de comercializare a mărfurilor și un atelier de reparații. Ca și în cazul altor firme prestigioase, activitatea firmei „Precis” era cunoscută și prin reclame inserate în presa locală. Uneori acestea erau formulate în versuri, această manieră originală de redactare având menirea, în viziunea comanditarilor, de a fi receptate mai bine de către clienți. Firma își publica o astfel de reclamă în „Revista Ploieștilor” în mai 1927 din conținutul căreia, formulat în versuri, se desprinde un îndemn clar: „Având Ceasornicul stricat / Ce trebuiește reparat / Oricine vine azi decis / La Ceasornicăria Precis”. Firma comercializa un bogat sortiment de mărfuri constând în ceasornice de buzunar și de mână, deșteptătoare, toate mărcile, inele, cercei, lănișoare din aur, argint și double „la prețuri modeste și fixe”. În anii '30 firma își diversifică activitatea și prin comercializarea unei game variate de ochelari și articole pentru cadouri, toate mărfurile fiind ieftinite cu 30%, în condițiile crizei. Cu puțini ani în urmă, în 1926, în scopul extinderii volumului vânzărilor, inventivul ceasornicar lansase o tombolă, oferind 12 valoroase premii în ceasuri și bijuterii clienților care reparau sau cumpărau mărfuri de la firma „Precis” în valoare mai mare de 100 de lei. Tombola organizată în 15 august 1926 s-a bucurat de un mare succes, premiile oferite constând în special din ceasuri¹¹.

Din aceeași categorie a firmelor importante de comercializare a ceasurilor în orașul Ploiești făcea parte și cea înființată de Samuel Iancu, încă din anul 1870. Funcționa într-o zonă centrală, pe strada Lipscani, vis-à-vis de Grand Hotel Ploiești. Amploarea activității firmei racordată la noutățile epocii, calitatea deosebită a mărfurilor și serviciilor prestate reies din textul unei ample reclame inserate în paginile ziarului

¹⁰ Mihai Niculăescu, *Ceasornicari și ceasornicărie ploieștene*, apud. Dumitru Nedelea *op.cit.*, p. 119.

¹¹ *Ibidem*.

„Prahova” din 17 mai 1907, al cărei conținut este redat aproape integral în continuare: „CASĂ DE ÎNCREDERE / fondată în 1870 / SAMUEL IANCU / La Ceasornicul American / Filiala Casă proprie / ... / Mare asortiment de ceasornice de aur, argint și nichel / din cele mai bune fabrici: Longines, Omega, Elegancia, s.a. / Asortiment deosebit de orice fel de bijuterii de aur cu pietre prețioase ... / Toată marfa lucrată în aur și argint / e ponsată de stat / cel mai mare asortiment de ochelari, lornioane elegante ... / Atelier special / de / Ceasornicărie și Giuvaiergie / Se efectuează prompt orice lucrare / Atelier special de optică / Cumpăr și fac schimb cu orice obiecte cu pietre prețioase / în aur și argint / și plătesc prețurile cele mai bune”. Firma Samuel Iancu a activat până prin anii 1930, în jurul acestei date ea desființându-se și nemai figurând în Buletinele Oficiale ale Camerei de Comerț și Industrie Ploiești din anii 1931-1932.

Proprietarii celor mai importante ceasornicării din Ploiești n-au desfășurat o activitate exclusiv economică. Presa vremii a reținut o serie de aspecte privind implicarea lor în rezolvarea multor probleme de altă natură ale comunității. Astfel, ziarul „Prahova” din 3 septembrie 1906 menționează numele lui Lazăr Argintar pe lista celor care au susținut financiar primirea unui grup de români transilvăneni în Ploiești iar în „Depeșa Prahovei” din iulie 1907 numele lui Samuel Iancu este asociat în susținerea unor acțiuni filantropice. Peste două decenii, în 1926, Adolphe Lazăr, în calitate de Președinte al Secției de binefaceri ai Epitropiei Comunității Cultului Israelit din Ploiești se implică în acțiunea de ajutorare a populației orașului Bacău, grav afectată de un puternic incendiu¹².

Majoritatea ceasornicarilor ploieșteni erau membri în Secțiunea Ploiești ai Asociației Generale a Bijutierilor și Ceasornicarilor, participând activ la Adunarea Generală a acestui for din septembrie 1938. În acest context s-au dezbătut probleme rezultate din conflictul acut dintre comercianții detaiști și cei en-gros-iști. Conflictul se manifesta intens la nivelul întregii țări iar reprezentanții breslei ploieștene s-au pronunțat împreună cu întregul comitet de conducere al secțiunii pentru apărarea drepturilor economice ale detaiștilor, categorie din care și ei făceau parte. Din noul comitet al Secțiunii Ploiești făceau parte nume cunoscute ale comercianților de ceasuri din oraș precum: Adolphe Lazăr – președinte, Nicolae Susănescu – vicepreședinte, Peretz Leibovici – secretar, W. Fordschmidt, I. Calpacion, Isaac Sockol – consilieri¹³.

¹² Constantin Dobrescu, Ion C. Petrescu, *Viața cotidiană ploieșteană în documente de presă*, ed. Elapis, 2009, p.388

¹³ Revista Asociației Generale a Bijutierilor și Ceasornicarilor nr. 12, 1938, p.13-14.

Un bun renume în branșa comercianților de ceasuri din Ploiești avea și firma „La Ora Fixă”, toți succesivii ei proprietari aparținând aceleiași familii: Steinmetz; firma își avea sediul tot pe bulevardul Ferdinand și fusese înființată în 1925 de Stela și Mișu Steinmetz. În anul 1922, Jean Steinmetz preluase, în urma unei licitații, întreținerea și repararea tuturor ceasurilor Primăriei Ploiești, primind pentru aceste servicii suma de 7.000 de lei, plătită în două tranșe¹⁴.

Toate firmele de comercializare a ceasurilor din Ploiești sau din alte localități ale județului Prahova practica un comerț de tip detailist, aprovizionarea lor fiind asigurată periodic de la depozitele en-gros din Capitală. În Bucureștiul primelor decenii ale secolului al XX-lea cele mai cunoscute și apreciate depozite erau: Ceasornicăria Colței, cu locația în casa Alimănișteanu, strada Colței, nr. 31 și „Marele Magazin de Ceasornicărie și Giuvaiergie” proprietatea lui C. I. Negreanu. De aici se preluau ceasuri produse de mărci europene prestigioase: Roskoph Patent Japy, Tavannes Watch, Longines, Cyma etc. Prețurile de livrare din depozite erau accesibile, adaptate puterii de cumpărare ale potențialilor clienți. Astfel, un ceas de buzunar marca Longines din argint, era preluat cu un preț cuprins între 35-45 lei, iar cele din același material, mărcile Omega sau Tavannes Watch, costau 30 de lei; în același context precizăm că un ceas de aur de damă costa în aceeași perioadă 65 de lei. Concomitent existau în Capitală și alte modalități de aprovizionare oferite de reprezentantele în România ale unor mărci cunoscute precum: Heinrich Weiss pentru firma Junghans, Friedrich Scherer pentru firma Tisso, D. Wormser și asociații Weill Marcel și Silvain, pentru firma Omega¹⁵.

Cadrul social-economic oferit de orașul Ploiești în perioada interbelică favorizează apariția în deceniul 1930-1940 și a altor firme de ceasuri care vor funcționa concomitent cu cele existente anterior. Sediile acestora vor fi instalate, de asemenea, pe arterele principale ale orașului, cea mai mare concentrare a lor fiind întâlnită tot pe bulevardul Ferdinand „una dintre cele mai frumoase străzi ale Ploieștiului, înțesată de prăvălii cochete”¹⁶; aici vor funcționa noile firme: „La Cronometrul Precis” – proprietatea lui Gabor Isac, „Ceasornicăria Franceză”, deținută de Kalpar Bedros, „Ceasornicăria Transilvania” înființată de Fogel Iacob

¹⁴ Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931, p.59; Mihai Niculăescu, *Ceasornicari și ceasornicărie ploeștene*, apud. Dumitru Nedelea *op.cit.*, p. 120.

¹⁵ Noul Catalog Ilustrat al Magazinului de Încredere, Ceasornicăria Colței, f.a., Ceasornicăria C.I. Negreanu, Mare Magazin de Ceasornicărie și Giuvaiergie, f.a.

¹⁶ *Ploescii de altădată...*, album fotografic, ed. Musica Nova, 2014, p. 32.

alături de firma Getei Dumitrescu Gheorghiță¹⁷. Pe strada Mihail Kogălniceanu, la numărul 12 Natan David își instalează firma „Argus”, tot aici fiind întâlnită și firma „Geo” cu o activitate mai redusă¹⁸.

În aceeași perioadă apar firme similare și în alte localități ale județului Prahova, numărul și volumul activității acestora fiind direct proporționale cu nivelul lor de dezvoltare economico-socială. Respectând acest criteriu menționăm existența în Câmpina, al doilea oraș prahovean ca importanță economică, a cinci firme care își vor desfășura activitatea în coordonate similare cu cele din orașul Ploiești. Proprietarii acestor firme proveneau din familiile Schwartzman și Heller; Joseph Schwartzman și Samuel Schwartzman își înregistraseră firmele doar sub nume propriu; acestea își desfășurau activitatea pe Bulevardul Carol, alături de firma „Ceasornicăria Universală”, proprietatea lui Lazăr A. Schwartzman¹⁹. Cea de a doua familie deținea pe strada Șerban Vodă, firmele „La Sporul” și „La Cronometru”, înființate de David Heller și respectiv Fani Heller²⁰.

Prima jumătate a secolului al XX-lea constituie o perioadă de mare accesibilitate a ceasurilor de orice tip, ele putând fi asimilate de categorii sociale cât mai largi. Apar astfel, la nivelul întregii țări, inclusiv în județul Prahova, firme de ceasuri atât în mici localități urbane cât și în mediul rural. În acest context semnalăm firma „La Ora Fixă”, înființată în Sinaia de către Liebman Solomon²¹, și firma „La Ardeleanul” în Bușteni, deținută de Vasile Brătianu²². În Moreni, oraș inclus în acea perioadă în județul Prahova, semnalăm trei ceasornicării deținute de Petran Hascal - „La Invalidul” - de Negrescu Dumitru și Solomon L. Borstein²³. În comunele Ștefești²⁴, Buștenari²⁵ și Mislea²⁶ fuseseră înființate ceasornicării de către State Gh. Ion, Alex Stoian și Alexandru Stoian.

¹⁷ Ghidul general al municipiului Ploiești și județului Prahova, 1939-1940, pp. 205-234.

¹⁸ Mihai Niculăescu, *Ceasornicari și ceasornicării ploieștene*, apud. Dumitru Nedelea *op.cit.*, p. 120; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, nr. 2, 1932, p. 192; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, nr. 9-10, 1939, p. 60.

¹⁹ Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931, p. 95; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932, p. 61.

²⁰ Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932, p. 80; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932, nr. 16-18, 1940, p. 70.

²¹ Suplimentul nr. 3 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932, p. 3.

²² Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, n. 9-11, 1940, p. 75.

²³ Suplimentul nr. 3 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932, p. 159.

²⁴ Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1943, nr. 7 p. 31.

²⁵ Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1927, n. 10, p. 59.

²⁶ Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932, p. 40.

Întreaga structură a firmelor de comercializare a ceasurilor din județul Prahova, ca de altfel din întreaga țară, este grav afectată de prevederile actelor legislative ale autorităților statului din perioada anilor '40 în cadrul procesului de românizare al economiei românești.

Lucrarea constituie o recunoaștere a muncii și pasiunii celor care au contribuit la dezvoltarea fără precedent a comerțului cu ceasuri în orașul Ploiești și județul Prahova, în prima jumătate a secolului al XX-lea; în perioada menționată acest domeniu a atins un nivel neegalat în nici un alt interval istoric. Ei au iubit prețuit ceasurile pe care le-au considerat nu numai o sursă de existență ci și un mod de existență.

Bibliografie:

- Dobrescu, Constantin; Petrescu, Ion C., *Viața cotidiană ploieșteană în documente de presă*, ed. Elapis, 2009.
- Geală, Laura Cristina, *Istoricul comunității evreilor din Ploiești în secolul al XIX-lea*, Editura Hasefer, 2008, p.20.
- Nicoriță, Mir. Sabin, *Ploescii în 1881. Studiu social și economic*, Ploesci, 1881, p.80.
- Niculăescu, Mihai, *Ceasornicari și ceasornicării ploieștene*, apud. Dumitru Nedelea, *Pelerinaj printre orologii*, vol.II, 2007.
- Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1927, n. 10.
- Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931.
- Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, nr. 2, 1932.
- Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, nr. 9-10, 1939.
- Suplimentul nr. 2 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932.
- Suplimentul nr. 3 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1932.
- Suplimentul nr. 4 din Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1931.
- „Biruința”, 4. oct. 1907.
- „Biruința”, 2 mart. 14. aug. 11 sept. 1908.
- „Biruința”, 4 ian.1909.
- „Aurora”, 3 sept. 1909.
- „Luptătorul”, 25. sept. 1911.
- „Virtutea”, 8, 30 dec. 1919.
- „Virtutea”, 13. mart. 1921.
- „Ploestii”, dec. 1932.

- „Virtutea”, 1 sept. 1934.
- Revista Asociației Generale a Bijutierilor și Ceasornicarilor nr. 12, 1938.
- Noul Catalog Ilustrat al Magazinului de Încredere, Ceasornicăria Colței, f.a., Ceasornicăria C.I. Negreanu, Mare Magazin de Ceasornicărie și Giuvaiergie, f.a.
- *Ploescii de altădată...*, album fotografic, ed. Musica Nova, 2014.
- Ghidul general al municipiului Ploiești și județului Prahova, 1939-1940.
- Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Ploesti, 1943.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 Strada Unirii

Fig. 2 Strada Mihail Kogălniceanu

Fig. 3 Calea Câmpinii (Bulevardul Ferdinand)

Fig. 4 Pasajul Cooperativei

Fig. 5 Reclame de ceasornicărie ploieștene,
prima jumătate a secolului XX

Fig. 6 Ceasuri cumpărate de la ceasornicărie ploieștene
din prima jumătate a secolului XX în patrimoniul
Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești

Fig. 1 Strada Unirii

În această zonă funcționau cinci ceasornicării,
cele mai importante fiind:

„Samuel Iancu” (1870)

„La Ceasornicul Omega” – Jean Susănescu

„Steaua de aur” – H. Aphelberg

Fig. 2 Strada Mihail Kogălniceanu

Pe această stradă funcționau patru ceasornicării,
cele mai importante fiind:

„Lazăr Argintar” – 1854

„Argus” – Natan David

Fig. 3 Calea Câmpinii (Bulevardul Ferdinand)

Pe această importantă arteră comercială
funcționau opt ceasornicării ploieștene în perioada interbelică:

- „Precis” – Peretz Leibovici
- „Ora fixă” – Stela Steinmetz
- „Ceasornicăria elvețiană” – Isaac Sockol
- „Ceasornicăria franceză” – Kalpar Bedros
- „Ceasornicăria Transilvania” – Fogel Iacob

Fig. 4 Pasajul Cooperativei

În această zonă funcționau ceasornicăriile:

- „La ceasornicul CFR” – Nicolae Selfciuc
- „Iosif Krömer”

Fig. 5 Reclame de ceasornicării ploieștene, prima jumătate a secolului XX

Fig. 6 Ceasuri cumpărate de la ceasornicării ploieștene din prima jumătate a secolului XX în patrimoniul Muzeului Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești

Abstract: *Valuing a large amount of information, obtained from original sources, this paper approaches a theme, that is almost absent in the local historical bibliography - the emergence and development, in the social and economical landscape of Prahova County, of companies that commercialize clocks.*

In the first half of the 20th century, in Prahova were opened 40 firms that commercialized clocks, of which 23 were in Ploiești; these were elegant and modern shops, practicing a trade-type retailer, with high quality goods, in consonance with the demands of a numerous and exigent clientele. The most important ones were owned by Samuel Iancu, Lazăr Moise ("Lazăr Argintar") and Peretz S. Leibovici. The representatives of these firms were involved, both in an economical activity, as in solving some problems of social, economical and cultural nature, of the community. The upward economic development of the Prahova County and the availability of this market, favoured the emergence of this kind of firms in other localities from these county, as Câmpina, Sinaia, Bușteni, etc.

This written paper constitutes the recognition of the hard work and passion, of those whom participated at the development of this trade in the city of Ploiești and in the Prahova County, in the first half of the 20th century. These merchants loved and treasured clocks, considering them both a means of existence and a way of life.

Keywords: *Firms that commercialize clocks, "Samuel Iancu", "Lazăr Argintar", "Precis", the city of Ploiești, Prahova County, the first half of the 20th century.*

Elisabeta Savu
M.J.I.A.-Prahova
Muzeul Ceasului „Nicolae Simache” Ploiești
Str. Nicolae Simache nr. 1, Ploiești
județul Prahova

**MIGRAȚIE ȘI ETNICITATE ÎN BALCANI.
CAZUL CĂTORVA CATEGORII POPULAȚIONALE
DIN GRECIA ȘI ROMÂNIA (RAPORT DE CERCETARE)***

Sebastian ȘTEFĂNUCĂ

Rezumat: Acum aproape un secol, ample schimburi și transferuri populaționale au avut loc în zona balcanică. Acestea aveau în vedere omogenizarea etnică a statelor nou apărute după căderea Imperiului Otoman și după încheierea Primului Război Mondial. Dar fenomenul migrațional avea să fie sursă și de noi etnicități. Originea pare să fie un element central al acestor etnicități la populațiile succesoare de azi, în unele cazuri, datorită amestecului interetnic, doar categorii populaționale. Acest studiu încearcă să ateste pe căile antropologiei socio-culturale primordialitatea originii în identitatea etnică a câtorva populații/categorii populaționale din Grecia și România. Operaționalizarea originii în cursul cercetării se realizează luând în considerare rudenția și locul de origine. În final, originea ca element primar în etnicitatea urmașilor populațiilor balcanice migrante se află în legătură directă cu numărul rudelor existente în locul de origine, distanța față de acest loc și intensitatea traumei dezrădăcinării.

Cuvinte cheie: categorie populațională, etnicitate, loc de origine, migrație, origine, rudenie

Orice referire în zilele noastre la migrația în Balcani poartă gândul automat către valul migratoriu venit dinspre Orientul apropiat, în special din Siria, în trecerea sa prin Peninsula Balcanică către vestul Europei. Firesc, de vreme ce *fenomenal* suntem întotdeauna legați de *prezent*, tentația fiind ca asocierea dintre termeni și evenimente să poarte marca actualității.¹ Textul de față însă are ca referențial temporal *trecutul*, în desfășurarea sa către *prezent*, cu posibile proiecții către *viitor*. Pentru populațiile migrante atotprezente pe canalele *media*, istoria lor ca *populații migrante* abia începe. În cazul multor populații de același fel din trecut, istoria se află în plină desfășurare. Printre ele, populații balcanice

* Pe acest text se bazează comunicarea cu același nume susținută la Simpozionul Național „Timpul și Omul”, ediția a XVIII-a, 3-4 noiembrie 2016.

¹ Din acest motiv am adăugat titlului un subtitlu, astfel încât să se evite din start orice confuzie cu migrația actuală.

implicate acum aproape un secol în ample schimburi sau transferuri populaționale în urma procesului de reconfigurare politică a Balcanilor după căderea Imperiului Otoman și după încheierea Primului Război Mondial. Dacă astăzi ne confruntăm cu o migrație pe un *fond politic* de perpetuu dezacord între forțe combatante, dislocările populaționale balcanice din prima jumătate a secolului trecut au fost rezultatul unor *acorduri politice*. Acestea urmăreau *omogenizarea etnică* a statelor zonei balcanice. Deși de natură diferită, migrațiile de azi și cele de ieri au, fără îndoială, puncte comune. Vom înțelege poate câte ceva din *viitorul* populațiilor migrante de azi cercetând *prezentul* unor populații migrante de ieri.

Concentrarea în textul prezent este însă exclusiv la ceea ce tocmai am denumit „prezent al populațiilor migrante de ieri”. Concluziile pe care le întrevădem² pot reprezenta un instrument valoros în predicția – marcată de o mare doză de (im)probabilitate, în științele umane imposibil fiind de atins nivelul de precizie și exactitate corespunzător științele naturii – viitorului populațiilor migrante de azi. Acest efort, însă, dacă îl vom face, va fi cu altă ocazie. Deocamdată suntem preocupați de *etnicitatea* populațiilor din zona balcanică implicate cândva, cum tocmai menționam în fragmentul introductiv, în procese de *schimb* sau *transfer populațional*. În înțelegerea fenomenelor subsumate termenului „etnicitate”, căile urmate sunt acelea ale *antropologiei socio-culturale*.³ În dorința de a face cât mai lesne inteligibile eforturile noastre, vom lămuri mai întâi câteva concepte cu care am pornit la drum. În primul rând, conținutul „etnicității”, apoi specificul metodelor antropologiei socio-culturale în cercetarea etnicității. Vom aduce de asemenea unele amendamente termenului „populație”, întrucât el nu caracterizează întotdeauna adecvat grupările umane din zona balcanică pe care le vom avea în vedere, preferând în schimb expresia de „categorie populațională”.

Printr-o definire rapidă, „etnicitate” poate fi considerat un sinonim de scurt-circuit al expresiei „identitate etnică”, așa cum

² „Le întrevădem”, fiind vorba de o cercetare încă nefinalizată (deși s-a recunoscut, în mod just, că în științele socio-culturale practic nu există un punct terminus al cercetării [Neagota, 2015: 27]).

³ Chiar dacă în mod obișnuit antropologia socială și antropologia culturală sunt perspective diferite ale antropologiei, vom folosi denumirea de „antropologie socio-culturală” de acord fiind cu Claude Lévi-Strauss, conform căruia cele două reprezintă una și aceeași știință, inversându-se doar capetele de pornire și de sosire (Lévi-Strauss, 1978: 432).

„naționalitate” prescurtează expresia „identitate națională”. Cei doi termeni sunt adesea luați împreună în nenumărate studii și publicații, considerându-se, mai mult sau mai puțin explicit, că orice etnicitate conține germeni de naționalitate și naționalism. În antropologia socială, acest concept are deplină legitimitate începând cu anii '60 ai secolului trecut (Vermeulen și Govers, 1994: 2). Cel puțin două teorii ale etnicității sunt foarte cunoscute: *primordialistă*, pentru ai cărei proponenti „națiunile și comunitățile etnice sunt unități naturale ale istoriei (...) etnicitatea⁴ reprezentând [sociobiologic] o extensiune a rudeniei” (Smith, 1986: 12). Etnicitatea este pusă aici în rând cu limba, religia, teritoriul etc.⁵ (*ibidem*), pe care le putem considera tot atâtea *markeri* vizibili ai identității etnice. Cealaltă, *interacționist-constructivistă*, își are rădăcinile în contribuțiile lui Fredrik Barth (1969), și vizează modul de „organizare socială a diferenței culturale”, cu consecința că *markerii* invocați de teoria primordialistă nu sunt neapărat necesari pentru delimitarea unor „granițe etnice”. Acestea sunt negociate social, prin procese de auto și hetero-atribuire, orice putând căpăta la un moment dat semnificația de „graniță etnică”, de exemplu un model de ospitalitate specific unei populații (Haaland, 1969: 69-70), prin care aceasta se diferențiază de alte grupuri și populații.

Specificul antropologiei socio-culturale, în tratarea etnicității sau a oricărui alt fenomen, constă în datele pe care le folosește și în metoda de colectare a lor. Este vorba de date culese nu pe calea documentelor, deși orice antropolog al zilelor noastre speră să descopere cel puțin o scriere monografică despre așezarea și oamenii în mijlocul cărora se află pentru o vreme. Datele culese de antropolog nu sunt altceva decât opinii, gesturi, atitudini etc. ale oamenilor așa cum sunt exprimate acestea natural, în viața lor de zi cu zi, care s-ar putea să fie cu totul altele decât cele descoperite în scrierile și documentele elaborate cu gir statal. De aici și metoda specifică de culegere a lor, *observarea participativă*, și nevoia de a rămâne în teren perioade lungi. Ca antropologul să culeagă date în mod natural, trebuie să caute și să se implice în contextele naturale de producere a lor. S-a observat, de pildă, că în cursul muncii fluxul de informație curge cu ușurință (Okely, 2012: 80). De aceea, o tehnică precum interviul, care creează un context

⁴ Termenul „etnicitate” este folosit de data aceasta ca sinonim pentru „etnie”.

⁵ Primordialismul devine, conștient sau nu, o ideologie asumată de Consiliul Europei în 1991 în definirea minorităților, atunci când în *Propunerea pentru o convenție europeană privind protecția minorităților...* se invocă trăsături precum religia sau limba (*Proposal for a European Convention...*, 1991: art. 2, par. 1).

artificial, se evită pe cât posibil, deși există păreri (de exemplu Hockey, 2002) că și interviul este tot o formă de observare participativă.

În contextul cercetării noastre, inițial termenul „populație” părea cel mai adecvat pentru a evita utilizarea unor denumiri precum „grup etnic” sau „etnie”; ulterior, și el s-a dovedit nesatisfăcător. Încă de la începutul cercetării, evitarea acestor două denumiri din urmă devenea necesară din cel puțin două motive: (a) grupurile de care vorbim nu sunt caracterizate de o omogenitate accentuată, mai ales pe fondul în care studiile din ultima jumătate de veac pun în evidență intense amestecuri inter-etnice în regiunea balcanică (de exemplu, Αγγελόπουλος, 1997: 107; Constantin, 2014), și (b) ele însele nu se consideră grupuri etnice separate în cadrul statelor-națiune din care fac parte și nici oficial statul nu sunt considerate așa, acordându-li-se, de exemplu, statut de minorități. Termenul „populație” nu-l putem aplica în toate cazurile; dacă încă putem vorbi de o populație „megleno-vlahă”, atât în Grecia, cât și în România, utilizarea acestui termen pentru a vorbi de o populație grecească transmutată din Ανατολική Ρωμυλία (Rumelia orientală, echivalată adesea în discursul cotidian local cu Bulgaria) este imposibilă. Același amestec prin căsătorie este responsabil de faptul că populații pure și omogene urmașe ale populațiilor inițiale transmutate sunt astăzi empiric de negăsit. Autocaracterizarea unor localități din Grecia ca alcătuite, de exemplu, din „refugiați” din Ανατολική Ρωμυλία sau Ανατολική Θράκη (Tracia răsăriteană) nu poate fi decât înșelătoare pentru componența lor populațională.

Din aceste motive, vom prefera termenul de „categorie populațională”, un termen cu care sigur Ghiorghos V. Anghelopulos (Αγγελόπουλος, 1997: 103), și probabil și Roger Brubaker (2002: 169), ar fi de acord să-l utilizăm în urma unor astfel de constatări. În mod obișnuit, termenul pare *sociologic* adecvat pentru a denumi „clase”, „categorii socio-profesionale”, „grupări de gen” etc., în interiorul unei populații. Observăm că el conferă posibilitatea (iar Emanuel A. Schegloff [2001] a observat înaintea noastră) ca un individ să facă parte din două sau mai multe categorii. Pentru cazul nostru, tocmai această posibilitate conferă termenului forța conceptuală. Astfel – luând în considerare criteriul *provenienței populaționale*, de maximă relevanță în cercetarea pe care o desfășurăm – o persoană, ca urmare a căsătoriilor în ascendența sa, poate face parte, de exemplu, concomitent din categoria celor cu proveniență din Rumelia orientală și a celor cu proveniență din Tracia răsăriteană.

După lămurirea câtorva instrumente conceptuale și metodologice, revenim la tema propriu-zisă a studiului nostru. Suntem în măsură să expunem și ipoteza configurată în urma cercetărilor preliminare: *originea reprezintă un element primar în prezervarea identitară, în etnicitatea⁶ deci, a categoriilor populaționale balcanice istoric afectate de procese migratorii de schimb sau transfer populațional*. După cum este recunoscut în științele sociale, o ipoteză este mai mult sau mai puțin probabilă, urmând a se preciza condițiile în care realizarea ei este însoțită de un grad mai mare de probabilitate. În cercetarea noastră, căutăm să înțelegem aceste condiții prin studiul valabilității și limitelor ipotezei la mai multe categorii populaționale balcanice, maxim concentrații fiind asupra unor categorii populaționale din Grecia.

Că originea poate reprezenta o sursă primară de etnicitate la urmașii unor populații migrante, indiferent de cauzele acestei migrații, putem documenta prin studiile lui Eugene Roosens (1994), sau Stelu Șerban (2015). În primul caz, operaționalizarea originii la câteva comunități de migranți din capitala Belgiei se face pe căile *genealogiei populare*, în al doilea caz, la aromânii din Mihail Kogălniceanu, jud. Constanța, prin *nostalgia* față de un loc mai degrabă utopic, vizibilă mai ales pe calea creației literare. Intuim, de asemenea, din discuțiile cu / și articolele lui Marian Nuțu Cîrpaci (2015; 2016), că originea indiană este pe cale să devină o sursă primară de etnicitate la triburile rome din întreaga lume care încă vorbesc un grai/dialect de romaní, prin intermediul *limbii* deci, de data aceasta.

Operaționalizarea originii în cazul nostru are elemente comune cu situațiile descrise de E. Roosens și S. Șerban. Reperele de operaționalizare au ele însele o amprentă antropologică, întrucât nu au fost selectate pe calea studiului bibliografic, ci tot terenul este acela care le va fi sugerat. O deplasare fugitivă în vara anului 2014 în localitatea Cerna, jud. Tulcea, localitate-nucleu a megleno-vlahilor din România⁷, a fost de ajuns pentru a îndrepta gândul epistemic către o înaltă semnificație pentru meglenii de aici a *rudeniei transfrontaliere*. Fondul,

⁶ Se va fi înțeles că, odată cu Fredrik Barth, termenul „etnicitate” nu mai are ca referent doar grupurile propriu-zis etnice. Rămâne esențial însă ca grupurile la care-l putem aplica în mod legitim să fie, sociologic, grupuri de dimensiuni mari, înțelegând prin aceasta cel puțin câteva zeci de persoane.

⁷ Denumirea științifică folosită în România pentru această populație este aceea de „megleno-români”. Ea nu este în niciun fel utilizată de către membrii populației meglene existente actualmente în Grecia, care se autoîntitulează „vlahi”, iar când este cazul ca altcineva să o folosească, este respinsă manifest. Considerăm că utilizarea unei denumiri precum „meglen” sau „megleno-vlah” ar fi în asentimentul ambelor populații.

aveam să descoperim ulterior, este acela al importanței sociale a *soiului*, respectiv neamului din care faci parte. Vorbim de o înaltă semnificație din cel puțin două perspective: (1) acolo unde există legături de rudenie cu urmașii celor rămași în Grecia constatăm un interes ridicat pentru întreținerea acestora, și (2) un interes la fel de ridicat pentru refacerea legăturilor de rudenie, acolo unde, din diverse motive, acestea s-au pierdut.

Meglenii au ajuns în Cerna în urma unui traseu migratoriu inițiat în anul 1926. Începutul traseului are loc la capătul unei politici pro-românești a statului român față de populațiile latinofone din Balcani. În contextul ideologiei de omogenizare etnică, dominantă în acea vreme în Balcani, statul român – cu intenția de a coloniza cu elemente „românești” teritoriile de curând anexate României în dauna Bulgariei, prin Pacea de la București (1913) – reușește transferul mai multor grupuri latinofone în județele Cadrilaterului Dobrogei, Durostor și Caliacra, printre care și un grup provenit din Meglen, regiune situată la circa 80 km nord de Tesalonica. Din datele culese antropologic⁸, atât în Grecia, cât și în România, deducem că motivațiile populației migrante nu se suprapun motivațiilor politice; astfel, s-a plecat cu speranța aflării unor condiții de trai mai bune, motivație *economică* deci. În 1940, prin Tratatul de la Craiova prin care România re-ceda Bulgariei Cadrilaterul, s-a hotărât și un schimb populațional, în urma căruia megleno-vlahii și aromânii din Cadrilater vor fi transferați în Dobrogea dintre Dunăre și mare, în locul lor urmând să vină bulgarii până atunci aflați aici. Se pare că acest schimb a fost urgentat mai ales de statul român, din teama ca statul bulgar să nu revendice, în baza unui argument etnic probabil, și teritoriul Dobrogei rămas României (Țîrcomnicu, 2007: 52). Meglenii au ajuns astfel în Cerna, o localitate la poalele sudice ale Munților Măcin. Aventura migrațională nu se încheie aici; în doar câțiva ani, mai multe familii din Cerna pleacă în Banat, tot în speranța aflării unor condiții mai bune de trai, de unde nu peste multă vreme o parte dintre ele aveau să fie deportate de regimul comunist în Bărăgan. Cu toate acestea, se poate vorbi de constituirea unui alt nucleu meglen în România, megleno-vlahii

⁸ Ca urmare a mai multor unor perioade succesive de teren între anii 2011-2016. Debutul terenului a fost în regiunea istoric cunoscută ca Meglen, astăzi împărțită între prefecturile Kilikis și Pella, Grecia, și Regiunea de Sud-Est a Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei. Perioada inițială de teren s-a desfășurat în satul Skra, fost Liumnița, între 27 noiembrie 2011 și 16 aprilie 2012. Au urmat apoi alte nenumărate perioade de teren, atât în Grecia, în localitățile Skra, sau Arhanghelos (fost Oșiani), cât și în România, în satul Cerna, cu durate cuprinse între câteva zile și o lună.

fiind de găsit astăzi și în localități bănățene precum Variaș sau Jimbolia. În sfârșit, după o perioadă de domiciliu forțat în Bărăgan, încheiată la sfârșitul anului 1955, multe familii aleg în să se întoarcă în Cerna (Petrică, 2010: 99).

Inspirați de posibilitatea ca rudenția transfrontalieră să constituie un fel de graniță etnică barthiană pentru *întreaga* populație megleno-vlahă, reunind aici populația din Grecia cu cea din România, am continuat cercetarea în sate meglene din Grecia. Constatăm pentru cei de acolo semnificații care nu propulsează rudenția transfrontalieră la rangul de *fapt social*, ceea ce i-ar fi asigurat un loc sigur și primar în edificarea unei etnicități comune. Mai mult, din diverse motive pe care nu este cazul să le analizăm aici, în localitatea Arhanghelos am sesizat chiar o reticență față de întreținerea sau refacerea legăturilor de rudenie cu cei din România. În același timp însă, se configura un alt indicator în operaționalizarea originii, cu care ne apropiem de situația descrisă de Stelu Șerban: este vorba de dorința, de curiozitatea, de nostalgia poate față de un *loc* de origine, deductibilă de data aceasta nu pe calea studiului creației literare, ci comportamentală, din descrierea nenumăratelor vizite ale celor din România în căutarea nu neapărat a rudelor pierdute, cât a locului, dacă se poate cu sens *ad litteram*, a casei chiar, din care vor fi plecat străbunii.

Dacă pentru cazul megleno-vlah tocmai expus atât rudenția transfrontalieră, cât și locul de origine, sunt indicii ale unei etnicități „blânde”⁹, „în sine” (Geană, 2006: 12), „creată și menținută din interior” (Roosens, 1994: 85), în etnicitatea unei categorii populaționale grecești de largă răspândire¹⁰, aceea a *ponților*, locul de origine capătă o forță deosebită și manifestă. Capătă de fapt forța regretului, nostalgiei, dorului după o πατρίδα („patrie”) pierdută.

Pentru publicul obișnuit din România, această populație grecească – pe care, din motivele expuse mai sus, o putem considera astăzi mai degrabă „categorie populațională” – este cvasi-necunoscută. Singurele repere istorice familiare sunt episodul evanghelic cu Pilat din Pont și apariția pentru o vreme a Imperiului Trapezun, care câteva decenii supraviețuiește căderii Imperiului Bizantin. Așadar, vorbim de o regiune din nord-estul Turciei de astăzi, cuprinzând și o parte din Georgia, până la Munții Caucaz. Regiunea poartă din vechime numele

⁹ Rugăm a ne fi permisă utilizarea acestei metafore, prin care punem în evidență contrastul cu etnicitatea pentru cazul descris în continuare, acela al *ponților*.

¹⁰ Dacă în cazul megleno-vlahilor întâlnim o populație de *cel mult* câteva mii de persoane, în cazul *ponților* vorbim de *cel puțin* câteva sute de mii.

de Pont, după Marea Neagră, cu care se învecinează. Centrul administrativ, economic și cultural al acestei regiuni a fost (și este), în dialect pont, orașul Trapezunda (Trabzon în limba turcă de azi). În 1923, ca urmare a Acordului de la Lausanne semnat în ianuarie, populația greacă a acestei regiuni, *creștină*, cu excepția populației grecești musulmanizate deci, a fost implicată în procesul de schimb populațional cu populația *musulmană* din Grecia. Ceea ce înseamnă că în schimbul populațional greco-turc omogenizarea etnică are de fapt aspectul omogenizării *religioase*. Concluzia este întărită și de un studiu al lui Thede Kahl (2009) dedicat musulmanizării acum câteva secole a unei localități megleno-vlahe¹¹ și translocării ulterioare a populației aferente ca urmare a aceluiași Acord în zona actualului oraș turcesc Edirne, de la granița cu Bulgaria, fost Adrianupoli. Populația pontă transmutată este astăzi de găsit în toată Macedonia grecească și Tracia apuseană¹², și în împrejurimile Atenei. Această transmutare a fost precedată de un deceniu de prigoană a autorităților neo-turcești împotriva populației creștine, fie ea grecească, siriană sau armeană. Sugestivă este utilizarea unei expresii precum „mersul către moarte” (Πετρόπουλος, 2010: min. 00:39:45), pentru a caracteriza marșul fără capăt în care creștinii ponți greci au fost obligați să pornească, fără posibilitatea de a se opri și stabili undeva. Actualmente, mai multe organisme non-guvernamentale grecești consideră evenimentul drept *genocid*, cu trei sute cincizeci de mii de victime în rândul populației pontice (Ta χνάρια των αργοναυτών, 2010: min. 00:46:00).¹³

În reprezentările pontilor de astăzi, obținute pe căile antropologiei, imaginea *patriei pierdute* pare a fi la fel de vie cum ne închipuim că a fost pentru străbunii migranți de acum două-trei generații. Cântecul popular sunt pline de dor și tristețe nedisimulate, orașe precum Trapezunda, Kerasunda, Samsunda sunt pe coordonatele imaginarului la fel de aproape precum Tesalonicul sau Atena, iar Mănăstirea *Panaghia Sou Mela* din valea Mațukăi, în apropierea Trapezundei, are aură de centru spiritual, un fel de Ierusalim al Pontului. Excursiile în Pont sunt ceva obișnuit, o datorie sacră aproape pentru oricine, fiecare pont sperând să meargă într-o astfel de excursie cel puțin o dată în viață, să vadă casa poate în care străbunii vor fi locuit generații de-a rândul. Dincolo de toate, speranța că, într-o zi, Pontul va fi

¹¹ Notia, fostă Nânti, aflată la 15 km vest de Arhanghelos, de care am pomenit mai devreme.

¹² Este vorba de toată zona de nord a Greciei, de la granița cu Turcia, până la granița cu Albania.

¹³ Pe lângă 1 500 000 armeni, între 500 000 și 700 000 greci din zona Asiei Mici (mai ales din împrejurimile Izmirului) și 250 000 de sirieni, cu estimări care diferă.

din nou al ponților. Părăsind pentru moment metoda antropologică, accesând internetul vom descoperi nenumărate documentare și emisiuni cu ponți din vremea de acum despre Pontul de ieri și de azi.

Trecerea în revistă a unor categorii populaționale grecești urmașe ale populațiilor migrante de acum aproape un secol – pentru care termenul local utilizat se pare că nu a fost niciodată acela de „migrant” (μετανάστης), ci de „refugiat” (πρόσφυγας) – la care, pe căi antropologice, descoperim că originea, ca element de etnicitate, nu are forța pe care o are în cazul ponților, și nici măcar în cel al megleno-vlahilor, poate fi de ajutor pentru a înțelege condițiile în care ipoteza expusă are un grad de probabilitate mai mare. Este vorba de categorii populaționale cu reprezentare și în apropierea râului Evros¹⁴, râu care marchează granița de uscat dintre Grecia și Turcia. Le putem considera drept eșantion al așa-numiților „refugiați” din 1) Ανατολική Ρωμυλία (Rumelia orientală / Bulgaria), în urma unor procese migratorii începute odată cu Războaiele Balcanice și parafate ca schimb populațional între Grecia și Bulgaria în noiembrie 1919 prin Tratatul de la Neuilly sur Seine (Μιχαηλίδης, 1997: 125), la care se adaugă cei din 2) Ανατολική Θράκη (Tracia răsăriteană / Turcia), creștini la schimb cu musulmani din Δυτική Θράκη (Tracia apuseană / Grecia). O trecere în revistă rapidă pe calea internetului a localităților din apropierea râului Evros, în prefectura cu același nume, va descoperi precizări privind momentul întemeierii de către „refugiați” sau populării cu aceștia a respectivelor așezări, ceea ce poate crea impresia provenienței ca puternic element de identitate pentru respectivele categorii populaționale. Deși vizite către locurile din care au venit străbunii (παπούδες) se fac, deși există tradiția cântecelor, dansurilor și costumelor populare păstrate de la străbunii migranți, deși există încă – pentru cazul transmutării din Bulgaria – legături de rudenie în locurile rămase în urmă, originea *nu* reprezintă un element de etnicitate cu o forță comparabilă cu cea pe care o are în cele două cazuri expuse anterior. Mai mult decât atât, în cazul localității Tihero, cu populație transferată din două sate de dincolo de Evros, sate aflate în Ανατολική Θράκη deci, nu se poate vorbi de amintirea locurilor de origine aflate la doar câțiva kilometri ca element primar în etnicitatea locuitorilor din Tihero. De data aceasta, identitatea de αρβανίτες („albanezi”) ocupă prim-planul etnicității.

¹⁴ Cercetarea pe căi antropologice asupra acestor categorii populaționale se află încă la început. Ne bazăm deocamdată concluziile pe o perioadă de teren de cinci zile, din luna august a anului 2016. Intenționăm să revenim în vara anului 2017 pentru o nouă perioadă de teren, care să dureze cel puțin o lună.

Tot antropologic, prin apel la opinia locală, încercăm să lămurim și cauzele diferenței față de cazul pont, caz cu structură și fundal politic identic. „Refugierea” din Ανατολική Ρωμυλία nu a fost însoțită de traumele „refugierii” din Pont (Πόντος). Nu doar că populația grecească ce urma să plece din Rumelia orientală nu a suferit prigoana celei care urma să plece din Pont, dar statul bulgar a permis lichidarea drepturilor de proprietate prin vânzare-cumpărare, el însuși fiind unul dintre cumpărători.

Prin expunerea combinată cu elemente de analiză a celor câteva cazuri de populații / categorii populaționale, ajungem la următoarele concluzii privind condițiile în care ipoteza de la care am plecat are șanse mai mari de adevăritare. Astfel, *originea*, ca element primar de etnicitate pentru categoriile populaționale balcanice istoric afectate de procese migratorii de schimb sau transfer populațional, este cu atât mai pregnantă cu cât:

a) *rudele rămase în urmă sunt mai numeroase*. După cum s-a observat în cazul megleno-vlah, reprezentările și trăirile legate de o origine anume sunt nedespărțite de dorința vie de a întreține și reface legăturile de rudenie.

b) *distanța față de locul de rădăcinării este mai lungă*. Dacă în cazul Tihero vorbim de câțiva kilometri, în cazul „refugiaților” veniți din Ανατολική Ρωμυλία și Ανατολική Θράκη distanțele se încadrează în limita a două-trei sute de kilometri, pe când unitatea de măsură pentru categoriile megleno-vlahă și pontă este mia de kilometri.

c) *trauma de rădăcinării este mai mare*¹⁵. După cum s-a observat în cazurile trecute în revistă, această traumă a fost maximă în cazul populației pontă și minimă în cazul „refugiaților” din Ανατολική Ρωμυλία.

Încheiem acest studiu cu precizarea că, fiind un raport intermediar de cercetare, analiza și concluziile expuse sunt deocamdată parțiale, iar fundamentarea lor în limitele spațiului avut la dispoziție în mod fatal insuficientă. În următorii doi ani, sperăm să ajungem la o acumulare de date, fapte și la un mod optim de prelucrare a lor, astfel încât gradul de probitate științifică a rezultatului final să fie maximum posibil.¹⁶

¹⁵ Aici unele studii din zona psihiatriei și psihanalitice, privind modul în care traumele din copilărie își pun amprenta în personalitatea adultului, ar putea fi de folos în înțelegerea fenomenului de impregnare puternică a originii în etnicitatea unor populații migrante.

¹⁶ Cercetarea este de fapt rodul unui efort colectiv, în care nenumărate persoane, dar și instituții, au fost *nolens-volens* implicate. Le mulțumim tuturor, iar în forma finală a studiului vom căuta să le nominalizăm în parte. Mulțumiri speciale se cuvin soției mele, Anișoara (Stegaru) Ștefănuță, cu care am făcut de fapt, și voi face în continuare, echipă în fazele cercetării de teren.

BIBLIOGRAFIE

- Barth, Fredrik, 1969, „Introduction”, în Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Bergen-Oslo / London: Universitets Forlaget / George Allen & Unwin, pp. 9-38.
- Brubaker, Rogers, 2002, „Ethnicity without groups” în *Archives Européennes de Sociologie*, XLIII, nr. 2, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 163-189.
- Cîrpaci, Marian Nuțu, 2015, „Între un exonim și un antonim, sau o suprapunere medievală”, în Bogdan-Costin Georgescu și Sebastian Ștefănuță (coord.), *Anuarul Societății Prahovene de Antropologie Generală*, nr 1, Ploiești: Mythos, pp. 25-42.
- Cîrpaci, Marian Nuțu, 2016, „Poporul rom, popor al limbii. Aspecte de luat în seamă în încercările de a stabili o limbă literară”, în Bogdan-Costin Georgescu și Sebastian Ștefănuță (coord.), *Anuarul Societății Prahovene de Antropologie Generală*, nr. 2, Ploiești: Mythos, în curs de publicare.
- Constantin, Marin, 2014, „A cross-cultural review of interethnic marriage among ethnic groups in Romania and in Bulgaria”, în *Études Balkaniques*, Sofia: Institutul de Studii Balcanice, L (4), pp. 98-114.
- Haaland Gunar, 1969, „Economic Determinants in Ethnic Processes”, în Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Bergen-Oslo / London: Universitets Forlaget / George Allen & Unwin, pp. 58-73.
- Hockey, Jenny, 2002, „Interviews as Ethnography? Disembodied Social Interaction in Britain”, in N. Rapport (ed.), *British Subjects: An Anthropology of Britain*, Oxford: Berg, pp. 209-222.
- Geană, Gheorghiță, 2006, The Carpathian Folk Fairs and the Origins of National Consciousness among Romanians”, în *Nationalities Papers*, vol. 34, No. 1, March, pp. 91-110.
- Khal, Thede, 2009, „Σχετικά με τον εξισλαμισμό των μογλενίτων βλάχων: ο παλαιός οικισμός Νότια (Nânti) του νομού Πέλλας και οι <<Nântinets>> της σύγχρονης Τουρκίας” [Despre musulmanizarea vlahilor mogleniți: vechea așezare Notia (Nânti) a prefecturii Pella și <<nantineții>> Turciei de astăzi], în Thede Kahl, *Για την ταυτότητα των βλαχών* [Despre identitatea vlahilor], Αθήνα: Βιβλιόραμα, pp. 195-232.

- Lévi-Strauss, Claude, 1978, *Antropologia structurală*, București: Editura Politică, traducere de I. Pecher.
- Neagota, Bogdan, 2015, „Etnologia română, la răscrucea dintre episteme”, în *Steaua*, anul LXVI, nr. 7-8 (801-802), iulie-august, pp. 25-32.
- Okely, Judith, 2012, *Anthropological Practice Fieldwork and the Ethnographic Method*, London and New York: Bloomsbury.
- Petrică, Dumitra, 2010, *Cerna. Pagini de monografie locală*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, cu un „Cuvânt înainte” de Dumitru Cerna.
- Roosens, Eugene, 1994, „The primordial nature of origins in migrant ethnicity”, în Hans Vermeulen and Cora Govers (eds.), *The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, Amsterdam: Het Spinhuis, pp. 81-104.
- Schegloff, Emanuel A., 2001, „Accounts of Conduct in Interaction: Interruption, Overlap, and Turn-Taking”, în Jonathan H. Turner (ed.), *Handbook of Sociological Theory*, New York: Plenum, pp 287-321.
- Smith, Anthony D., 1995, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press.
- Șerban, Stelu, 2015, „Hidden Identities in Southeast Europe; Aromanians in Romania”, în *Contextualizing Changes: Migrations, Shifting Borders and New Identities in Eastern Europe*, Sofia, pp. 455-476.
- Vermeulen, Hans și Govers, Cora, 1994, „Introduction”, în Hans Vermeulen and Cora Govers (eds.), *The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, Amsterdam: Het Spinhuis, pp. 1-9.
- Țircomnicu, Emil, 2007, „Macedoromânii”, în Roman Jora, *Folclor muzical-coregrafic Aromân și Meglenoromân*, Constanța: Ex Ponto, pp. 38-57.
- --- *Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities, prepared by the European Commission for Democracy Through Law, adopted 8 February 1991, Council of Europe Doc. CDL (91) (7) (1991)*, disponibil la <http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/ALG19910208.pdf> , ultima accesare: 23 octombrie 2016.
- Αγγελόπουλος, Γιώργος Β., 1997, „Γαμήλιες ανταλλαγές σε πολιτισμικά μεικτές αγροτικές κοινότητες της Μακεδονίας. Η σημασία τους για ορισμό και τη διάκριση των πληθυσμιακών κατηγοριών” [„Schimbări ale modelelor de căsătorie în comunități agricole amestecate cultural din Macedonia. Importanța lor pentru definirea și deosebirea categoriilor populaționale”], în Βασιλης Κ. Γουνάρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, Γιώργος Β. Αγγελόπουλος (coord.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία [Idetități în Macedonia]*, Αθηνά: Εκδόσεις Παπαζήση, pp. 103-122.

- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος Δ, 1997, „Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες: Πολιτικές συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης” [„Slavofoni și refugiați: Dimensiunile politice ale unui conflict economic”], în Βασίλης Κ. Γουνάρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, Γιώργος Β. Αγγελόπουλος (coord.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία* [Identități în Macedonia], Αθηνά: Εκδόσεις Παπαζήση, pp. 123-141.
- Πετρόπουλος, Ηλίας, 2010, în *Τα χνάρια των αργοναυτών* [Pe urmele argonauților].
- --- *Τα χνάρια των αργοναυτών* [Pe urmele argonauților], 2010, documentar Small Planet realizat pentru Centrul de Cercetări Sfântul Gheorghe Peristereota, Tesalonic, regia Αλέξης Μπάρζος, 60 min., disponibil la <http://www.youtube.com/watch?v=N9tsyjVcrr8>, ultima accesare: 21 octombrie 2016.

Abstract: *Almost a century ago, population changes and transfers have taken place on a big scale in the Balkan Peninsula. They were politically intended to ethnical homogenize the newly formed states after the fall of the Ottoman Empire and the end of the First World War. But the migration phenomenon was to be a source of new ethnicities. The origin seems to be a central element of these ethnicities at the nowadays descendant populations, in some cases, due to the inter-ethnic marriage, only population categories. The present study tries to certify by way of socio-cultural anthropology the primordality of the origin in the ethnical identity of some populations / population categories from Greece and Romania. The research of the origin takes into account the kinship and the place of origin. In the end, the origin as a principal element in the ethnicity of the migrant Balkan populations' descendants directly relates to the number of the extant relatives in the place of origin, the distance from this place and the intensity of uprooting trauma.*

Key words: *ethnicity, kinship, migration, origin, place of origin, population category*

Prof. Sebastian Ștefănuță
Fundatia Oamenilor de Știință Prahova

TIMPUL DREPT CADRU AL GÂNDIRII POPULARE ROMÂNEȘTI, LA ERNEST BERNEA

Sebastian ȘTEFĂNUCĂ

Rezumat: Timpul este o temă nefamiliară în etnologia românească. Posibil că Ernest Bernea a fost atras de această temă precum și de temele spațiului și cauzalității ca urmare a formării sale filosofice. Dar etnologul, sociologul și filosoful român nu urmează o tradiție filosofică care începe la Aristotel și ajunge până la Immanuel Kant și Lucian Blaga. Ca membru al Școlii sociologice românești, este interesat de timp drept cadru etno-psihologic, așa cum apare din complexul de reprezentări ale unei mentalități aparte, aceea a poporului român. Metodologic procedează conform prescripțiilor antropologiei socio-culturale. Timpul drept cadru al gândirii populare românești se configurează ca veac în atingere tainică de eternitate. Este un timp calitativ, ale cărui însușiri au fost stabilite principial încă de la facerea lumii, de aceea nu pot fi schimbate. Nici calendarul, care redă aceste însușiri, nu poate fi schimbat. De aceea, reforma calendarului din 1924 a produs confuzie în satul românesc. Evenimentul a avut o însemnătate deosebită pentru Ernest Bernea în înțelegerea timpului drept cadru etno-psihologic. Cu acest studiu despre timp, dar și cu altele, consider că predecesorul nostru merită un loc în rândul personalităților cu contribuții semnificative la dezvoltarea științelor omului.

Cuvinte cheie: cadru etno-psihologic, eternitate, etnologie, veac, timp

Ernest Bernea (1905-1990) este singurul dintre etnologii români la care găsim o tratare consistentă a timpului. Acestuia îi dedică una dintre lucrările sale științifice, *Reprezentarea timpului* (1969)¹. Interesul pentru o temă fără o tradiție în etnologia autohtonă, dar și în etnologia și antropologia socio-culturală internațională², îi va

¹ Apărută, alături de *Reprezentarea spațiului* (1966) și *Reprezentarea cauzalității* (1972), în volumul *Cadre ale gândirii populare românești*, publicat în anul 1985, la editura Cartea Românească. Trilogia este reluată cu titlul *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român* de către editura Humanitas, în ediții succesive începând cu 1997.

² Orice studiu antropologic despre timp gravitează și astăzi în jurul monografiei *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*, a antropologului britanic Edward Evan Evans-Pritchard, apărută în 1940, la care vom face și noi îndată apel.

fi fost stârnit poate de contactul cu filosofia,³ mai ales prin persoana lui Martin Heidegger, în perioada studiilor sale de la Freiburg, la începutul anilor 1930. Tot din contactul cu filosofia, dar și din familiarizarea cu paradigma științifică a întocmirii monografiilor în cadrul Școlii sociologice românești,⁴ al cărei membru a fost, probabil că optează pentru o tratare a timpului drept *cadru* (de data aceasta, al unei „gândiri populare românești”⁵).

Problema timpului în ipostaza sa de *cadru*, deși se pune încă de la Aristotel – timpul reprezentând unul dintre „sensurile Ființei” (Aristotel, 1999: 184) – abordarea ei în detaliu are loc abia odată cu Immanuel Kant. La filosoful german, timpul (alături de spațiu) reprezintă o „formă pură a intuiției sensibile”, „care se află la baza tuturor intuițiilor” (Kant, 1969: 74). Dacă la Aristotel vorbim de o categorie ontologică, la Kant vorbim de una epistemologică. La Aristotel, ceva are *ființă* doar dacă este dat (și) ca/în timp, la Kant, ceva poate fi *cunoscut* dacă și numai dacă se lasă „prins” în cadrul apercetiv transcendent⁶ temporal. Mai târziu, la Lucian Blaga, timpul instanțiază o *categorie abisală*, ce ține de un *inconștient* „cu orizonturi proprii (...) cu totul altele decât cele ale conștiinței” (Blaga, 1985: 118), iar „răbufnirea” categoriilor abisale în conștiință poate însemna afirmarea lor ca valori ce se vor realizate mai ales în artă (idem, 1987: 585).

Așadar, la Imm. Kant timpul drept cadru apare pe planul sensibilității *conștiente*, ca „soft” al conștiinței, iar la L. Blaga la nivel de *inconștient*, ca o categorie abisală ale cărei imbolduri sunt de observat în primul rând în creația artistică. Din cu totul altă perspectivă însă apare cadrul-timp la Ernest Bernea. Climatul intelectual autohton al secolului trecut a fost receptiv la ideea de cadru. Prestigiul mondial al Școlii sociologice românești în prima jumătate a secolului menționat s-a întemeiat pe o metodă de aflare a „genezei formelor sociale de viață, deduceri regulilor cauzale care determină felul de a fi al unei societăți” (Herseni, 1934: 7) printr-o

³ Unde timpul reprezintă una dintre temele centrale.

⁴ Întemeiată și condusă în perioada interbelică de Dimitrie Gusti.

⁵ Formația științifico-filosofică a lui Ernest Bernea îi permite să fie prudent cu extensiunea temporală a expresiei „gândire populară românească”. El precizează că e vorba de un „mod de a gândi legat de un anumit stadiu al evoluției comunităților rurale din România, de o anumită orientare spirituală și orânduire socială *azi dispărute*” (subl. ns., S. Ș.) (Bernea, 2005: 9).

⁶ Cu „transcendental” în sens de *dincoace de experiență*, un fel de „soft” intelectual ce face posibilă cunoașterea – în sens de intuire – a experienței, Dumnezeu fiind „transcendent”, *dincolo de experiență*.

articulare a patru *cadre*: *cosmologic, biologic, istoric și psihologic*. Timpul reprezintă la Ernest Bernea o instanță a celui de-al patrulea cadru. Totuși, tratarea lui are puține în comun cu timpul calitativ bergsonian, întrucât forma elementară de existență umană luată ca reper este nu *individul* abstract, ci „satul nostru tradițional” (Bernea, 2005: 147). E vorba deci de un timp drept *cadru etno-psihologic*.

Încrengăturile acestui cadru sunt precizate în fragmentul următor:

„Ceea ce ne interesează pe noi aici nu este atât modul cum calculează și denumește omul satului nostru arhaic timpul și unitățile lui, cum îl raportează și măsoară la mersul cerului pentru ordonarea vieții lui practice; pe noi ne interesează ce era timpul pentru acest om, care îi era **natura** și ce însemnau pentru el aceste fenomene ca prezență activă în viața sa în alt mod decât un cadru material, cantitativ” (subl. ns., S. Ș.) (ibidem, 10-11).

Observăm o perspectivă diferită de cea avansată de Edward Evan Evans-Pritchard la populația nilotică Nuer din sudul Sudanului⁷, în lucrarea-i de luat în considerare atunci când se atacă problema timpului pe căile etnologiei și antropologiei socio-culturale. Perspectiva utilizată, cum menționam, nu-l apropie însă pe E. Bernea nici de Imm. Kant, nici de L. Blaga. El rămâne aproape de principiile epistemologice ale Școlii gustiene în abordarea temei timpului, aducându-și, atât cu tema timpul, dar și cu temele spațiului și cauzalității, o contribuție importantă la configurarea și lămurirea

⁷ Este de precizat totuși că la E. E. Evans-Pritchard nu pare a fi vorba doar de o perspectivă între altele. Deși în introducerea paragrafelor-reper (vezi și nota 2) despre timp la Nuer antropologul britanic menționează că este vorba de o abordare a timpului în relație cu interesul nuerilor pentru vite și ecologia lor, de o parte, cu structura lor politică, de cealaltă, perspectiva *ecologico-structurală* care rezultă de aici pare a fi, în aceeași introducere, unica posibilă: „În cele din urmă, cele mai multe, poate toate, concepte despre timp și spațiu sunt determinate de mediul fizic, dar valorile cărora le dau naștere reprezintă doar unul dintre multiplele răspunsuri posibile date acestuia și depind de asemenea de principiile structurale, care aparțin unui ordin de realitate diferit” (Evans-Pritchard, 1969: 94). Este curios cum Evans-Pritchard nu își acordă defel sensibilitatea cognitivă la ceea ce la Ernest Bernea apare ca „timp ritual”, în general la timpul legat de activitatea spirituală a nuerilor. Aceasta cu atât mai mult cu cât a fost interesat de religia populației africane, căreia îi dedică volumul *Nuer Religion*, apărut în 1956, a cărui „parte de preocupări personale ale autorului pentru religie a fost găsită atunci prea voluminoasă” (Galey, 1999: 239). Prin aluziile pe care Bernea le face la perspectiva de care nu este totuși preocupat, găsim tratarea timpului țăranului român la compatriotul nostru superioară științific tratării de către E. E. Evans-Pritchard a timpului la Nuer. (Timpului la Nuer intenționăm să-i acordăm o atenție specială cu ocazia unei alte ediții a simpozionului *Timpul și omul*.)

cadrului psihologic de împlinire a obiectivelor acestei școli. E. Bernea evită orice confuzie precizând că lucrează cu „reprezentări”, manieră de lucru pe care o indică „faptele și nivelul cercetării”. Utilizând termeni precum *credință* sau *intuiție* ar fi „prea puțin”, iar *concept* sau *idee* ar „însemna altceva” (ibidem, 9).

„Faptele și nivelul cercetării” au ca referent în primul rând abordarea empirică a realității sociale de care este preocupat. Aceasta îl poartă dincolo de sociologie și etnologie, către antropologia socio-culturală. Este vorba în primul rând de experiența unor perioade lungi de teren, care vor însemna inițierea pas cu pas în tainele unui mod de a fi și a gândi, ceea ce îi permite analize ulterioare de mare finețe⁸. Orientarea antropologică se vadește nu doar în durata, ci și în modul de realizare a terenului. „Viziunea întregului” (ibidem, 6) de care etnologul Bernea este călăuzit în tratarea unui fapt separat, îl apropie de *holismul* metodologic, paradigmă definitorie pentru antropologia socio-culturală (Constantin, 2013: 52). Dacă adăugăm și recursul comparativ – cu „noi”, cei formați la școala științelor pozitive, pentru care timpul are doar aspect cantitativ, abstract, omogen, de aceea cu puțință de a fi matematizat, măsurat și împărțit în unități temporale omogene mai mari sau mai mici –, propriile-i afirmații privind deschiderile antropologice ale studiului său (ibidem, 147, pentru problema timpului), se poate afirma fără rezerve că Ernest Bernea reprezintă un exponent de seamă în câmpul cercetării socio-culturale românești al ceea ce din a doua jumătate a secolului al XX-lea a ajuns să fie cunoscut ca antropologie nativă, indigenă sau „acasă” (Geană, 1999: 62).

„Timpul-cadru al existenței” este chiar titlul primului capitol⁹ al „Părții I” din *Reprezentarea timpului*. Ca peste tot în trilogie, E. Bernea procedează pe baza *inducției selective*. El redă cele mai semnificative extrase din materialul cules în întâlnirile avute cu numeroși săteni pentru a ilustra aspectele particulare pe care timpul drept cadru ontologic le capătă la nivel de mentalitate a țaranului român. Este vorba de un timp *obiectiv*, dar *calitativ*, cu *însușiri* și *sensuri* proprii, căruia acest țaran îi constată *trecerea*. Dar trecerea nu înseamnă o deplasare dintr-un trecut nedefinit și neutru, printr-un prezent contingent, către un viitor obscur. Așa cum găsim explicat în

⁸ Nu are importanță că acest teren a însemnat uneori domiciliu forțat; în antropologia socio-culturală, motivele și condițiile de început ale unei cercetări își pierd însemnătatea în fața rezultatului final. Volumul antropologei britanice Judith Okely (2012) abundă de exemple în acest sens.

⁹ Între paginile 155-165 ale volumului *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*.

capitolele următoare, trecutul, prezentul și viitorul formează un *întreg organic* și sunt hotărâte *principial* de la *început*, de la facerea lumii. Trecutul este cel care deține *legea timpului*, iar prezentul și viitorul nu vin decât să *împlinească* această lege. În desfășurarea timpului, fiind totul hotărât de la început, nimic esențial și semnificativ nu poate interveni. De aici și valoarea pe care o capătă *tradiția*. Prezentul apare „îmbibat” de acte și date tradiționale, astfel că „a fi în timp înseamnă aici a trăi într-un prezent continuu îmbogățit de contactul cu lucrurile neschimbătoare” (Bernea, 1995: 162).

Contactul cu lucrurile neschimbătoare într-un timp trecător, schimbător, este de natură să lămurească cadrul-timp în complexul de reprezentări al țaranului român. Existența în timpul trecător presupune moduri de a acționa, a fi și a gândi care se află în perpetuu raport cu un alt orizont temporal, de cu totul altă natură. Este vorba de o participare mistică și anticipare tainică a *eternității*, dimensiune temporală care i se potrivește doar lui Dumnezeu. Prin participare, existența în lumea aceasta, existența în *veac*, capătă sens. Prin urmare, timpul are două dimensiuni: *veac* și *eternitate/veșnicie*. Pe această bază, *timpul drept cadru al gândirii populare românești se configurează ca veac, în toate punctele sale în atingere tainică cu eternitatea*. O reprezentare prin coordonate carteziane ar presupune o abscisă a veacului cu ordonate-perpendiculare punctate ale eternității în fiecare punct al abscisei. Abscisa are *început* și *sfârșit*, țaranul român străin fiind de ideea de *infini*; de vreme ce abscisa începe, trebuie să se și sfârșească, atunci când legea timpului-veac se va fi împlinit¹⁰. În ceea ce privește ordonatele punctate, acestea sunt mai mult sau mai puțin îngroșate. Timpul nu este omogen, perioadele sale având calități specifice și intrinseci. Participarea la eternitate este mai intensă duminica, în zilele sfinților, de sărbători.

Cunoașterea calităților timpului-veac este de o mare importanță atât pentru activitatea practică, dar și ritualică. Nu orice zi a săptămânii sau moment din zi sunt favorabile pentru începerea unui lucru. De asemenea, actele rituale nu se pot desfășura oricând; nu numai că vorbim de un *timp-condiție* în desfășurarea lor, dar timpul le este chiar ingredient, capătă aspecte de *timp constitutiv*. Aceste calități sunt date odată pentru totdeauna, neputând fi modificate sau schimbate. De aceea, se poate vorbi de o *ireversibilitate* a timpului. *Calendarul* este instrumentul care ajută la cunoașterea calităților timpului. Calendarul, ca și timpul, nefiind produs al voinței

¹⁰ Dar sfârșitul, ca și începutul timpului, se află dincolo de timp, în eternitate.

omenești, nu poate fi modificat arbitrar de om. De aici și reacțiile dramatice uneori la reforma calendarului din 1924, în care timpul se devansează cu treisprezece zile. Evenimentele însă au cântărit enorm în configurarea analiticii temporale la poporul român pentru etnologul, sociologul și filosoful român. Lumea satului românesc s-a văzut deodată constrânsă unui ritm existențial care să nu mai țină cont de timpul real, pe care vechiul calendar era singurul în stare să-l descrie. De aceea, deși mulți țărani oficial acceptau noul calendar, își duceau în continuare viețile conform vechiului calendar. Era de neacceptat ca, de exemplu, sâmbăta să se suprapună duminicii, zile cu chipuri diametral opuse.

Timpul ca veac, cu calitățile și ritmurile sale proprii, cu atingerea de eternitate, are puține în comun cu timpul abstract, omogen, neutru, refractar la ideea de început și sfârșit, așa cum apare pentru omul modern. Ca și timpul modernilor, timpul-veac poate fi împărțit în segmente de timp, ani, luni, săptămâni, zile, ore etc., fără a fi prin aceasta matematizabil, calculabil, economisibil și așa mai departe. Împărțirea timpului-veac este hotărâtă *principial* și poate fi recunoscută după calitățile diferite ale diferitelor perioade de timp. Calendarul nu înseamnă altceva decât constatarea acestui fapt. De asemenea, timpul-veac poate aproxima cel mult timpul istoric, fără a se confunda cu acesta, căci:

„Timpul istoric, științific, este lipsit de viață, linie dreaptă sau linie frântă însemnată din loc în loc cu date ce despart sau leagă perioade și epoci. Timpul istoric veac este concret, complex și organic, făptură consistentă printr-un suflu tainic.”, cu constatarea că *„Țăranul român nu-l cunoaște pe cel dintâi și îl trăiește intens pe cel de-al doilea”* (ibidem, 160).

La final, în loc de concluzii, se cuvine să subliniem încă o dată rigoarea științifică a tratării timpului la Ernest Bernea, din perspectiva avută în vedere. Această rigoare se menține și în tratarea celorlalte teme din trilogie, spațiul și timpul, ceea ce ne îndreptățește să vorbim de o operă de referință pentru etnologia și antropologia socio-culturală românească. Având certitudinea că ne aflăm în fața unei opere de referință chiar și pentru antropologia universală, sperăm că viitorul va aduce ca „împlinire a legii” o traducere corespunzătoare într-o limbă de circulație internațională și, totodată, pentru compatriotul nostru, locul meritat în panteonul personalităților cu o contribuție semnificativă la avansul științelor omului. Căci până și o enciclopedie populară on-line precum Wikipedia constată, în chiar deschiderea paginii despre Ernest Bernea, ignorarea lui de către „intelighenție”, din varii motive: trecutul politic, necunoașterea,

temerile editorilor că nu este vandabil. Dar valoarea unei opere – mai ales arta ne învață – nu depinde în cele din urmă de motive și condiții colaterale, chiar dacă acestea ar fi întemeiate și oricât de mult ar cântări ele într-un moment sau altul.

Bibliografie

- Aristotel, 1999, *Metafizica*, București: IRI; traducere de Șt. Bezdechi; note și indice alfabetic de Dan Bădăraș.
- Bernea, Ernest, 2005, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București: Humanitas.
- Blaga, Lucian, 1985 [orig. 1944], *Opere 9. Trilogia culturii*, București: Minerva; ediție îngrijită de Dorli Blaga; studiu introductiv de Al. Tănase [orig. 1944].
- Blaga, Lucian, 1987 [orig. 1946], *Opere 10. Trilogia valorilor*, București: Minerva; ediție îngrijită de Dorli Blaga; studiu introductiv de Al. Tănase.
- Constantin, Marin, 2013, *Etnografia satului transilvănean Tilișca. Monografism și holism în antropologia culturală a unei comunități pastorale românești*, București: Editura Etnologică.
- Evans-Pritchard, Edward Evan, 1969, *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Galey, Jean-Claude, 1999, „Evans-Pritchard Edward Evan”, în Pierre Bonte și Michel Izard, *Dicționar de etnologie și antropologie*, Iași: Polirom, pp. 238-240; traducere coordonată de Smaranda Vultur și Radu Răutu.
- Geană, Gheorghiță, 1999, „Enlarging the Classical Paradigm: Romanian Experience in Doing Anthropology at Home”, în *Anthropological Journal on European Cultures*, vol. 8, no. 1, pp. 61-78.
- Kant, Immanuel, 1969 [orig. germ. 1781], *Critica rațiunii pure*, București: Editura Științifică; traducători: Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc; studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii de Nicolae Bagdasar.
- Okely, Judith, 2012, *Anthropological Practice. Fieldwork and the Ethnographic Method*, London and New York: Bloomsbury.
- Stahl, Henri H., 1934, *Tehnica monografiei sociologice*, București: Editura Institutului Social Român.
- ---- „Ernest Bernea”, în *Wikipedia*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ernest_Bernea.

Abstract: Time is an unusual topic in Romanian ethnology. It is possible that Ernest Bernea was interested in this topic, as well as in topics such as space and causality, as a result of his philosophical training. But the Romanian ethnologist, sociologist and philosopher does not follow a philosophical tradition which begins with Aristotle and reaches to Immanuel Kant and Lucian Blaga. As a member of the Romanian sociological School, he is interested in time as an ethno-psychological frame, following the way in which the time appears from the whole complex of representations sprung from a certain mentality, that of the Romanian people. He methodologically proceeds by the rules of social and cultural anthropology. Time as a frame of the popular Romanian thinking gets configured as a kind of history of all times (past, present and future) in mystical contact with eternity. It is a qualitative time, the features of which were primordially established at the creation of the world and they can not be changed. The calendar too, where these features are written, can not be changed. For this reason, the calendar reform from 1924 produced much confusion in the Romanian village. But the event had a particular significance for Ernest Bernea in understanding time as an ethno-psychological frame. Taking into account his study on time, as well as other studies too, I consider that our predecessor deserves a place among the personalities who had a significant contribution to the progress of the sciences of man.

Key words: eternity, ethnology, ethno-psychological frame, history of all times, time

Prof. Sebastian Ștefănuță
Fundatia Oamenilor de Știință Prahova

TIMPUL LA SAȘI

Simona MALEAROV

Camelia ȘTEFAN

Rezumat: *De ce Timpul la sași? Pentru că, după cum bine știți, sașii sunt recunoscuți și apreciați pentru modul în care au știut să-și rânduiască de-a lungul secolelor, atât viața la nivelul comunității, cât și în cel privat, iar această rânduire a ținut și de timp, de modul în care aceștia își împărțeau ziua atât pentru treburile casnice, de câmp cât și pentru respectarea tradițiilor. Nimic nu era lăsat pentru mai târziu, toate erau făcute la timpul lor printr-un mod strict de organizare și perseverență.*

Cuvinte cheie: *sași, Transilvania, timp, ceas, organizare, calendarul evenimentelor*

Trăim într-o lume în care timpul a devenit cea mai importantă monedă, în care auzim tot mai des expresiile *timpul trece prea repede... nu îmi mai ajunge timpul... mă grăbesc să... sau întrebarea cât este ceasul?* Acest lucru ne demonstrează faptul că timpul este prețios și ne însoțește în fiecare moment al vieții noastre. La fel de prețios a fost și acum sute de ani când acesta avea un alt înțeles, când oamenii de la țară aveau o altă relație cu timpul, caracterizată prin înțelegere, răbdare și respect.

Perseverența și buna organizare sunt două elemente cu care sașii s-au făcut recunoscuți și apreciați în special în Transilvania, pentru modul în care au știut să-și rânduiască de-a lungul secolelor, atât viața la nivelul comunității, cât și în cel privat. Această rânduire a ținut și de modul în care aceștia își împărțeau ziua atât pentru treburile casnice, de câmp cât și pentru respectarea obiceiurilor și a tradițiilor. Rânduiala săsească este o imagine ce a marcat peste veacuri memoria vizuală și afectivă, transformându-se astăzi într-un clișeu imagologic. Nimic nu era lăsat pentru mai târziu, toate erau făcute la timpul lor.

Prezenta lucrare transmite anumite informații referitoare la modul în care timpul era măsurat *după soare, anunțat de sunetul clopotului, măsurat după ticăitul ceasului și după calendarul evenimentelor importante din viața omului.*

Timpul măsurat după soare. Ceasurile solare. Măsura timpului a fost folosită de către oameni încă din antichitate când clădirile

diferitelor instituții sau locurile foarte populate cum ar fi piețele marilor orașe au fost înzestrate cu ceasuri solare. În Europa ceasurile au cunoscut o mare răspândire în secolele XIV-XV. Multe turnuri ale bisericilor săsești păstrează încă urmele unor ceasuri solare, anterioare ceasurilor mecanice. Dintre acestea amintim ceasul solar de pe biserica evanghelică din Bistrița sau cel de pe biserica Sf. Bartolomeu din Brașov.

Timpul anunțat de sunetul clopotului. Primele ceasuri de turn nu aveau cadrane așa cum le cunoaștem astăzi, ci indicau ora prin sunetul clopotelor, marcând momentele importante de peste zi: rugăciunea, slujba, începutul și sfârșitul zilei de lucru¹. Fiind un instrument de înștiințare acestea marcau și momentele importante din cadrul comunității cum ar fi anunțarea unui pericol sau avertizări de vreme rea. Amplasate în turnuri și corelate cu clopotele, se poate spune că primele ceasuri au fost făcute nu pentru a fi privite ci pentru a fi auzite din depărtare, având o utilitate practică mare, pentru întreaga comunitate.

După trasul clopotelor de seară, duminica și în zilele de sărbătoare, se interzice orice fel de activitate în sat și pe câmp, cu excepția situațiilor de urgență, furtuni, inundații sau alte evenimente nefericite și neprevăzute care impun întrajutorarea².

Printre atribuțiile clopotarului amintim următoarele:

În afara trasului regulat al clopotelor pentru slujbă, trage în fiecare zi clopotul pentru rugăciunea de seară, iarna la ora 5, vara, de la Paști până în noiembrie, la ora 7 și să bată de trei ori³. În noaptea de Revelion, în satul Zendersch/Senereuș clopotele se trăgeau de către clopotar la ora 12 noaptea timp de o jumătate de oră; În noaptea dintre ani copiii săreau de pe scaun la ultima bătaie a clopotului ca simbol al saltului în noul an⁴.

În zilele de lucru comunitatea din Ghimbav se adună, de regulă, o singură dată la biserică. Această adunare are loc dimineața, iarna la ora 6 iar vara la ora 5 sau imediat după ce a fost scoasă ciurda. În acest scop se trag clopotele: întâi clopotul mijlociu, apoi cel mic apoi ambele la un loc⁵.

În anul 1508, în biserica evanghelică din Biertan, județul Sibiu s-a instalat un orologiu cu un clopot de care avea grijă o persoană numită în limba germană *Stundensteller* și care era remunerată de către comună.

¹ Kloos-Ilea, 2014 <https://povestisasesti.com>

² Cartea de..., 1804

³ Popa, Theilemann [ed.], 2006, p. 127)

⁴ Pozsony, 1999, p. 57 - 58

⁵ Popa, Theilemann [ed.], 2006, p. 93

Timpul măsurat după ticăitul ceasului. Cel dintâi ceas de turn de pe teritoriul României de astăzi este cel de la Cisnădie (ger. *Heltau*), județul Sibiu, datând din anul 1425, adus din Germania. Turnul cu ceas are o înălțime de 32,5 m fiind construit pe 7 nivele și are trei cadrane cu ceas. În anul 1494 apare prima menționare când potrivit *Socotelilor magistratului orașului Sibiu* lăcătușul primea un florin pentru întreținerea acestuia⁶.

Ceasurile erau în acea perioadă foarte scumpe astfel încât un ceas de turn pentru locuitorii unei localități aducea un adevărat beneficiu. Ceasurile de turn au servit atât în scop liturgic, cât și ca ghid de împărțire a zilei de lucru. Fiind de cele mai multe ori turnuri de biserică, turnurile cu ceas erau amplasate de obicei în centrul localității, în cel mai înalt și mai vizibil punct pentru a veghea asupra comunității. Pe măsură ce mecanismele ceasurilor au devenit tot mai elaborate și nevoia oamenilor de a se ghida, și ceasurile de pe turnuri au evoluat⁷.

Anumite turnuri erau dotate cu unul, două, trei sau chiar patru cadrane. Probabil, cele mai înstărite comunități își permiteau acest drept de a instala patru sisteme pe turn arătând bunăstarea comunității.

Istoricul Volker Wollmann aduce, în lucrarea de referință *Patrimoniu preindustrial și industrial în România* publicată în anul 2015, informații valoroase privind orologiile și turnurile cu ceas. Referitor la ceasul din biserica evanghelică din Apold, județul Mureș, aflăm următoarele: în anul 1723 în socotelile alodiale, este menționat un ceas de turn. Actualul orologiu a fost fabricat în secolul XX la VILLAMOS ÓRA ES TORONYÓRAGYÁR BUDAPEST (Fabrica de ceasuri electrice și orologii Budapesta). Cu prilejul înlocuirii vechiului orologiu a fost instalat un omuleț sculptat din lemn, care bătea ora, Bogdan Mischi. În anul 2007 acesta a fost restaurat și repus în funcțiune⁸.

În anul 1772 este menționat un ceas de turn în biserica evanghelică din Archita, jud. Mureș. În 1897 s-a achiziționat un nou orologiu pentru suma de 1050 fl. Cadranele acestuia sunt prevăzute cu arătătoare în formă de sabie⁹.

În biserica evanghelică din Dobârca, județul Sibiu, în anul 1909 se substituie vechiul ceas din lemn cu un mecanism cumpărat de la fabrica de orologii *Emil Schauer*. Ceasul a fost montat de maistrul tâmplar

⁶ Wollmann, 2015, p. 141

⁷ Kloos-Ilea, 2014 <https://povestisasesti.com>

⁸ Wollmann, 2015, p. 164-165

⁹ Wollmann, 2015, p. 167

Samuel Zey din Gârbova și Michael Rastel din Dobârca. Spre est și spre sud existau cadrane instalate asimetric, deasupra orificiilor de sonorizare. Conform unui text redactat în limba germană, frecvența bățăilor era următoarea: *pentru fiecare oră plină exista o bătaie dublă, dintâi pe clopotul mare, apoi pe cel mijlociu; pentru fiecare sfert de oră, în funcție de timpul trecut, au urmat, două sau trei băți pe clopotul mijlociu, respectiv patru băți la orele întregi*¹⁰.

Pentru noua biserică evanghelică din Amnaș, județul Sibiu, s-a cumpărat în anul 1898 un ceas de turn care provine de la Fabrica de orologii *Emil Schauer Turmuhrenfabrik* din Viena¹¹.

Ceasurile de turn ale bisericilor evanghelice au devenit în timp un monument-simbol al comunității, având atât o funcție estetică, cât și de orientare. De-a lungul anilor, o parte din acestea au încetat să mai bată odată cu plecarea treptată a sașilor în Germania. În localitățile în care comunitățile săsești păstrează încă o parte din tradițiile lor, mecanismele originale au fost înlocuite cu altele moderne, motivul principal fiind acela că meșteri orologieri sunt tot mai greu de găsit în Transilvania zilelor noastre.

Până la jumătatea secolului XX, ceasurile la purtător, de mână, de buzunar, erau un lux, dar nici în casele oamenilor ceasurile nu se găseau prea des până în secolul al XVIII-lea. Pentru că, pentru ritmul și nevoile vieții de odinioară, oamenilor le era suficient să aibă habar cam pe ce vreme se află, fiind inutil să știe timpul precis, cronometrat în minute și secunde¹².

Muzeul ASTRA deține în patrimoniul său, în cadrul colecției de mobilier pictat săsesc, un remarcabil ceas de perete. Piesa, având numărul de inventar 859 L, intrată în colecțiile muzeului în anul 1930, provine din localitatea Cața, județul Brașov, și este alcătuită dintr-un sistem mecanic cu suport, o carcasă cu sticlă și o oglindă.

În partea superioară este prevăzut cu o carcasă, cu o ușiță cu sticlă, prinsă în balamale, ce adăpostește mecanismul propriu-zis al ceasului. Cadranel circular pictat, divizat și gradat cu cifre romane, mai păstrează un singur ac – minutarul.

Impresionant prin mărimea sa (155 cm înălțime și 45 cm lățime), ceasul de perete scoate la iveală un decor foarte bogat, realizat prin pictare și prin traforare, fiind datat 1845. Din punct de vedere al

¹⁰ Wollmann, 2015, p. 204

¹¹ Wollmann, 2015, p. 162-163

¹² Kloos – Ilea, 2014 <https://povestisasesti.com>

detaliilor, carcasa se remarcă prin motivele decorative dispuse sub formă de registre ornamentale, a căror compoziție variază de la cele florale (*passiflora*, *laleaua în formă de boboc*) și fitomorfe (*pomul vieții*, *cornul abundenței*, *lujerul*, *mărul de granată*), la cele vegetale.

Pe lângă rolul său funcțional și decorativ, această piesă muzeală poartă peste timp marca ingeniozității celui care a confecționat-o, iar accessorizarea cu o oglindă și pictarea carcasei, conform normelor specifice mobilierului pictat din zonă, îi oferă un plus de unicitate în cadrul colecției mobilier pictat a Muzeului ASTRA.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 Clopot, biserica evanghelică din Valea Viilor, județul Sibiu

Foto: Simona Malearov, 2006

Fig. 2 Biserica evanghelică din Biertan, jud. Sibiu

Juliana Fabritius-Dancu, *Sächsische Kirchenburgen aus Siebenbürgen*, Editura Transilvania, Sibiu, 1980

Fig. 3 Biserica evanghelică din Cisnădie, jud. Sibiu

Juliana Fabritius-Dancu, *Sächsische Kirchenburgen aus Siebenbürgen*, Editura Transilvania, Sibiu, 1980

Fig. 4 Cadran de ceas, biserica evanghelică din Apold, jud. Mureș

Foto: Simona Malearov, 2007

Fig. 5 Cadran de ceas, biserica evanghelică din Archita, jud. Mureș

Foto: László Dudás

Fig. 6 Biserica evanghelică din Dobârca, jud. Sibiu

Foto: Simona Malearov, 2011

Fig. 7 Ceas de perete,

Nr. inventar 859 L, colecția Muzeului ASTRA

Fig. 1 Clopot, biserica evanghelică din Valea Viilor, județul Sibiu

Fig. 2 Biserica evanghelică din Biertan, jud. Sibiu
Juliana Fabritius-Dancu, Sächsische Kirchenburgen aus Siebenbürgen,
Editura Transilvania, Sibiu, 1980

Fig. 3 Biserica evanghelică din Cisnădie, jud. Sibiu
Juliana Fabritius-Dancu, Sächsische Kirchenburgen aus Siebenbürgen, Editura
Transilvania, Sibiu, 1980

Fig. 4 Cadran de ceas,
biserica evanghelică din Apold, jud. Mureș

Fig. 5 Cadran de ceas,
biserica evanghelică din Archita, jud. Mureș

Fig. 6 Biserica evanghelică din Dobârca,
jud. Sibiu

Fig. 7 Ceas de perete,
Nr. inventar 859 L,
colecția Muzeului ASTRA

Zusammenfassung: *Die Zeit bei den Sachsen. Diesen Titel haben wir sehr bewusst gewählt und wir möchten erläutern warum: die Sachsen sind seit Jahrhunderten anerkannt und bekannt für die Art in der sie sich die Lebensordnung in der Gemeinde und im privaten Bereich geregelt haben. Diese Ordnung war eng verbunden insbesondere mit der Zeit und der Art in denen sie den Tag eingeteilt haben: Alltagsbereich und Feldarbeit, als auch Einhaltung der Traditionen. Nichts wurde auf später verschoben (gelassen), alles hatte seine Zeit, dank ihrem Organisationsgeist und ihrer Entschlossenheit.*

Schlüsselwörter: *Sachsen, Siebenbürgen, Zeit, Uhr, Organisation, Brauchtumskalender*

Simona Malearov
Complexul Național Muzeal ASTRA
Piața Mică, nr. 12,
Sibiu România
E-mail: simona.malearov@muzeulastra.com

Camelia Ștefan
Complexul Național Muzeal ASTRA
Piața Mică, nr. 12,
Sibiu, România
camelia.stefan@muzeulastra.com

ZEITĂȚILE TIMPULUI ÎN MAGIA ROMILOR. SEMNIFICAȚII ETNO-CULTURALE

Marian Nuțu CÎRPACI*

Rezumat: Când au apărut pentru prima dată în Europa, romii erau conștienți de moștenirea lor hindusă. Cu trecerea timpului, obiceiurile lor religioase hinduse au dispărut, pentru că s-au convertit la creștinism. Dar vechile lor legende (ca și limba lor numită romaní), au conservat numele zeităților și obiceiurilor hinduse. Una dintre zeițele panteonului romilor este zeița hindusă Kali, cea care stăpânește timpul și moartea în hindusim, al cărui nume a rămas ca Sara e Kali sau Ishtari („Zeitatea Favorită” în sanscrită), în tradiția romilor sinte. O altă legendă care demonstrează credința proto-romilor în zeitățile hinduse este analizată aici, arătând legătura dintre vrăjitoria romilor și cele douăsprezece zeități ale soarelui, patronii timpului. De asemenea, prezentul articol va fi o introducere în vocabularul referitor la numele lunilor și anotimpurilor în hindi și romaní, arătând marea asemănare dintre cele două limbi.

Cuvinte cheie: hindi, magie, romaní, religie, zeități ale timpului

Zeități și denominări temporale

Dacă în Grecia timpul este personificat de Chronos, zeul care și-a devorat copiii, în India timpul este personificat de Kali, „Zeița cea Neagră”, devoratoarea cosmosului și mama timpului, era actuală a omenirii fiind, după tradiția hindusă, era Kali-Yuga sau era „cea neagră”. Cuvântul hindus *kal* sau *kal ka* are dublu sens, însemnând „măine” sau „ieri”. Unul dintre sensuri a rămas în lexicul romilor sinte din Italia, *kaliko*, „măine”, o construcție de genitiv al numelui zeiței Kali. Romii din Finlanda păstrează celălalt sens hindus al lui *kal*, „ieri”, tot sub forma *kalikos*. Zeița Kali unește ideile de timp negru (*kali*, „cea neagră”, în hindi și romaní) și timp fatal, ca aspect terifiant sub ipostaza Durga, „Zeița cea Îndepărtată”¹. Timpul, sau Kala (alt nume pentru Shiva, soțul lui Kali sau Parvati) mai este reprezentat ca Yama, zeul

*Cercetător independent, Fundația Oamenilor de Știință Prahova

¹ Hopkins, 1966: 76

morții. De remarcat că în vechime toți călăii din România erau romi, numele acestei meserii fiind dat chiar de romi, căci în limba română „călău” înseamnă „cel ce aduce moartea”, cuvânt preluat din limba romană, de la *kalo*, „cel negru”, „ucigașul”.² Cuvintele hinduse pentru „ieri” și „măine” sunt aceleași: *kal*, de la zeița Kali, care este considerată zeița timpului și a distrugerii. Originea cuvântului rom pentru „zi”, *dives*, *dies*, *ghes*, este sanscritul *divasa*, „zi”, „soare”. Există o filosofie profundă ocultă în aceste cuvinte, căci în hindi *kal* înseamnă „întuneric”. Pentru „astăzi” îl avem (în hindi) pe *aj*. Acesta este o corupție a sanskritului *adya*, fiind derivat de la cuvântul *divasa* „ziua”, „soare” (*Divakara*, „creatorul zilei”, în sanscrită). Dacă ești ancorat în „astăzi”, sau *adya* (*adies* în romană), ești în lumină, iar dacă ești concentrat la cele trecute sau viitoare, ești doar în *kal*, „întuneric”. Romii din Finlanda mai numesc cu numele zilei, *dives*, și soarele, sens moștenit direct din sanscrită, căci *divasa* înseamnă soare.

Cultul zeităților alese, sau Ishta-devata, la romii sinte din Franța

Romii din Franța, Belgia, Italia se închină încă zeiței Kali, în localitatea franceză Saintes-Maries-de-la-Mer. Aici anual se adună mulțimi impresionante de romi, pentru a îmbăia statuia zeiței Kali în apele mării, un ritual identic cu cel din India. Acest ritual a fost acceptat de Biserica Catolică, deși nu este de origine creștină. Ronald Lee, un scriitor rom cunoscut din Canada, spune despre ceremonia îmbăierii statuiei Sfintei Sara e Kali: „Dacă noi comparăm ceremoniile cu acelea făcute în Franța la altarul Sfintei Sara (numită Sara e Kali în romană), noi devenim conștienți că închinarea la Kali/Durga/Sara a fost transferată la o sfântă creștină... în Franța, la o inexistentă sfântă numită Sara, care este de fapt o parte a cultului Kali/Durga/Sara a anumitor grupuri în India”³.

Numele propriu zis al idolului Sfintei Sara nu a fost Kali, ci Ishtari, așa cum ne este relatat de Franz de Ville: „Unul dintre oamenii noștri care au primit revelația originară a fost Sara e Kali. Ea era de origine nobilă și a fost șefa tribului ei pe malurile Rhonului. Ea cunoștea secretele care i-au fost transmise... În acea perioadă romii practica idolatria, și o dată pe an ei luau pe umeri statuia zeiței Ishtari [Astarte!] și mergeau la mare să primească binecuvântarea. Într-o zi Sara a avut viziuni din care a aflat că sfinții care au fost prezenți la moartea lui Iisus vor veni, iar ea trebuie să-i ajute. Sara i-a văzut venind cu o barcă. Marea era turbulentă și barca amenința să se

² <https://dexonline.ro/definiție/călău>

³ Lee, 2001: 210

scufunde. Sara a aruncat rochia ei pe valuri și, folosind-o ca pe o plută, a plutit către sfinți și i-a ajutat să ajungă pe uscat"⁴.

Opinia mea este că identificarea numelui divin rom Ishtari ca Astarte de către Franz de Ville este eronată. Cultul zeiței Astarte a dispărut de mult, iar în magia romilor nu au existat zeități babiloniene, ci doar hinduse. Romii, după ce au trecut la creștinism, au identificat numele Ishtari cu Astarteea biblică. În ebraică numele ei este Ashtoreth.⁵ Mai mult, pentru a defini originea unei zeițe într-o anumită cultură antică, așa cum este cea babiloniană, este necesară demonstrația existenței și a altor termeni și rugăciuni cu origine babiloniană, știut fiind faptul că lingviștii nu au identificat până acum elemente babiloniene în limba romilor. Pentru o dovadă suplimentară, exemplul cel mai apropiat este prezența masivă a termenilor slavoni în limba veche liturgică românească. Dacă romii ar fi preluat numele Ishtari din sumeriană, atunci ei ar fi trebuit să aibă multe cuvinte din lexicul religios asiro-babilonian sau să locuiască în mijlocul sumerienilor. Sumerienii au dispărut complet din istorie de aproape trei mii de ani. Într-adevăr, evreii se închinau zeiței Astarteea, dar în urmă cu două mii de ani. Ori romii sunt semnați prima dată în Egipt de Andrew Boorde de abia în anul 1547. Confuzia este explicabilă. Romii, netrăind într-un spațiu cultural asemănător cu cel al limbii lor hinduse, nu mai știau că în India numele de Ishtara se dă zeităților personale numite Ishta-devata („zeitatea favorită”). În Rig-Veda VIII, 45, 15 întâlnim cuvântul *adashuushtara*, „neînchinător la zeiță”, „impios”⁶. Acest adjectiv este compus din *a*, negație, *dashu* „închinare”, și *ishtara* „zeitate”. Două exemple de nume divine hinduse asemănătoare cu Ishtari al romilor – Ishira, un nume al zeului hindus Agni, zeul focului, și Ishtah (cel ce este invocat prin ritualuri vedice), numele zeului Vishnu – dovedesc că originea numelui rom Ishtari nu este de origine sumeriană.

Soarele ca zeitate în proto-religia romilor

De ce această aparent lungă prezentare a lexicului rom referitor la timp? În primul rând pentru a dovedi (și pe această cale) în puține cuvinte că romii au fost hinduși și că și-au păstrat hinduismul sub o aparență creștină. Al doilea motiv al acestei treceri în revistă a lexicului rom este ca o încercare de legitimizare a identificării mele a celor

⁴ apud Buckland, 2010: 144

⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Astarte>

⁶ Monier-Williams, 1960: 18

douăsprezece zeități hinduse Aditya (solare) într-o veche legendă romă despre sursa bogăției și ghicitoriei, în care personajele magice care fac subiectul prezentei expuneri nu au numele zeităților hinduse din legenda paralelă vedică, ci sunt antropomorfizate ca fiind chiar cele douăsprezece luni ale anului și ale anotimpurilor. Deși numele divinităților nu apare în legendă, totuși putem deduce că în trecut erau cunoscute, dar s-au pierdut. Legenda se numește *O drabardimos*, „Magia”, și este prezentată de Jorge Bernal în *Le Paramícha le Trayóske* („Poveștile vieții”). În legendă este descris spiritul de observație al unei bătrâne femei rome *drabarni* (vrăjitoare), care încerca să o convingă pe o *gaji* (străină, ne-romă) să accepte să fie descântată, femeia nefiind sigură de eficacitatea vrăjilor. În acest timp, pe lângă cele două trecea o altă femeie care a privit încruntată la cea pe care vrăjitoarea nu reușea s-o convingă. Atunci bătrâna vrăjitoare a înțeles că cele două se urăsc și a profitat de situație, spunând clientei sale că prin puterea *drabardimos* (magiei) a aflat că trecătoarea o ura. Impresionată, femeia o dăruiește cu diverse cadouri pe vrăjitoare și o roagă să revină următoarea zi pentru ca să-i facă un farmec bun. Pe când se întorcea acasă, pe bătrâna magiciană a prins-o o ploaie torențială și zărind niște bordeie în depărtare, a intrat într-unul dintre ele. Acolo a văzut doisprezece bărbați stând în jurul focului, care după ce au salutat-o, au întrebat-o de ce a venit. Ea a răspuns că din cauza ploii, care este foarte bună și pentru luna actuală și pentru iarnă. Bărbații au mai întrebat-o dacă îi place luna august, care era luna în care legenda avea loc. Bătrâna a replicat repede că ea iubește toate lunile anului foarte mult, laudând fiecare anotimp al anului în cuvinte alese. Drept răsplată cei doisprezece i-au oferit un sac de cadouri, spunându-i să-l deschidă doar când va ajunge la cort. Când a ajuns la șatră, a văzut că sacul era plin cu galbeni. Bucuroasă fiind, a împărtășit și femeii *gaji* faptul că doisprezece oameni din cutare și cutare loc i-au dăruit mult aur. Femeia care o ura pe clienta vrăjitoarei a auzit relatarea despre darul minunat în aur, iarăși trecând întâmplător pe acolo. Împinsă fiind de lăcomie, s-a dus și ea la cei doisprezece, însă a răspuns greșit la întrebări spunând că nu-i place nici căldura verii, nici frigul iernii. Cei doisprezece i-au dăruit un sac care s-a dovedit a fi plin cu șerpi veninoși. Identitatea celor doisprezece bărbați este dezvăluită abia la sfârșitul poveștii, aceștia fiind de fapt cele douăsprezece luni ale anului. De atunci, spune povestea, oamenii au început să le respecte foarte mult pe vrăjitoarele rome și să creadă în magia lor.

În mitologia hindusă, pentru fiecare lună a anului (*bārsh* în romaní, hindi), apare un alt Aditya (zeu-soare) care luminează și are

grijă de bunul mers al naturii. Acești zei-soare sunt doisprezece: Indra, Dhata, Parjanya, Tvashta, Pusha, Aryama, Bhaga, Vivasvana, Vishnu, Amshumana, Varuna, Mitra. Dintre numele divine enumerate mai sus, în folclorul romilor au supraviețuit aproape toate, în diverse variante hinduse, însă important pentru expunerea mea sunt doar numele lui Indra (Jandra în romaní), Vishnu (Bish în hindi și romaní), distrugătorul dușmanilor lui Dumnezeu. În legendă, una dintre zeitățile lunilor o întreabă pe vrăjitoare ce părere are despre cea de-a opta lună, august. Și acest amănunt este semnificativ, pentru că în Rig-Veda⁷ sunt menționați doar opt Aditya, ultimul, Martanda sau Soarele Mort, nefiind acceptat de principalul Aditya, rămânând astfel doar șapte Aditya. Luna august fiind cea de-a opta lună, putem presupune că întrebarea pusă bătrânei să fi fost un ecou al reprimării celui de-al optulea Aditya Martanda („soarele mort”, în sanscrită). Legenda romă este explicită atunci când pomeneste de cei doisprezece, dându-le numele de *manusha mursh terne*, „oameni/bărbați tineri”. Pentru un vorbitor modern de romaní, această construcție este stranie. Însă graiul turcesc sepecide al limbii romaní a conservat un alt sens al cuvântului rom *mursh*, și anume „soare”, care este o corupție a sanskritului *murti*, „soare”. În acest caz, legenda își redobândește sensul original: „în jurul focului stăteau doisprezece oameni, sori tineri”. Soarele (*gham* în hindi, *kham* în romaní) și luna sunt invocați în rugăciunea pentru pomana morților din tradiția romilor. Această rugăciune se întâlnește la toți romii lucrători în metale. Eu însumi am auzit-o deseori acasă la mine, la tatăl meu. Voi reda în cele ce urmează un fragment edificator: „*Khama, Shiona, thai Devla. Ashun ma! Kakya siniya kai dava angla kutari, te avel angla leste ando Raiyo...*”⁸.

[„O, Soare, Luno și Doamne. Auzi-mă! Această masă pe care o ofer înaintea acestui om, să-i fie înaintea lui în rai...”]

În jurul anilor 1850, romii din România îl invocau în rugăciunile lor pe zeul soarelui, așa cum aflăm din *Journal of Gypsy Lore Society* vol. III, cu numele *Thagar Khamuno*⁹, nume care este de origine hindusă, Thakar fiind unul din numele lui Dumnezeu în India. Numele zeilor hinduși Indra, Parjanya și Vishnu au fost înregistrate de doctorul M. J. Kounavine în jurul anilor 1880, la romii din Basarabia și Rusia, ca Jandra, Periani și Biss¹⁰. Deși nimeni înaintea mea nu a observat

⁷ <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10072.htm>

⁸ Lee, 2005: 180

⁹ Wlislöck, 1892: 167

¹⁰ Elysseeff, 1892: 163

asemănarea dintre pronunția romă a lui *Biss* și hindusul *Bis*, eu sunt de părere că vechiul nume divin rom *Biss* este o formă prescurtată a numelui zeului Vishnu în India. În India, în anumite zone, *Bisnu* sau *Bis* este o altă variantă a numelui divin Vishnu. *Parjanya* este un epitet al lui Indra și a fost înregistrat tot de Kounavine în rugăciunile romilor sub numele *Periani*.

Considerații de final

Materialele adunate de Kounavine și Wlislöcki dovedesc că în jurul anilor 1850 romii din spațiul românesc încă invocau zeitățile soarelui, vântului și apelor cu numele corespondente din religia hindusă, ceea ce reprezintă încă un argument că strămoșii romilor au fost hinduși și treptat, în contact cu creștinismul, au renunțat la hinduism. Însă limba vorbită de urmașii actuali ai primilor emigranți romi, precum și legendele române, permit o înțelegere clară a vechii istorii și a religiei romilor – o mostră lingvistic-hermeneutică în sprijinul acestei înțelegeri prilejuind și studiul de față pe tema zeităților timpului. Deși mulți ne-romi au scris că romii nu au religie, se dovedește cu acest prilej că romii și-au păstrat foarte bine religia hindusă până în secolul al XIX-lea (căci numele divine o dovedesc), când Kounavine a cules de la romii basarabeni rugăciunile în care numele zeilor panteonului hindus erau prezente.

Bibliografie:

- Bernal, Jorge, 2005, *Le Paramícha le Trayóske*, Buenos Aires: Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires.
- Boorde, Andre, 1870, *The fyrst boke of the introduction of knowledge*, Publisher London, Pub. for the Early English Text Society, by N.T. Trübner & Co.
- Buckland, Raymond, 2010, *Buckland's Book of Gypsy Magic: Travelers' Stories, Spells, and Healings*, San Francisco: Weiser Books.
- Elysseeff, A. B., 1892, „Materials for the study of the Gypsies, collected by M. J. Kounavine”, in *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol. II, Edinburgh: University Press, Jan. 1890-Apr. 1891, pp. 93-106, 161-172.
- Hopkins, Edward Washburn, 1966, *Epic Mythology*, New York: Biblio and Tannen.
- Lee, Ronald, 2001, „The Rom-Vlach Gypsies and the Kris-Romani”, in Walter Weyrauch (ed.), *Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture*, Berkeley: University of California Press, pp. 188-228.
- Monier-Williams, Monier, 1960, *A Sanskrit-English Dictionary*, London and Oxford: Clarendon Press.
- Ville, Franz de, 1956, *Tziganes: Temoins Des Temps*, Bruxelles: Office de Publicite.
- Wlislöcki, Heinrich won, 1892, „The worship of mountains among the Gypsies”, in *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol III, Edinburgh: University Press, pp 161-169.

Abstract: *When the first gypsies appeared in Europe, they were aware of their hindu inheritance. Over time, their hindu habits dissapeared because they converted to Christianity. But their old legends (as well as their Romani language) are preserving the names of their hindu gods and their hindu habits. One of the important goddesses of the Romani pantheon is the hindu goddess Kali, patronizing time and death in Hinduism, whose name remained as Sara e Kali or Ishtari („the favorite deity” in Sanskrit) in the Sinte gypsy tradition. Another old legend proving the belief of the proto-gypsies in hindu deities is discussed here, showing the link between the gypsy sorcery and the 12 hindu deities of the sun, the patrons of the time. Also, the following article will be an introduction in the vocabulary related to the names of months and seasons of year in Hindi and Romani, showing the close relationship between the two languages.*

Keywords: *hindi, magic, romaní, religion, deities of time*

Marian Nuțu Cîrpaci
Cercetător independent,
Fundatia Oamenilor de Știință Prahova

TIMP, LOC, SPAȚIU ÎN PALATUL LUI ALEXANDRU IOAN CUZA DE LA RUGINOASA

Elena MAFTEI

Rezumat: *Prezentul studiu face referire la percepția timpului în lumea satului Ruginoasa, mai exact în palatul de la Ruginoasa, începând de la anul 1800 până în prezent. Personalitatea marcantă a perioadei istorice prezentate este însuși domnitorul Principatelor Unite, Alexandru Ioan Cuza. Plecând de la o serie de documente originale, printre care amintim: „Commande de son Altesse, la Princesse Alexandre Couza, Pour etre expediee à sa Residence de Roujinossa pres Tzutzora sur le Pruth, par Galatz”, document aflat la Biblioteca Academiei care cuprinde descrierea amănunțită a fiecărei piese din mobilierul comandat, însoțită de schițe pe calc și de eșantioane din stofă pentru draperiile unora dintre încăperi, și un manuscris în limba franceză din colecția Muzeului Unirii din Iași intitulat: „Inventaire de tous les meubles et autres objets se trouvant dans le palais Ruodzinoassa” care a aparținut Elenei Cuza, din dorința căreia s-a și scris, remarcăm cu ușurință faptul că Prima Doamnă a țării s-a ocupat în detaliu de decorările încăperilor. Din interioare nu lipseau ceasurile de masă, de podea, de buzunar, de birou, de perete cu pendul mecanic, greutăți și gong, care alături de piesele de mobilier și obiectele decorative, făceau un ambient plin de eleganță, stil și rafinament. Unele ceasuri aveau inserții din bronz aurit sau deverse picturi manuale și la ore fixe cântau o melodie scurtă, iar altele aveau incluse barometre de cameră și termometre. Și ceasurile de șemineu, din bronz cu pendul, indicau timpul cu aceeași acuratețe, mecanismele tuturor fiind fabricate în diverse ateliere europene. Fiecare dintre acestea ar merita o poveste detaliată!*

Cuvinte cheie: *palat, Ruginoasa, Alexandru Ioan Cuza, ceasuri*

Scurt istoric

Palatul, care astăzi adăpostește Muzeul Memorial „Alexandru Ioan Cuza”, a fost construit în primul deceniu al secolului al XIX-lea de vistiernicul Săndulache Sturdza, care a comandat arhitectului vienez Johan Freiwald ridicarea unei luxoase reședințe pe locul vechii case boierești a strămoșilor săi. Stilul inițial a fost cel neoclasic, păstrat de capela reședinței, stil care se impusese cu predilecție în arhitectura civilă din Moldova acelor timpuri. În anul 1847, logofătul Costache Sturdza

„preface casa de la Ruginoasa după arhitectura stilului gotic”, angajând pentru aceasta pe arhitectul Johan Brandel. Lucrările au fost finalizate în 1855. Clădirea, care păstrează și astăzi caracteristicile stilului neogotic inspirat de romantismul german, este de formă pătrată, cu un etaj, fiecare din cele patru fațade având aceleași elemente: peroane largi, balcoane sprijinite pe lespezi de piatră. Asemănarea frapantă cu palatul de la Miclăușeni, jud. Iași, nu este întâmplătoare, acesta fiind construit de o altă ramură a familiei Sturdza.

Tot Sturdzeștii au fost cei care au construit biserica din apropierea castelului și zidul de incintă cu bastioane în stil gotic. Potrivit cu moda apuseană, a fost adus la Ruginoasa un grădinar neamț, Mehler, care s-a ocupat de amenajarea unui frumos parc cu alei largi și vegetație exotică. În aprilie 1857, palatul, abandonat și amenințat de ruină, precum și moșia Ruginoasei, cu 8000 ha, au fost ipotecate de Alexandru Sturdza la Banca Națională a Moldovei, pentru suma de 60.000 de galbeni. Ratele nu au putut fi achitate la timp astfel că proprietatea a fost scoasă la licitație și cumpărată, în anul 1862, de către Domnitorul Principatelor Unite. Zilele de Paști ale anului 1864 au fost petrecute de familia domnitoare, înconjurată de prieteni, la Ruginoasa.

Distrus în timpul celui de-al doilea război mondial, palatul și-a recăpătat strălucirea arhitecturală și farmecul specific după anul 1978, când a fost restaurat. În anul 1982, aici s-a deschis memorialul Cuza.

Interiorul palatului domnesc

În 1863 s-a publicat un valoros material documentar privind mobilierul din interiorul palatului care a aparținut domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859-1866), palat aflat în comuna Ruginoasa, județul Iași¹. Reamenajarea spațiului expozițional a avut la bază o serie de documente originale, printre care amintim: „*Commande de son Altesse, la Princesse Alexandre Couza, Pour etre expediee à sa Residence de Roujinossa pres Tzutzora sur le Pruth, par Galatz*” document aflat la Biblioteca Academiei și care este format din 12 file mari, cuprinzând descrierea amănunțită a fiecărei piese din mobilierul comandat, însoțită de schițe pe calc și de eșantioane din stofă pentru draperiile unora dintre încăperi, și un manuscris în limba franceză din colecția Muzeului Unirii din Iași intitulat: „*Inventaire de tous les meubles et autres objets se trouvant dans le palais Ruodzinoassa*”. Documentul, însumând 36 de file, a aparținut

¹ Virgil Căndea, „Un interior din vremea Unirii Principatelor”, *Studii și cercetări de istoria artei*, anul X, nr. 1, 1963, p. 222-236.

Elenei Cuza, din dorința căreia s-a și scris, și a fost datat în perioada imediat următoare anului 1864, când palatul era deja mobilat și efectiv locuit de familia domnitorului Alexandru Ioan Cuza². Plecând de la aceste documente certe ce prezintă elementele de mobilier și stofe din interioarele palatului și făcând analogii cu exemple similare din perioada pentru partea lipsită de documentare, fiind vorba în special de tratarea pereților și a tavanelor, amenajarea actuală își propune să reconstituie cât mai fidel reședința Domnitorului Al. I. Cuza. Prima Doamnă a Țării s-a ocupat în detaliu de decorările încăperilor. Din interioare nu lipseau ceasurile de masă, de podea, de buzunar, de birou, de perete cu pendul mecanic, greutăți și gong, care alături de piesele de mobilier și obiectele decorative, făceau un ambient plin de elanță, stil și rafinament. Unele ceasuri aveau inserții din bronz aurit sau diverse picturi manuale și la ore fixe cântau o melodie scurtă, iar altele aveau incluse barometre de cameră și termometre. Și ceasurile de șemineu, din bronz cu pendul, indicau timpul cu aceeași acuratețe, mecanismele tuturor fiind fabricate în diverse ateliere europene.

Realizarea memorialului Cuza

După 1890, fosta soție a fiului lui Alexandru Ioan Cuza, prințesa Maria Moruzzi, ultima proprietară a palatului, a dus la București mobilierul și unele obiecte care se aflau în interior, acestea fiind recuperate ulterior de către diverse muzee. Pe de altă parte istoricul Gheorghe Brătianu, născut la Ruginoasa, în urma idilei dintre principesa Maria Cuza și I. C. Brătianu, a devenit și el proprietar al unor mobile din castel, pe care le-a transportat la Iași, în fostele case Pogor.

„Domnul George Brătianu cu bunăvoință îmi aducea la cunoștință că legăturile familiare dintre Maria Moruzzi și doamna Elena Cuza se schimbaseră în cei din urmă ani ai acesteia, ajungând prietenoase și că mama domniei sale a dăruit din propriu îndemn, spitalului „Caritatea „ din Iași, moșia Ruginoasa cu toate bunurile ce i se cuveneau”³.

Parte din aceste obiecte au fost recuperate de către Muzeul „Unirii” din Iași, unele ajungând și la Ruginoasa. Deși obiectele s-au risipit, au supraviețuit timpului de restriște, nu s-au pierdut în totalitate, iar unele și astăzi nu sunt tocmai aici unde trebuie să fie.

Timp de câțiva ani istoricii au depistat și au readus mobilele și alte obiecte care au aparținut familiei Cuza.

² *Ibidem.*

³ Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, Editura Pelendava, Craiova, 1992, p. 239.

În 1982 s-a amenajat Muzeul Memorial „Al. I. Cuza”, cu multă trudă și demersuri obositoare din partea specialiștilor din cadrul Complexului Muzeal „Moldova” Iași, „inaugurarea noului muzeu fiind tacită, istoricii au venit la Ruginoasa doar ca să deschidă o expoziție permanentă”⁴.

Parterul cuprindea o expoziție documentară care reda momente din viața și activitatea lui Cuza Vodă.

Sălile de la etajul muzeului umpleau sufletul vizitatorului de o emoție adâncă, acolo fiind organizat un memorial Cuza, care a reconstituit atmosfera zilelor tihnite petrecute de familia domnitoare la Ruginoasa, lăsând impresia captivantă a transportării în miezul veacului al XIX-lea. Memorialul a fost reconstituit în baza informațiilor existente și a obiectelor originale, ce se mai păstrează încă. Au fost amenajate *biblioteca* familiei, pe rafturile căreia se aflau cărți aduse de la Paris, prin grija domnitorului și a lui Baligot de Beyne; *cabinetul de lucru* al Alteței Sale Prințul, care mai păstrează câteva din piesele de mobilier din lemn de stejar pe care Elena Cuza le-a comandat renumitei firme pariziene *Mazaroz*: dulapul-arhivă, dulapul de bibliotecă, măsuța în stil gotic și dulapul pentru pendulă; *Sufrageria*, în stil gotic, care odinioară adăpostea 31 de obiecte de mobilier din lemn de stejar sculptat, mai are astăzi două etajere-dulap, prevăzute cu un barometru și pendulă, iar pe masă sunt expuse tacâmurile din argint sau alpaca. Pentru *Salonul mare* au fost comandate aceleași firme 24 piese de mobilier stil *Ludovic al XV-lea*, din care puține au rezistat timpului. Alături de ele o pianină, marca *Hermann Heiser & Co*, două goblenuri olandeze și o statueta feminină, în fildeș și bronz, operă a sculptorului E. Barras, întregesc atmosfera de eleganță și rafinament. De asemenea, au fost amenajate *Camera Prietenilor*, *Dormitorul Alteței Sale Principesa*, cu piese de mobilier stil *Renaștere*, în tonuri „bleu de France”, și *Dormitorul Alteței Sale Principele Alexandru Ioan Cuza*.

Trebuie menționat că pe *ex librisul* bibliotecii palatului de la Ruginoasa întâlnim vechea variantă de stemă, cea oficială, cu scutul despicat, dând prioritate stemei din Moldova, care este inclusă în prima partițiune, iar acvila munteană în cea de-a doua; lipsește ecusonul tricolor considerat drept arme de familie. Stema are însă un caracter personal, din moment ce pe eșarfa de sub scut nu întâlnim deviza țării (TOȚI ÎN UNU), ci inscripția EX LIBRIS BIBLIOTECAE

⁴ Cf. Boris Crăciun, *Ruginoasa-povestea unui castel blestemat*, Editura Porțile Orientului, Iași, 2000, p. 134.

RUGINOSENSIS⁵. Din nefericire, biblioteca amenajată în vechea încăpăre a palatului de la Ruginoasa, care avea această destinație, nu deține nici o carte cu *ex libris*-ul menționat. Această stemă trebuie să fie o inițiativă a doamnei Elena, ca și unul din sigiliile care au aceeași reprezentare heraldică despre care se știe că a fost comandat de ea la Paris, la gravorul Stern⁶.

În *Marele salon* se află un divan circular executat după o schiță păstrată la Biblioteca Academiei (Cabinetul de Stampe) de către I. S. Decorativa - București, autoarea graficii întregului muzeu.

În decembrie 1988, specialiștii Muzeului Militar București au acceptat să transfere la palatul de la Ruginoasa 19 obiecte prețioase, dar degradate și incomplete, care au fost restaurate cu minuțiozitate de către restauratorul C. M. N. „Moldova” Iași - prof. Ion Pop, și sunt expuse în *memorial*: dulapuri sculptate în lemn, cu detalii din arhitectura palatului, așa cum le-a comandat Elena Cuza, în 1863, firmei pariziene P. Mazaroz Ribailier; o vitrină, cu lăcaș pentru pendulă; etajere; rastel; ușă stil *Maur*; o stemă a țării din stejar sculptat; candelabre din fier forjat pentru exterior; aplice cu coarne de cerb; câni și ulcioare din ceramică. De la niște entuziaști, care adulează istoria, s-au primit piese de mobilier stil *vienez*, din secolul trecut: servanță cu două noptiere, masă extensibilă cu scaune tapițate, în piele de *Cordoba*, măsuță rotundă cu placă de marmură.

Amenajare și remodelare funcțională 2012-2013

În noua amenajare palatul de la Ruginoasa vine să reîntregească rețeaua muzeală românească cu unul dintre cele mai atractive obiective.

Muzeul Memorial „Alexandru Ioan Cuza”, închis pentru public la finele anului 2008 pentru lucrări de consolidare finalizate în 2010, se află astăzi la finalul unei noi etape de redefinire tematică. Această etapă s-a impus firesc, având în vedere faptul că muzeele – clădiri de patrimoniu, nu trebuie să rămână, pentru generațiile viitoare doar depozitarele unor colecții, ci trebuie să demonstreze că dețin puternice argumente cu care un popor își apără originea, individualitatea, tradițiile și valorile transmise de la înaintași. Importanța acestei clădiri – monument istoric este indiscutabilă pentru economia zonei sub aspectul promovării turistice, a dezvoltării durabile, a integrării și asimilării valorilor europene. Urmând un amplu și minuțios proces de redefinire

⁵ Cf. Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 339.

⁶ ⁵⁵ Cf. Anca Vasilescu, „Despre sigiliul personal al Domnitorului Alexandru Ioan Cuza”, *Cercetări Numismatice*, I, 1978, p.109-112.

tematică a expoziției permanente și reamenajare a spațiului expozițional, Muzeul Memorial „Alexandru Ioan Cuza” de la Ruginoasa, revine în circuitul muzeal național, mai viu ca niciodată.

Bibliografie:

- Căndea, Virgil, „Un interior din vremea Unirii Principatelor”, *Studii și cercetări de istoria artei*, anul X, nr. 1, 1963, p. 222-236.
- Cernovodeanu Dan, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 339.
- Vasilescu, Anca, „Despre sigiliul personal al Domnitorului Alexandru Ioan Cuza”, *Cercetări Numismatice*, I, 1978, p.109-112.
- Borș, Lucia, *Doamna Elena Cuza*, Editura Pelendava, Craiova, 1992, p. 239.
- Crăciun, Boris, *Ruginoasa-povestea unui castel blestemat*, Editura Porțile Orientului, Iași, 2000, p. 134.

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1** Palatul de la Ruginoasa – după o fotografie pentru revista „Albina”;
Fig. 2 Palatul de la Ruginoasa în anul 1892;
Fig. 3 Imagine după bombardamentul din 1944;
Fig. 4 Foto interior din timpul restaurării – 2010;
Fig. 5 Aspect din timpul restaurării – exterior 2010;
Fig. 6 Palatul de la Ruginoasa, 2013;
Fig. 7 Palatul de la Ruginoasa, 2014;
Fig. 8 Interior Palat – Marele Salon;
Fig. 9 **Barometru cameră**, aflat în expoziția de bază, inv. 237, din metal cu carcasă din lemn sculptat, mecanism și capac de sticlă;
Fig. 10 **Ceas de perete** cu pendulă, aflat în expoziția de bază, inv. 267, mecanism cu pendulă, cadran rotund cu cifre romane, cutia este din lemn sculptat cu motive vegetale;
Fig. 11 Ceas de buzunar, din metal, ștanțat, se află în depozitul muzeului;
Fig. 12 **Ceas de buzunar fragmentat**, din metal, ștanțat, formă rotundă, cu mecanism de întoarcere; se află în depozitul muzeului;
Fig. 13 Ceas pentru șemineu, se află expus în cadrul expoziției de bază.

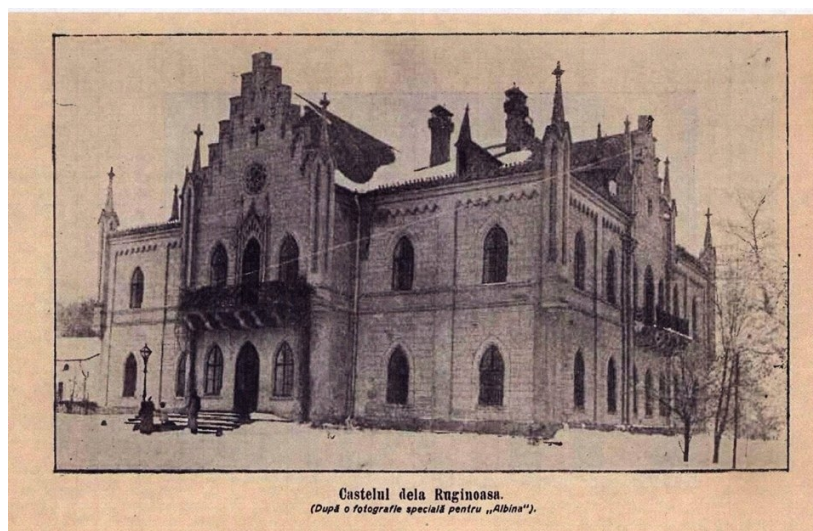

Fig. 1 Palatul de la Ruginosa – după o fotografie pentru revista „Albina”

Fig. 2 Palatul de la Ruginosa în anul 1892

Gordas

www.delcampe.net

Fig. 3 Imagine după bombardamentul din 1944

Fig. 4 Foto interior din timpul restaurării - 2010

Fig. 5 Aspect din timpul restaurării – exterior 2010

Fig. 6 Palatul de la Ruginoasa, 2013

Fig. 7 Palatul de la Ruginoasa, 2014

Fig. 8 Interior Palat – Marele Salon

Fig. 9 Barometru cameră,
aflat în expoziția de bază, inv. 237,
din metal cu carcasă din lemn sculptat,
mecanism și capac de sticlă

Fig. 10 Ceas de perete cu pendulă,
aflat în expoziția de bază,
inv. 267, mecanism cu pendulă,
cadran rotund cu cifre romane,
cutia este din lemn sculptat cu motive vegetale

Fig. 11 Ceas de buzunar,
din metal, ștanțat,
se află în depozitul muzeului

Fig. 12 Ceas de buzunar fragmentat, din metal, ștanțat, formă rotundă, cu mecanism de întoarcere; se află în depozitul muzeului

Fig. 13 Ceas pentru șemineu, se află expus în cadrul expoziției de bază

Summary: This summary refers to the perception of time in Ruginoasa, particularly in the Palace of Ruginoasa, starting from 1800s till present. The outstanding key figure of the historical period is referred by the name Alexandru Ioan Cuza, the first Prince of the united Romanian countries. Starting a series of original documents, such as: "Commande de son Altesse, la Princesse Alexandre Couza, Pour etre expediee à sa Residence de Roujinossa pres Tzutzora sur le Pruth, par Galatz" which is now in the custody of the Academy's Library, contains a detailed description of each piece of furniture ordered, accompanied by drawings and samples of fabrics for the curtains in some of the rooms. Another example of an original document would be a manuscript written in French which is currently stored in the the Union Museum, Iasi, entitled: "Inventaire de tous les meubles et autres objets se trouvant dans le palais Ruodzinoassa". This manuscript was written based on Elena Cuza's wish and belonged to her. By reading the document, one can observe that the First Lady took care of each and every detail while decorating the Palace's rooms. The interiors were adorn by desk clocks, grandfather's clocks, pocket watches, wall clocks, and Cuckoo Clocks. Together with the rest of the furniture and decorative pieces, these were creating an elegant, stylish and sophisticated ambiance. Some of the clocks had golden bronze inserts or various manual paintings and would also play a short song at every hour. Whilst other clocks would have room barometers and thermometers. The bronze pendulum mantel clocks were extremely accurate in indicating the hour as all their mechanisms were fabricated in various European workshops. Each of these clocks deserve a more detailed story!

Keywords: palace, Ruginoasa, Alexandru Ioan Cuza, watches

Conservator Elena Maftai
Complexul Național Moldova
Muzeul Memorial „Alexandru Ioan Cuza”
Ruginoasa
Șos.Iași-Pășcani, km.60, 707420
el3na_1968@yahoo.com

MEMORIA TIMPULUI

Olga Popa

Rezumat: Muzeul „Arta Lemnului” este o colecție de etnografie specializată care prezintă obiectele din lemn existente în Obcinile Bucovinei (Obcina Mare, Obcina Feredeului și Obcina Mestecăniș). Pe același areal se înscrie și zona etnografică Câmpulung Moldovenesc, care până la cel de-al Doilea Război Mondial s-a numit Câmpulung Bucovina.

Muzeul este o dovadă sigură că a existat o civilizație a lemnului care a reușit să surprindă și să valorifice aspecte de cultură populară străveche legate de însăși problema continuității poporului român pe aceste meleaguri.

La o populație de ciobani, înconjurați de păduri de molid era și normal ca și condițiile de mediu să ducă la exploatarea lemnului pe culmi încă nebănuite de noi.

Arborii tineri și vârstnici constituie o arhivă de neînlocuit dăruindu-ne informații ce se întind deseori pe o distanță de câteva secole.

Cuvinte cheie: Bucovina, muzeu, colecție, lemn, memorie, etnografie

Motto:

Vei ști să citești
în trunchiul tăiat anii,
iar în tulpinile suite spre cer,
dorul de lumină...în adiere, vremea.

M-am gândit să încep această expunere despre timp pornind de la o amintire... o amintire dintr-un muzeu, muzeul copilăriei mele...

Revăd imaginea unui copil curios, care a stat câteva ceasuri bune să numere, răbdător, cercurile concentrice ale unui trunchi de lemn. Și-a tot numărat... de la 1 la 570. Această secțiune în lemn de molid (*Picea Silvestris*) se găsește și acum în Muzeul de etnografie „Arta Lemnului” din Câmpulung Moldovenesc, Suceava.

Țin minte și-acum povestea acelui lemn, povestită de tata. A fost tăiat în anul 1930 din Pădurea Dornișoarei și fiind molid de rezonanță, avea ca destinație finală Viena, pentru a se face din el capace pentru

pian. Când se pregăteau să introducă trunchiul în gater, Constantin Brăescu, profesor la Școala de Arte și Meserii, care se afla întâmplător în zonă, a cerut muncitorilor o „felie” din molidul uriaș. O aduce la Câmpulung și o va da muzeului pe care îl va deschide în 1936 în trei dintre sălile de clasă ale Școlii. În orașul Câmpulung Moldovenesc, numit în secolul al XIX-lea și târgul Câmpulungului Bucovinei – s-a înființat începând cu anul 1895 o școală de Arte și meserii, localnicii numind-o „Școala de lemnărit” sau „Școala pentru prelucrarea lemnului” - *Holzbearbeitung Schule*, menită să răspândească și să perfecționeze industria casnică de prelucrare artistică a lemnului. Școala avea mai multe secții: dulgheritul, tâmplăria, sculptura în lemn, construcții de instrumente muzicale. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, intelectualii români căutau să se opună fenomenului de desnaționalizare care se făcea simțit în întreaga Bucovină, care, ca provincie a Imperiului Austro-Ungar căuta să impună numai valori non românești, venite din Occident. În această idee, profesorii și învățătorii încep să alcătuiască primele colecții de etnografie pentru a promova elementul național. La începutul secolului XX toți țăranii din zonă având un topor și o daltă în mână își construiau casa, mobilierul, mijloacele de transport și obiectele de uz casnic fără a apela la un specialist. Ele se înscriu unor serii largi de aplicabilitate, doar maniera de execuție le conferă valoare de unicat.

Astăzi, prin tematica sa, muzeul demonstrează existența unei certe civilizații a lemnului, urmărind folosirea acestui material în toate îndeletnicirile specifice zonei.

Tot aici se mai află expusă și o altă secțiune de molid, de 345 de ani, din care se făcea *dranița* (șindrila). În codrul secular de la Slătioara, aflat la 24 de km de orașul Câmpulung, se mai află câțiva arbori de peste 500 de ani, însă marea masă a molizilor din această zonă nu depășesc vârsta de 200 de ani.

Spre deosebire de molid și brad, tisa crește foarte greu, motiv pentru care este declarată monument al naturii. În pădurile din Obcinile Bucovinei se mai află cca. 20 de tise, 5 dintre ele găsindu-se la Cheile de la Moara Dracului, un mic afluent care se varsă în râul Moldova. O secțiune de tisă, cu diametrul de 10 cm, crește în timp de 100 de ani. Trunchiul tisei este răsucit (nu drept ca cel al molidului sau bradului) și are cetina verde închis pe ambele părți. Este un lemn greu, nu plutește pe apă și conține o otravă – taxina - nefiind atacat nici de carii. A fost mult folosit în construirea iconostaselor din biserici, multe din mănăstirile Bucovinei având iconostasul din acest tip de lemn. Dispariția

lemnului de tisă este datorată, în parte, oilor. Mâncând cetina de tisă, oile mureau, iar ciobanii când găseau un arbust îl tăiau și-i dădeau foc.

În zilele noastre, oricine este îndrăgostit de natură poate să cunoască, numărând inelele anuale ale unei cioate sau lemn doborât, vârsta până la care a trăit arborele. Lucrul acesta este pe deplin posibil în climatul temperat unde datorită alternanței sezonului de vegetație cu sezonul de repaus vegetativ, creșterile în diametru se depun pe arbori sub formă de straturi anuale mai mult sau mai puțin distincte în raport cu specia.

Inelul anual poartă înscrisă orice schimbare intervenită în mediul proxim al arborelui.

Vorbim despre o știință de graniță relativ tânără numită dendrocronologie. Aceasta, în contextul general al dezvoltării științifice, va permite cercetătorului să descifreze din ce în ce mai precis mulțimea de informații stocată și pusă la dispoziție de către arbori.

S-a reușit dezvoltarea acestei științe în ramuri ce reconstituie climatul sau mediul înconjurător pornind de la arbori (dendroclimatologia și dendroecologia).

Dendrocronologia vine să exploateze caracterul dual al arborelui: de cronicar și cronică, în același timp.

Numai omul mai are această dublă însușire, dar și el este afectat de subiectivitate și erori, dovada fiind diferitele variante ale aceluiași eveniment istoric. Arborele, în schimb, nefiind expus influențelor de natură socială, politică sau religioasă, înregistrează cu fidelitate orice modificare la care este martor scriindu-și într-un limbaj specific, propria istorie. Arborii tineri și vârstnici constituie o arhivă de neînlocuit, dăruindu-ne informații ce se întind deseori pe o distanță de câteva secole. Arborele înregistrează pe răboj nu numai anii, dar și starea timpului. Se poate afirma că arborele este un conștiincios cronicar al timpurilor apuse și se justifică afirmația potrivit căreia arborele „*reprezintă un fitoclimatograf de mare sensibilitate, capabil să înregistreze și să depoziteze informații privind acțiunea factorilor de mediu*”.

Trebuie subliniat faptul că dendrocronologia cu diversele ei ramuri, reprezintă instrumentul cu ajutorul căruia natura ne dezvăluie multiple secrete, care în alte condiții ar rămâne înglobate în lemn, necunoscute pentru totdeauna; arborii monumentali, înregistrați fideli ai evenimentelor climatice ale timpului, an după an, inel după inel de-a lungul veacurilor, intră în patrimoniul cultural al unei țări.

Ei nu aparțin nici forestierilor, nici industriei de prelucrare, ci aparțin patrimoniului natural și celui cultural al umanității și așteaptă

liniștiți curgerea timpului și, poate, pe specialiștii care să citească și istorisească povestea lungă și zbuciumată a vieții lor, a singurilor contemporani încă în viață, a strămoșilor noștri.

Deseori încercăm sentimente de respect în fața acestor monumente vii, mărturia istoriei noastre trecute, prezente și viitoare. În felul acesta simțim poate, o parte din forța cu care aceștia și-au înfipt rădăcinile în pământul țării, ca să șadă neclintiți în calea furtunilor, timpului și istoriei și vom învăța poate, de la ei, arborii, setea de a sorbi aerul limpede al țării cerului și de a ne simți stăpânii pământului ce ne-a primit cu căldură „rădăcinile.”

Preocuparea pentru prelucrarea artistică a lemnului își găsește multiple explicații, dar una dintre cele mai plauzibile constă în faptul că materialul se pretează la întrebuințări diverse, iar decorarea propriu-zisă se realizează cu unelte simple, nepresupunând tehnologii elaborate minuțios. Uneori ornamentul – sau registrele de ornamente – capătă valori magice în conștiința țaranului român.

Un motiv decorativ des întâlnit în spațiul românesc este pomul vieții, care în Bucovina are o formă particulară. În marile păduri bucovinene *bradul* (*Abies alba*) este arborele vieții, iar *tisa* (*Taxus baccata*) este arborele morții. În vechime, carul care transporta mortul era împodobit cu patru tise, însă tisa dispărând a fost înlocuită cu brazi sau molizi. În simbolistica țărănească tisa este reprezentată ca având crengile spre cer (↑), iar bradul având crengile spre pământ (↓).

În semnificația magică a decorului bucovinean întâlnim zilele și nopțile ca antinomii ale vieții și morții, în sus și în jos – spre cer și spre pământ, spre Dumnezeu și spre iad, în funcție de puterea malefică sau benefică indiferent de semnul lor magic și de interpretarea care poate fi făcută cu oarecare exactitate. Sensul exact al fiecăruia din reprezentările amintite ne duce cu gândul la valorile magico-creștine sau păgâne.

Tratarea bucovineană a pomului vieții este prezentă în două variante: cea geometrică, simplificatoare, pe lăzile de zestre, pe porți, pe băte ciobănești, sau cea florală, de o somptuozitate caracteristic orientală, care se regăsește în textilele și alțițele populare.

Chiar dacă lemnul a fost prelucrat artistic de om înaintea lutului, fiind astfel materialul asupra căruia s-au imprimat primele însemne decorative, nu aș vrea să închei fără să amintesc câteva vorbe ale unui țaran bucovinean autodidact care a iubit istoria și etnografia. Aceste vorbe aparțin lui Toader Hrib și simbolizează derularea zilelor, firul generațiilor, timpul care trece în mod inexorabil...

Acesta nota la 21 iulie 1969 în satul rădăuțean Arbore:

„Când scriu aceste rânduri mă uit lung la torțile de la niște oale dacice, iar pe un ciob mare se văd urmele de la niște degete groase care au netezit această oală când o făcea și spun – ferice de tine, acela ce-ai făcut această oală, că tu te-ai pierdut în negura vremurilor, nu știi cine ai fost, cum erai, nici cum te chema, dar ai avut atâta noroc că lucrul mânelor tale au rămas pe această oală care, trecând vremea, s-au făcut ciob, dar se uită mii de vizitatori din muzeu la lucrul tău”.

Fiecare loc de pe pământ are un *timp* și o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca s-o auzi și mai trebuie și un dram de iubire ca s-o înțelegi...

Trăim în secolul vitezei ... însă viteza nu este altceva decât *măsura timpului* de care ai nevoie ca să poți parcurge o distanță...de cele mai multe ori este vorba de distanța care ne ne separă de moarte.

Bibliografie

- Rusan 1996 – Dumitru Rusan, *Arta țărănească a lemnului*, Câmpulung Moldovenesc, 1996
- Flocea 1996 – ing. Marcel Flocea, *Arborii sau memoria timpului*, în: “Molidul în contextul silviculturii durabile. Lucrările simpozionului dedicat Dr.Ing. Radu Ichim, fondatorul Stațiunii Experimentale de Cultura Molidului, la aniversarea vârstei de 75 ani, 21 februarie 1996”, Câmpulung Moldovenesc 1996, pp. 24-33
- Hrib 1972 - Toader Hrib, *Cronica de la Arbore* [ed. a II-a completată – îngrijitor de ediție: Florența Albu], Iași, Editura Junimea, 1972

The memory of time

Abstract: *The "Wooden Art" Museum is a specialized ethnographic collection of wooden objects from Obcinele Bucovinei (Obcina Mare, Obcina Feredeului and Obcina Mestecăniș). The ethnographic region of Câmpulung Moldovenesc, named Câmpulung Bucovina prior to the Second World War, is also part of this same area.*

The museum is a solid proof of the existence of a wood civilization that contrived to capture and promote aspects of an ancient folk culture, which can be linked to the issue of the continuance of the Romanian people in this territory.

For a population of shepherds surrounded by spruce forests, it was only natural that the environmental conditions should have led to wood being exploited to an extent not yet fully apprehensible to us.

Young and old trees are an irreplaceable archive, offering us information that often transcends centuries.

Keywords: *Bucovina, museum, collection, wood, memory, ethnography.*

Olga Nicoleta Popa

muzeograf

Complexul Național Muzeal ASTRA Sibiu

Muzeul Civilizației Transilvane ASTRA

Pădurea Dumbrava nr. 16-20

Sibiu, jud. Sibiu

olgapopa@yahoo.fr

UDRIȘTE NĂSTUREL - PERSONALITATE CULTURALĂ A EVULUI MEDIU ROMÂNESC

*Dumitra BULEI

Rezumat: UDRIȘTE NĂSTUREL (circa 1596–1657) a nutrit încă din adolescență o mare dragoste pentru limba latină. În aceeași măsură știa și limba slavonă, o slavonă complicată, alambicată, de cărturar cu pretenții. Acestui cărturar erudit i se datorează și întâia versiune slavonă a Imitației lui Hristos, tipărită cu sprijinul Doamnei Elina, la Mănăstirea Dealu, în 1647, și dedicată mitropolitului Varlaam al Moldovei. Este, la noi, primul răspânditor conștient de cultură, în limba neamului său, un precursor al unui Heliade de mai târziu.

Cuvinte cheie: Udriște Năsturel, cărturar erudit, Doamna Elina

UDRIȘTE NĂSTUREL (circa 1596–1657), un erudit umanist „cu o biografie și o personalitate care se mai cer încă studiate”¹, făcea parte dintr-o familie veche feudală din Hierești (Fierești), cu o ascendență ce poate fi urmarită până în vremea voievodului Vlad Călugărul (1482-1496). A nutrit încă din adolescență – după propria-i mărturisire – o mare dragoste pentru limba latină „vădit înrudită cu a noastră”, învățată cu un dascăl care predă „înțelepciunea și știința”, folosind ca manual celebra scriere medievală „De imitatione Christi” de Thomas à Kempis, pe care tânărul n-o va mai lăsa din mână toată viața². În aceeași măsură stăpânea (știa) și limba slavonă, o slavonă complicată, alambicată, de cărturar cu pretenții.

Își începe activitatea scriind și semnând acte publice: la 24 iulie 1627; în 1628 este *diac* la Alexandru Iliș, iar din 1629 devine „*Vtori logofăt*”, demnitate cu care va trece și la curtea voievodului Matei Basarab, calitate pe care o va avea toată viața. Ultimul act în care apare, datează din 1658³. Deși își începe cariera în cancelaria domnească înainte

*Cercetător științific Istoria Culturii-Case Memoriale; expert M.C. carte veche, carte mss., carte bibliofilă. Târgoviște.

¹ G. Ivașcu, *Istoria literaturii române I*, București, 1969, p. 145.

² Vezi prefața - Dedicția la versiunea slavonă a „Imitației”, tradusă și publicată de P.P. Panaitescu, în anexa la cartea „*L'influence du Pierre Mogila*”.

³ Lucrări despre biografia și operele lui Udriște Năsturel: Gen. Petre V. Năsturel, *Originile boierilor Năstureli*, în „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*” Vol. X, 1909, pp. 1-25; 200-230; Vol XI, 1910, pp. 37-71 și 282 -286.

ca Matei Basarab să fie domn, Udriște Năsturel își va desăvârși cariera abia în timpul domniei lui Matei Basarab.

Consilier cultural, „tainic”, sfătuitor al domnitorului, cu misiuni diplomatice în Polonia, la Viena sau în Transilvania, nu va nutri ambiții de ascensiune politică. Este prin excelență un umanist erudit, un om de bibliotecă, foarte apropiat tipologic de contemporanii săi din Occident, savanți de cabinet, pasionați de munca intelectuală propriu-zisă. Este posesorul unei biblioteci cu rarități (prima bibliotecă personală a unui cărturar român despre care ne-au rămas mărturii), printre care se găseau, pe lângă tipărituri ucrainiene și rusești, scrieri occidentale, dar și manuscrise ale celor mai vechi creații originale din Țara Românească: *Viața Sf. Nifon*, a lui Gavriil Protul și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, lucrare comparabilă cu *Principele* lui Machiavelli, scriere importantă a Europei medievale. Din diversele *Predoslovii* (lucrări în slavonă, traduse de acesta în limba română) ale cărților tipărite sau traduse cu ajutorul lui, Udriște Năsturel apare ca fiind „ideologul domniei lui Matei Basarab”, pe care o vede - în lumina tradiției - ca o mare epocă de cultură, amintind de alte vremuri de efervescență culturală din timpul domniei străbunului său Neagoe Basarab („Basarab este prezentat ca descendent al neamului domnesc”). Udriște Năsturel apare ca principal promotor și creator al mitului istoric al „Basarabilor”, în cunoscuta, de acum, tradiție istorică și culturală a epocii lui Matei Basarab. Este pusă la contribuție practica de origine polonă, întâlnită la tipăriturile kievene, de a însoți stema neamului Basarabilor din Țara Românească, cu stihuri laudative la adresa voievodului. Udriște este unul dintre primii stihuitori culti în literatura română⁴, deși exercițiile sale, nu lipsite de ritm, sunt în slavonă. În 1640, alcătuieste 12 versuri, în care slăvește neamul stravechi al Basarabilor, în *Pravila de la Govora*. Aceste stihuri vor fi traduse stângaci de altcineva și retipărite, în românește, sub stema din *Evanghelia învățătoare*, apărută la Mănăstirea Dealu, în 1644 („Mare neam Basarăbesc/ Cu aceasta semnază/ ca marea acelor isprăvi/ a tot să-i înviază”).

În *Predoslovie*, în limba slavonă, a *Antologhionului* tipărit, în 1643, la Câmpulung, domnitorul Matei Basarab este comparat, de către Udriște Năsturel, cu predecesorii săi. Tot aici subliniază faptul că, Matei Basarab este: „stăpân și voievod al acestei țări dacice (*Nacialnik i voievoda zemlea sih dakiiskih*) Io Matei Basarab”.

Respectul pentru tradiție, pentru trecut și pentru cea mai glorioasă epocă din cultura Țării Românești, conduce spre o sistematică

⁴ Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, Editura Minerva, București, 1972.

operă de restaurare a vechilor ctitorii, dar și de ridicarea altelor noi, de dărnicie față de creștinătatea din Imperiul Otoman; la traducerea scrierilor capitale apărute în timpul domniei și legate de numele strămoșilor de aleasă și glorioasă amintire. Versiunile în românește ale operelor originale „*Viața Sf. Nifon*” și „*Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*”, înfăptuite de Udriște Năsturel sau de cineva din imediata lui apropiere, sunt considerate monumente ale limbii române, sub raportul desăvârșirii, comparabile numai cu opera mitropolitului Moldovei, Varlaam, așa cum subliniază Nicolae Iorga în a sa *Istorie a literaturii române*. Aceste scrieri reprezintă o recreere în limba neamului, fiind respectată fidelitatea față de original. Firescul limbii, însă, abia lasă să se întrevadă existența unei forme anterioare traducerii. Aceste traduceri sunt o dovadă grăitoare a gradului de expresivitate, mlădiere și ritmică interioară, la care s-a ridicat limba literară a românilor în veacul al XVII-lea. Se pot citi și astăzi cu destulă înlesnire, fiind superioare sub acest aspect, chiar vestitei „*Cărți de învățătură*” a mitropolitului Varlaam. Udriște Năsturel traduce în 1649, după o tipăritură ucraineană din 1637, de la Kuteinsc, și romanul religios, celebru în toată Europa medievală, *Varlaam si Ioasaf*⁵, într-o limbă și un stil asemănător celorlalte două traduceri amintite mai sus.

Cărturar desăvârșit, cu un univers intelectual ce păstrează imaginea vechii comunități de cultură a Răsăritului, nealterată de epoca lui Matei Basarab, ci - dimpotrivă - protejată în limitele prestigiului și funcției tradiționale a culturii românești în Răsăritul european, Udriște Năsturel s-a gândit să pună în circuitul valorilor esențiale, pentru toți cei ce aveau „*vestitul dialect slavonesc*” ca limbă (expresie folosită în 1637), cartea care constituise lectura sa de căpătâi, de-a lungul anilor. Acestui cărturar erudit i se datorează și întâia versiune slavonă a *Imitației lui Hristos*, tipărită cu sprijinul Doamnei Elina, la Mănăstirea Dealu, în 1647, și dedicată mitropolitului Varlaam al Moldovei. În prefață amintește despre cel ce l-a îndemnat să facă aceasta lucrare și despre folosul ce-l va aduce celor care se vor învrednici a o studia: am tradus „*această mică și dumnezeiască carte de aur (...), pentru a fi de folos tuturor, cum mi-a fost și mie*”. Este, la noi, primul răspânditor conștient de cultură, în limba neamului său (națională), dar și în aceea slavonă, a cărturarilor, este un precursor al unui Heliade de mai târziu, de peste două veacuri, pornit tot de pe aceleași meleaguri, de la Târgoviște, spațiu sacru al Evului Mediu Românesc. Sprijinit de Elina Doamna, sora acestuia, cunoscută

⁵ P.P.Panaiteescu, *op. cit.*, pp. 40 – 44.

prin cultura sa deosebita, Udriște Năsturel, prin tot ce a înfăptuit a desăvârșit proiectul – programul – cultural al voievodului muntean Matei Basarab în cea mai înfloritoare perioadă a Târgoviștei medievale.

Bibliografie

- Ivașcu G., *Istoria literaturii române I*, Bucuresti, 1969
- Mazilu Dan Horia, *Udriște Năsturel*, Editura Minerva, București, 1972.
- Gen. Năsturel Petre V., *Originile boierilor Năstureli*, în „Revista pentru istorie, arheologie si filologie” Vol. X, 1909;Vol XI, 1910.
- Panaitescu P.P., „*L'influence du Pierre Mogila*”, Imprimeria „Datina Românească”, 1926

Abstract: *Udriște Năsturel (circa 1596-1657) had a great passion for Latin since his adolescence. To the same extent he also knew the Slavonic language, a complicated and sophisticated Slavonic, that of a demanding scholar. This learned scholar is accredited with the first Slavonic version of The Imitation of Christ, printed with the support of Lady Elina, at Dealu Monastery in 1647 and dedicated to Metropolitan Varlaam of Moldova. In our country, he is the first to spread culture in the language of his nation, a precursor to a later Heliade.*

Key words: *Udriște Năsturel, learned scholar, Lady Elina*

PERSONALITATEA PRIMARULUI

Emilia LUCHIAN

*„Cei care au fost înaintea noastră au făcut mult,
dar nu au făcut totul; cu toate acestea,
să-i respectăm și să-i venerăm”.*
(L.A. Seneca)

Rezumat: Edilii orașului Ploiești de la sfârșitul secolului al XIX-lea au reprezentat partidele politice din care făceau parte, au fost gospodari, onești, oameni care și-au legat numele de mari realizări edilitare și culturale. Au făcut opere de caritate din venituri proprii. Au luptat împotriva corupției. Conform aptitudinilor și a înțelepciunii cu care au abordat problemele urbei, au ocupat funcția de conducere a Ploieștiului de mai multe ori și pe perioade lungi de timp. Meritele avute i-au propulsat în arena politică națională. Ei și-au transferat din mandat în mandat sarcinile, iar secolul al XX-lea le-a dezvoltat. Popasurile Regelui Carol I la Ploiești au permis elitei locale să evolueze, să aibă inițiative și să se lase contaminată de capitală, Micul Paris.

Prin activitatea lor, Ploieștiul, care fusese un centru comercial, a devenit un centru industrial de primă mărime în România.

Cuvinte cheie: Ploiești, partide politice, primar

Edilul era și este omul care reprezintă cetățenii, are mandatul realizărilor cerute de necesități imediate, uneori de natură pur politică. Majoritatea primarilor au fost politicieni și avocați, dornici să folosească funcția pentru a susține programul partidului din care făceau parte, să-și încadreze concepția economică în principiul liberal „prin noi înșine” sau în cel conservator al „pașilor mărunți”, să se și îmbogățescă, ei și clientela lor, dar au fost și gospodari, onești, oameni care și-au legat numele de mari realizări edilitare și culturale. Erau ambițioși, cu spirit practic, inteligenți, cu multă experiență și, lucru foarte important, erau bogați astfel că nu erau interesați de lefurile din Primărie, făceau numeroase opere de caritate pentru urbe din veniturile proprii, unii chiar au murit săraci (C.T. Grigorescu, C. Ienescu). Cei mai mulți au luptat împotriva corupției, chiar dacă ziarele le aduceau acuze de delapidare sau nepotism, după ieșirea din

funcție¹. Era proverbială expresia folosită de C.T. Grigorescu: „*Din punga mea pot să-ți dau, din a Primăriei nu*”. Ei erau siliți să țină cont de spiritul novator al epocii și de atitudinea civică a locuitorilor urbei. Unii dintre primari, deși practicau avocatura, nu aveau studii universitare, dar aveau un fel de atestat dobândit la „*fabrica de avocați*” de la București sau Târgoviște: C.T. Grigorescu, Ion Philiu, Radu Stanian. Alții, școliți în țară sau în străinătate, aveau studii universitare (D.D. Hariton, C. Iennescu) sau chiar doctoratul în Drept (Al. G. Radovici). Erau oameni înțelepți, originali și populari, fapt pentru care au ocupat funcția de conducător al Ploieștiului de mai multe ori, sau pe o perioadă mai mare de 1-2 ani.

Pe scaunul de primar, de-a lungul perioadei 1878-1900, s-au perindat multe personalități, pe care le prezentăm în ordinea cronologică a funcției:

- **Constantin T. Grigorescu** în perioada iunie 1877 - februarie 1883;
- **Radu Stanian** în perioadele februarie 1883 - iunie 1888, ianuarie - iulie 1890, ianuarie 1896 - septembrie 1897;
- **Temelie Dinescu** în perioada octombrie 1888 - octombrie 1889;
- **Ion N. Radovici** (poreclit „Calul”) în perioada septembrie - noiembrie 1890;
- **Gheorghe (Ghiță) Ionescu** în perioada noiembrie 1890 - ianuarie 1892, noiembrie 1895 - ianuarie 1896;
- **Dimitrie D. Hariton** în perioada mai 1892 - august 1894;
- **Constantin Iennescu (Jennescu)** în perioada august 1894 - noiembrie 1895;
- **Alexandru Gh. Radovici** în perioada mai 1898 - iunie 1899;
- **Nicolae P. Rășcanu** în perioada iunie 1899 - februarie 1901.

Vom încerca să creionăm câteva personalități, evenimentele prin care au trecut, faptele care le-au marcat activitatea, împlinirile și nereușitele, atât cât s-a scris și s-a știut. Vom aduce, în sprijinul ideii, diferite documente găsite în arhivele Primăriei orașului, pe care le vom prezenta în capitolele următoare.

¹ Articole cu titluri sugestive: „Jaful de la Primărie”, „Se fură pe capete”, „Tâlhăriile bandei primarului” etc.

CONSTANTIN (TAKE) T. GRIGORESCU (1824-1903)

Personalitate politică de prim ordin, Constantin (Tache-Take) T. Grigorescu, ploieștean de loc, s-a impus printr-un profund democratism (activ element al liberalismului radical prahovean) și printr-un constant umanism. A profesat ca avocat, beneficiind de o memorie extraordinară care-i completa cunoștințele de drept. Avea un dar oratoric deosebit, mult curaj în instanță și prezență de spirit, fiind în tinerețe și președinte de tribunal.

Născut, crescut și educat în Ploiești, deși evenimentele l-au dus de multe ori în capitală, toată viața a rămas fidel urbei natale, fapt pentru care contemporanii l-au numit „părinte al orașului”, numele lui fiind dat unei străzi din partea centrală, la nr. 1 existând Casa memorială I.L. Caragiale. Spiritul său liberal l-a propulsat printre participanții la revoluția din 1848, când a fost „căzuș”, apoi în primele rânduri ale mișcării unioniste. Ploieștenii l-au ales, alături de Hristache Polihroniade, ca deputat în Divanul Ad-hoc al Munteniei în 1857, iar în 1859 tot ca deputat în prima Cameră legislativă². A susținut candidatura lui A.I.I. Cuza și domnia acestuia, luând parte la acțiunile importante ale Partidului Liberal, a cărui existență se prefigura. La sfârșitul anului 1863, grupul de liberali radicali pe care-l conducea, adepți ai lui I.C. Brătianu, se desparte de grupul moderat condus de Istrate Negulescu (pe atunci prefect al județului).

C.T. Grigorescu devine primar imediat după căderea lui A.I.I. Cuza³, în această funcție dovedind aplecare spre nevoile orașului. Chiar din prima lună de activitate, l-a însoțit pe noul prefect, Theodor Văcărescu, în diferite vizite de interes obștesc la marii proprietari („bătrânul Xenocrat”), pentru a obține un „împrumut intern” în vederea refacerii visteriei secătuite a statului, așa cum se mai procedase cu marii proprietari funciari Costache Movilă din Cocorăști și Pricopie Filitis din Bucov⁴.

Pentru a liniști spiritele, în urma evenimentelor din februarie 1866, s-a format „Guardia Orășenească”, comandant al legiunii fiind ales chiar C.T. Grigorescu⁵.

² M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, Ed. „Cartea Românească”, București, 1937, p. 425.

³ A participat, alături de Radu Stanian, căpitanul Al. Candiano-Popescu, lt. Gr. Handoca și Ioniță Radovici la detronarea domnitorului. Liberalii radicali au organizat apoi un mare banchet la „Hotelul de București”.

⁴ M. Chirulescu ș.a., *Istoria Ploieștiului în date*, Ed. Ploiești – Mileniul III, 2010, p. 63.

⁵ Paul D. Popescu, *Poziția prahovenilor față de Alexandru Ioan Cuza și implicarea lor în „Lovitura de stat” de la 11 februarie 1866*, în *Sub harul muzei Clio*, Editura Ploiești-Mileniul III, 2004, p. 459.

În cadrul alegerilor pentru Adunarea Deputaților, C.T. Grigorescu a fost în fruntea listei liberale, urmat de Constantin Cantacuzino-Râfoveanu, Anton Arion și Corneliu Lapatti. În această legislatură a îndeplinit funcția de chestor parlamentar⁶.

Cariera sa politică se dezvoltă cu repeziciune, legată fiind de formația de avocat, de spiritul său liberal (membru al Coaliției de la Mazar Pașa), apropierea de C.A. Rosetti, de adeziunea la principiile democratice ale Constituției. Astfel este printre membrii marcanți ai filialei Societății „Amicii Constituției”, care milita pentru aplicarea corectă a legii fundamentale în viața publică⁷.

C.T. Grigorescu revine ca primar (mai 1867-mai 1869), perioadă în care Primăria capătă un sediu propriu, clădirea având un orologiu cu care se mândreau ploieștenii. În aceeași locație se mută Poliția și Pompierii. Numele lui este legat de mai multe construcții, printre care Gara de Sud a orașului, cea mai mare parte a lucrărilor de amenajare a bulevardului și Statuia Libertății (1881⁸), pentru care s-a fixat locul din Piața Unirii. Aici s-a pus piatra fundamentală pentru soclu, îngropându-se un document care evoca evenimentele din anii 1869-1870, statuia urmând a fi ridicată în cinstea lor⁹. De altfel, succesul politic din 26 martie 1869 al organizației național-liberale i s-a datorat.

Gruparea radicală liberală și-a manifestat opoziția față de conservatori, fapt care a avut printre urmări și înlocuirea lui de la Primărie. A fost acuzat de complicitate la tulburările din 1870, în casa lui desfășurându-se o întrunire secretă „preparatorie”, în cadrul căreia a dovedit realism, fiind de părere să se aștepte întâi știrea de la București, înainte de a începe acțiunea la Ploiești¹⁰. Ulterior a fost achitat de Curtea cu Juri de la Târgoviște.

Ca politician, C.T. Grigorescu a fost susținătorul micii burghezii, fiind apreciat îndeosebi în Colegiul al II-lea. În timpul

⁶ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p. 63.

⁷ Societatea „Amicii Constituției” a avut ca președinte pe Constantin G. Cantacuzino, vicepreședinți Dimitrie Costescu și C.T. Grigorescu, membri fiind Ion Baldovin, Ioniță Radovici, Matache Nicolau, preotul Nae Ioachimescu, iar printre secretari, pe profesorul Zaharia Antinescu.

⁸ Pentru popularitatea de care se bucura ca primar, ploieștenii numeau, cu blândă ironie, statuia „Madame Grigorescu”, după numele cu care era cunoscută soția sa.

⁹ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p. 86.

¹⁰ M. Sevastos, *op. cit.*, p. 426 și M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, pp. 96 și 116. Din diferite surse reiese că acestor doi veșnic nemulțumiți li s-au alăturat în mai 1896 alte elemente loiale din oraș ca: Gh.C. Dobrescu, Grigore Cantilli, Anton Arion, Constantin Iennescu.

campaniei electorale, îi primea în propria sa casă pe alegători, pentru a le asculta păsurile, părerile și pentru a-i ajuta. Pentru meritele avute și pentru popularitatea de care se bucura, a făcut parte aproape din toate legislaturile. S-a dovedit a fi un membru disciplinat al P.N.L.-ului (dar adept credincios al lui C.A. Rosetti), cu excepția despărțirii, pentru o perioadă, de majoritate, alăturându-se lui Nicolae Flea, care a format stânga liberală democrată disidentă¹¹. Nemulțumit de evoluția greoaie a țării și de activitatea guvernului Ion C. Brătianu, s-a desprins din vechiul club liberal¹², iar în 1885 a devenit președinte al Comitetului Opoziției Unite din Prahova, care avea ca oficios „*România poporului*”. În timpul agitatei campanii electorale pentru alegerile generale de la începutul anului 1888, opoziția liberalo-conservatoare din Ploiești a adoptat o moțiune de protest trimisă regelui Carol I, în care solicita de la acesta să garanteze libertatea reală a alegerilor. Rezultatul acestora a adus câștig de cauză opoziției, care a trimis în Cameră mai mulți deputați, printre care C.T. Grigorescu și Gh.Gr. Cantacuzino (interesantă asociere!). Liberalii moderați au avut și ei mandatele lor, în persoanele lui Radu Stanian și Constantin I. Stoicescu¹³ (devenit ministru ulterior). Pe C.T. Grigorescu îl găsim din nou în parlamentul ales în anul 1895, ori în cel din 1899, alături de ploieșteni, dar și cu Nicolae Flea și B. Ștefănescu Delavrancea¹⁴.

Ploieștenii l-au apreciat în mod deosebit și l-au ales, în mai multe rânduri, consilier comunal și primar (1866-1867, 1867-1869, 1875 – președinte al Comisiei interimare și iar ca primar între anii 1877-1883), și deputat în perioada următoare¹⁵.

Momentul cel mai dificil din primariatul său s-a derulat în timpul Războiului de Independență când, fiind deputat, alături de George Cantili, Radu Pătărlăgeanu și George Radovici, a votat

¹¹ M. Sevastos, *op. cit.*, p. 426.

¹² C-tin I. Stoicescu (doctor în drept), Theodor Teodorini, Gogu Negulescu, Grigore Handoca, Nicolae Crapeanu (profesor) au rămas în vechiul club liberal.

¹³ C.T. Grigorescu, Constantin Ienescu, Gh.Gr. Cantacuzino, N.P. Rășcanu, N. Garoflid, N.C. Popescu și N.C. Săruleanu.

¹⁴ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, pp. 114 și 123.

¹⁵ În Adunarea Constituantă din 1879 au intrat liberalii C.T. Grigorescu, Radu Pătărlăgeanu, Ilie Teodor, Anton Arion, C.P. Filitti și George Cantilli, iar de la conservatori Gh.Gr. Cantacuzino. Ei au aprobat modificările aduse constituției conform tratatului de la Berlin: noul statut al evreilor, proclamarea țării ca regat, succesiunea la tronul României etc. În parlamentul nou din 1884 (reducerea colegiilor electorale de la patru la trei), au fost aleși liberalii radicali disidenți C.T. Grigorescu, George Cantilli și Constantin Ienescu, iar de la liberalii moderați Constantin I. Stoicescu, Radu Stanian și George Ionescu.

moțiunea proclamării independenței statului român. În același timp, s-a îngrijit de bunul mers al orașului. În timpul vacanțelor parlamentare, ori prin intermediul ajutorului său, Ion Radovici, s-a ocupat de aprovizionarea populației, păstrarea ordinii în oraș (garda națională), cazarea militarilor ruși, colectarea ofrandelor, efectuarea corectă a rechizițiilor pentru front. Aflat în parlamentul țării din 1878, a fost printre cei 93 de deputați care au votat moțiunea citită de G. Vernescu, prin care adunarea declara că era hotărâtă să mențină integritatea teritorială a țării, opunându-se deciziei Marilor Puteri, la cererea Rusiei, ca România să cedeze cele trei județe din sudul Basarabiei în schimbul Dobrogei, încălcându-se tratatele anterioare. A militat pentru înființarea Ordinului „Steaua României”.

În anii următori războiului, când s-a alcătuit prima listă cuprinzând numele străzilor din Ploiești, C.T. Grigorescu, dorind să eternizeze marele eveniment, a propus ca pe lângă străzile Basarabilor, Franceză, Lipscani ori Calea Romană, să existe nume de străzi care să amintească de Plevna, Rahova, Smârdan, Vidin, iar bulevardul, care se contura, să poarte numele de Bulevardul Independenței. Alte artere noi au primit numele unor unități militare, precum Roșiori, Tunari, Călărași sau ale unor personalități marcante, precum Carol I, Mihail Kogălniceanu, I.C. Brătianu, Al. Candiano-Popescu¹⁶.

A fost urmat la Primărie de Radu Stanian, tot liberal, cu care a avut unele neînțelegeri, dar în urma unificării P.N.L.-ului din 1890, cele două fracțiuni liberale locale, conduse de C.T. Grigorescu (radicală) și Radu Stanian (moderată), au format un singur club liberal. Ambițiile politice ale celor doi șefi liberali prahoveni erau așa de mari, încât președinte al Comitetului executiv (format din 10 persoane) era C.T. Grigorescu, iar președinte al comitetului format din 30 de membri era Radu Stanian¹⁷. Cei doi liberali, care au câștigat alegerile, deși pe țară au ieșit conservatorii, au fost aspru criticați de profesorul C. Ienescu, liderul grupării independente din Prahova¹⁸, în articolul „Alegerile de la comună”: C.T. Grigorescu era înfățișat ca „un somnoros care ședea în capul scării pe unde suiau alegătorii”, iar Radu Stanian arăta ca „un cerșetor...de voturi”¹⁹.

¹⁶ „Prahovenii și independența. Mic dicționar de personaje”, ziarul „Prahova”, Ploiești, 9 mai 2009.

¹⁷ „Democratul”, Ploiești, anul IV, nr. 707, din 23 septembrie 1890, p. 3.

¹⁸ Ion Barbu Preda, *Organizația județeană a Partidului Național Liberal (1888-1899)*, în S.S.I. filiala Prahova, „Anuar”, II, 1990, Ploiești, pp. 23,24.

¹⁹ „Vocea Prahovei”, Ploiești, anul IV, nr. 7, din 18 noiembrie 1890, p. 2.

C.T. Grigorescu, nu a fost doar avocat și politician, bun gospodar și parlamentar, ci și gazetar de primă mărime. Mulți ani a publicat „Democratul”, „jurnal politic, literar, comercial și științific săptămânal”²⁰ (1873, reapare în perioada 1878-1903), tipografia funcționând în fosta Piață a Fructelor. În paginile lui apar articole cu substrat național, cum au fost cele scrise de profesorul Zaharia Antinescu cu titlul „Maghiarii și românii” în care se combătea propaganda maghiară²¹, ori lucrarea „Un oaspe filo-român”. În aprilie 1880, își începe activitatea Institutul de arte grafice „Progresul” al cărui proprietar era tot C.T. Grigorescu. Deși avea destulă clientelă ca avocat, firea lui filantropică l-a îndemnat să-i ajute pe alții. Nefiind un bun om de afaceri, preferând politica și gazetăria, nu și-a putut plăti datoriile, pierzându-și „fabrica”. După ce a fost vândută în 1884, tipografia s-a dezvoltat într-un „stabiliment” grafic, unul dintre cele mai mari și mai active din țară timp de aproape o jumătate de secol²², la care s-au publicat un număr impresionant de lucrări, dar și manuale pentru elevi, autori fiind profesori ploieșteni (Cristu Negoescu, I.I. Romanescu, Zaharia Antinescu ș.a.). A încercat să-și demonstreze posibilitățile înființând tipografia „Democratul” în Piața Fructelor, dar tipărea de multe ori pe datorie lucrările tinerilor. În 1888 a transmis tipografia maistrului Aron Trifu, care a reușit să o scoată din insolvență și s-o mențină²³.

În întreaga sa viață a dat dovadă de inițiativă, putere de muncă, onestitate, grijă pentru banul public, ceea ce i-a adus supranumele de „Incoruptibilul”. A trăit modest și a murit sărac.

Moartea sa, survenită la 13 ianuarie 1903, a îndurerat întreaga urbe. „I s-a făcut o înmormântare care a fost un elogiu al națiunii”, spune N.C. Debie, la care au participat miniștri și o mare de cetățeni²⁴. „Dați-mi voie, rostea la înmormântare Ion Ionescu-Quintus, să mă încerc a opri de repede de-i zbor spre vecie, o clipă măcar, sufletul lui Grigorescu, acel suflet atât de nobil și de blajin, acel suflet bun, drept, binevoitor, acel suflet pe care noi toți l-am prețuit și l-am iubit și căruia nu

²⁰ Ion Șt. Baicu, *Momente din istoria de o sută de ani a vieții politice din orașul Ploiești: 1848-1948*, Capitolul IV, în Centrul de studii și cercetări juridice și socio-administrative, UPG Ploiești, *Ion Șt. Baicu la 80 de ani (1934-2014)*, Editura Universitară, București, 2014, p. 204.

²¹ Paul D. Popescu, *Ploiești-Mileniul II, O istorie în date și imagini*, Editura Ploiești-Mileniul III, 2003, p.137.

²² *Ibidem*, p. 120.

²³ Paul D. Popescu, *Municipalitatea Ploieșteană. Istorie și actualitate*, Primăria municipiului Ploiești, 2000, pp. 100, 101.

²⁴ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p. 130.

numai noi, ci întreaga țară pururea îi va duce dorul. Înflăcărat de arșița patriotică, ce încinse în tânăra lui inimă zorile de libertate românească ale anului 1848, el intră în luptele politice și, după o jumătate de veac de neîntreruptă muncă, zdrobit cade lângă drapelul, căruia credință îi jurase și pe ale cărui cute se deslușesc cuvintele: Cinste și Patriotism”²⁵.

Întrucât C.T. Grigorescu și-a legat viața de multe realizări sociale și edilitare, la câțiva ani de la moartea sa, din inițiativa Primăriei și cu contribuția cetățenilor, la mormântul său a fost ridicat un bust, care-l înfățișa așa cum îl știau ploieștenii: un om în vârstă, dârz, dar plin de bunătate. Autorul a fost sculptorul Themistocle Vidali, care își începuse cariera artistică cu succes în Ploiești. Monumentul, în parte deteriorat, a fost adăpostit în timpul bombardamentelor și apoi restaurat pe un soclu nou. Pe lângă cele două plăci vechi, pe soclu s-au montat alte două care cuprind, pe scurt, activitatea și meritele decedatului: „*Primăria Ploiești, celui mai vrednic primar, C.T. Grigorescu, 1824-1903. Revoluționar la 1848. A fost ales în Divanul Ad-hoc la 1857. Susținător al domnitorului Al.I. Cuza. Delegat din partea orașului Ploiești la Unirea Principatelor. Deputat în diferite rânduri. A luat parte la mișcarea din 1870 la Ploiești. A inițiat și ridicat Statuia Libertății din Ploiești. S-a reinstalat acest monument de comitetul cimitirului Vișoara în 1976. Patria recunoscătoare. Ridicat prin contribuția statului, Primăria Ploiești și Prefectura Prahova*”²⁶.

RADU STANIAN (1840-1897)

Radu Stanian a fost unul dintre cei mai remarcabili avocați, primari și politicieni născuți în Ploiești, având o activitate deosebită închinată urbei natale. Fără a avea studii de Drept, a practicat avocatura, înscriindu-se în Baroul ploieștean în anul 1886. A dovedit elocință, dar oratoric, inteligență, distingându-se în domeniul penal și la Curtea cu Juri. A fost deseori apărătorul oamenilor simpli, de aici și popularitatea de care s-a bucurat. În cadrul întrunirilor ploieștene, oratorul trezea fie compasiunea juraților, fie revolta cetățenilor împotriva arbitrariului și a nedreptății, putând intra în polemică cu oratori cunoscuți. Discursurile sale din parlament arătau că era un politician abil²⁷, dovadă fiind și polemica cu Take Ionescu din februarie 1888. Era și un om bogat, diferite venituri venindu-i din

²⁵ „Propaganda”, Ploiești, nr. 10, din 16 ianuarie 1903, p. 3.

²⁶ Paul D. Popescu, *Ghid de oraș*, Editura Sport-Turism, Ploiești, 1985, p. 82.

²⁷ M. Sevastos, *op. cit.*, p. 428.

processe și din despăgubirile primite în urma exproprierii unei părți din zona bulevardului. Ca aspect, era de statură potrivită, simpatic, cu surâsul veșnic pe buze, iar defectul fizic (șchiopăta de un picior) nu era băgat în seamă. Era de o popularitate imensă.

Bunicul, Marin Stan, brutar și cetățean notabil, a fost socotit în rândul ctitorilor etapei urbane moderne. În iarna 1808-1809, a mers la Chișinău, la guvernatorul rus al Principatelor Dunărene, spre a obține aprobarea drepturilor târgoveților ploieșteni, în lupta cu Ianache Muruz, misiunea fiind o reușită²⁸. Tatăl, Stănică Marin-brutaru, a fost și el unul din ctitorii de seamă ai orașului. Cu așa o ascendență, nu se putea să nu i se fi imprimat un anumit comportament civic și politic, pe care apoi Radu Stanian l-a dezvoltat și în propria familie, fiul său, Radu R. Stanian urmându-l, fiind doar un timp în umbra înaintașului.

Ca avocat, fiul era foarte bun, dar fără verva zgomotoasă a tatălui. Era cunoscut prin politețea înnăscută, maniere, demnitate și onestitate. Era văzut alături de Radu D. Rosetti la Hotel „Palace” din Sinaia, la „masa ploieștenilor”, care era alături de „masa ambasadurilor”²⁹. A fost deputat în parlament și primar al Ploieștiului (iunie 1907 - ianuarie 1911), când a rectificat rețeaua stradală și a aplicat proiectul inginerului Lindley privind aprovizionarea cu apă și canalizarea orașului, aplicând exproprieri forțate și amenzi pentru recalitranti. La rândul său, ginerele lui Radu Stanian, avocatul Iuliu Brezoianu, membru în P.N.L., s-a înscris și el în baroul local în 1883, unde a profesat până în 1913.

De tânăr, Radu Stanian a intrat în politică, mai precis în P.N.L., aripa radicală, și a fost implicat în multe evenimente: abdicarea lui Al.I. Cuza, tulburările din 1870 („Republica de la Ploiești”), acțiunea plecând chiar de la casa lui. În final a fost achitat de Curtea cu Juri de la Târgoviște, fieful conservatorilor, ca și ceilalți 41 de acuzați³⁰, pentru că ... „*acuzații nu sunt culpabili!*”

Ca politician, a fost destul de ambițios și de câteva ori s-a desprins din unitate, fiind în contradicție cu „șeful”, C.T. Grigorescu. Lupta politică dintre cei doi, dar și agitațiile conservatorilor au făcut ca în Prahova, în circa trei ani, să aibă loc 17 alegeri. Consiliul comunal, ca și cel județean, s-au dizolvat de trei ori, dar tot liberalii au triumfat împotriva stăpânirii. Radu Stanian, luând cuvântul în Adunarea deputaților, arăta că „*este o tendință manifestă din partea*

²⁸ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p. 11.

²⁹ „Prahova”, Almanah, 1998, p. 34.

³⁰ Al. Candiano-Popescu, Radu Stanian, Stan Popescu, preotul Nicolae Ioachimescu ș.a.

guvernului de a îngenunchia liberalismul prahovean"³¹. Și în alegerile din primăvara anului 1891, Radu Stanian a fost ales la Colegiul I. Moartea lui I.C. Brătianu provoacă noi disensiuni între liberalii locali. Radu Stanian și adepții lui nu sunt mulțumiți de șefia lui Dumitru Brătianu, pe când C.T. Grigorescu și ai săi o susțineau³². În iunie 1892, după moartea liderului din capitală, a fost ales ca președinte al Comitetului executiv al P.N.L.-ului D.A. Sturdza. Radu Stanian l-a susținut, ceea ce însemna un atu în lupta surdă împotriva lui C.T. Grigorescu.

A ocupat funcția de primar în anii 1883-1888, 1889-1890, 1896-1897, având o activitate edilitară deosebită. Fiind un om destul de bogat (gurile rele condamnau banii dați pe chefuri și petreceri), a construit mult pe cheltuială proprie, de exemplu Palatul Băilor Centrale, construcție finalizată prin 1880, pe care, însă, neputând să o achite în întregime, după negocieri, a vândut-o Primăriei.

Preocupările sale spre binele și prosperitatea orașului s-au manifestat și în alte direcții: sociale (aplicarea Legii repausului în zilele de duminică și sărbători – 1897) și culturale, dând o mare importanță învățământului. Chiar în Palatul Băilor (edificiu cu trei clădiri aflate în Piața Lemnelor) s-au închiriat spații pentru Liceul „Sf. Petru și Pavel”, tipografia „Lumina”, magazine, birouri ș.a. Pentru a încuraja tineretul studios, a organizat, la încheierea anului școlar 1883, pe bulevard, o serbare cu iluminatie și concert coral, sărbătorind elevii premianți din școlile primare și secundare ale orașului³³.

În timpul ultimului primariat (1896-1897), având ca ajutor pe Mitu Ștefănescu, a cerut Camerei de Comerț și Poliției să alcătuiască un tabel cuprinzând numele comercianților și ale industriașilor din Ploiești, tabloul cuprinzând 562 de nume de negustori și respectiv 299 de nume de meseriași și fabricanți, cifre având ca perioadă de referință a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care demonstau elocvent caracteristica pregnantă a orașului³⁴. În aceeași perioadă s-a terminat amenajarea bulevardului, unde s-au turnat primele sute de metri de asfalt, cu o nouă tehnologie de pavare și s-a votat în Consiliul comunal introducerea iluminatului electric al localității. Inundarea suburbiei Tabaci, în primăvara lui 1897, a demonstrat necesitatea reglementării cursului pârâului Dâmbu, idee care nu se materializase până atunci. În schimb, Primăria s-a ocupat de

³¹ „Voința Prahovei”, Ploiești, anul IV, seria a II-a, nr. 171, din 16 ianuarie 1891, p. 2.

³² *Ibidem*, anul V, nr. 246, din 28 iunie 1892, p. 2.

³³ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p. 94.

³⁴ *Ibidem*, p. 115.

transportul public în comun, cu trăsurile de piață, pe bulevard, pornind de la gară, până la „Grădina publică”.

Din păcate, întârzierile și amânările în rezolvarea unor probleme de gospodărie locală, au creat suspiciuni în rândul unor politicieni locali, cum a fost deputatul prahovean Gh.C. Dobrescu, care a avut două interpelări în Cameră, prin care cerea dizolvarea administrației locale liberale³⁵.

Iată și un eveniment fără precedent pentru orașul Ploiești, care a avut loc la data de 18 septembrie 1896: vizita scurtă a împăratului Frantz Josef, aflat în trecere spre Sinaia. Trebuie să fi fost o mare forfotă prin oraș și la Gara de Sud, unde primarul Radu Stanian și prefectul au ținut câte o alocuțiune și a fost trecută în revistă trupa înșirată de-a lungul liniilor de cale ferată. Carol Debie afirmă că, în afara intonării imnului și a uralelor, nu a fost un prea mare entuziasm în rândul publicului și al oficialităților locale pentru că împăratul purta uniformă de husar maghiar – încă nu se atenuaseră manifestările de solidaritate cu românii memorandiști³⁶. Această vizită era legată, printre altele, și de ajutorul pe care împăratul se oferea să-l acorde țării noastre în dezvoltarea căilor feroviare³⁷.

S-au emis medalia și medalia cu toartă a Monumentului Vânătorilor, din argint și aramă, demonstrând, încă o dată, profunda recunoștință față de eroii ploieșteni și prahoveni. Primarul Radu Stanian nu a apucat să fie prezent la inaugurarea monumentului, care a avut loc în ziua de 12 octombrie 1897 și la care au participat regele Carol I, principesa Elisabeta, prințul moștenitor, miniștri, parlamentari, ofițeri și veterani ai Războiului de Independență³⁸.

Legea învățământului primar și normal a încurajat ridicarea de școli, cum a fost Școala Primară de Băieți nr. 8, un fost han de pe str. Câmpinei, demolat prin 1931, înlocuit cu o clădire frumoasă, schimbându-se apoi și denumirea școlii în Școala nr. 14, actualmente „Gimnaziul Sf. Vasile”. Pentru a veni în ajutorul elevilor săraci de la țară, Primăria, cu acordul Ministerului Instrucțiunii, a înființat un internat gratuit pentru 40 de elevi cu rezultate bune la învățătură.

Deși era primar, ori poate tocmai datorită spiritului său gospodăresc, chibzuinței și spiritului de inițiativă, a făcut parte din

³⁵ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p.117.

³⁶ Carol Nicolae Debie, *O cronică ploieșteană. 1825-1974*, Cartea a II-a, 2006.

³⁷ „Ploieștii”, Ploiești, nr. 631, din 9 iulie 1997, p. 2.

³⁸ Eugen Stănescu, Mircea Cosma, Gavriil Preda și Iulia Stănescu, *Jertfele prahovenilor. Monumentele recunoștinței*, Editura Karta-Graphic, Ploiești, 2013, p. 18.

aproape toate parlamentele României, în postura de guvernamental sau opoziționist. Remarcabilă a fost interpelarea din Cameră cu privire la finanțarea de către stat a Școlii de Comerț Ploiești, ca o necesitate vitală nu doar pentru județ. În aceeași idee a fost și susținerea înființării unei sucursale a Băncii Naționale la Ploiești, propunere făcută de deputatul ploieștean Constantin C. Dobrescu.

Radu Stanian, împreună cu C.T. Grigorescu și C.I. Stoicescu, s-au retras din Camera conservatoare, în aprilie 1895, manifestându-și protestul față de legea minelor dată de conservatori, care ar fi încălcat prevederile Constituției.

Om aprig, Radu Stanian, în vârtoarea politică a vremii, pornește un conflict cu C.I. Stoicescu, ajuns în grațiile lui D.A. Sturdza, pentru că acesta „s-a ridicat pe spatele meu și acum nu mă mai recunoaște de șef”³⁹. O atitudine similară, într-un alt context, a avut-o cu aproape un deceniu înainte, când împreună cu Consiliu Comunal a demisionat din funcția de primar, ca protest la hotărârea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, de a se organiza baluri în sala festivă a Liceului. Se poate vedea continuitatea, de-a lungul vieții, a principiilor care-l conduceau⁴⁰.

Conflictul lui Radu Stanian cu C.T. Grigorescu s-a sfârșit prin desprinderea celui de al doilea de P.N.L. și trecerea lui în gruparea liberală democrată condusă de Nicolae Fleba. Radu Stanian a rămas în gruparea sturdzistă, șefia lui în organizația județeană nemaifiind contestată.

Alexandru Candiano-Popescu îi face un portret original: „vesel, iubind lăutarii și petrecerile, avocat, nu învățat, dar cu mare talent, popular, prietenos, om de curaj și de jertfă, liberal convins, patriot, simpatic”⁴¹. Ajunseseră de notorietate plăcerea cu care participa la chefurile cu lăutari și isprăvile pe care le făcea, cum a fost cea cu blocarea căii ferate și oprirea trenului pentru a se urca cu tot alaiul. Avocatul Nicolae M. Pârvulescu îl descrie ca pe un om de o statură potrivită, cu figura negricioasă, simpatică, cu privirile veșnic neliniștite, un om bun, cu mult simț, cu spirit pătrunzător, cu o cugetare adâncă, un profund cunoscător al sufletului omenesc, un mare prestidigitator al artei de a pleda la bară. Pledoaria lui, lăsată în voia inspirației, purta întotdeauna o notă personală. Același autor menționa că Radu Stanian făcea parte din rândul oamenilor cu o

³⁹ „Vocea Prahovei”, Ploiești, anul IX, nr. 6, octombrie 1895, p. 2.

⁴⁰ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p. 98.

⁴¹ Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, Editura Eminescu, București, 1998.

mare putere de muncă – neînfumurați, prietenoși, care nu fac zgomot împrejurul lor și nici nu cerșesc meritele⁴².

Vestea morții sale (4 septembrie 1897), a produs consternare în Ploiești și un mare ecou în județ și țară. Studenții prahoveni, întruniți la Congresul studențesc de la Târgu Jiu, la aflarea veștii, s-au retras de la banchet, după rostirea unui cuvânt de omagiu în memoria celui dispărut⁴³. La înmormântare, la dorința lui, au fost chemate tarafuri de lăutari care au interpretat cântece de petrecere, de pahar și celebra melodie „*Din Ploiești până-n Gheboia*”, pe care Radu Stanian o fredona mereu⁴⁴.

Peste un an de la decesul edilului, în ședința Consiliului comunal din 15 octombrie 1898, noul primar, Al.G. Radovici, a prezentat petiția primită din partea mai multor cetățeni din suburbia Sf. Gheorghe Vechi, în care cereau ca unei părți din strada Grădinari, „*ce ține de la casa Stanian*”⁴⁵ până la strada Gării”, să i se dea altă denumire „*la care istoria orașului îi dă dreptul*”. Formulând un răspuns, consilierul Ioan Romanescu a arătat că în ceea ce privește dorința cetățenilor, aceasta era un fapt împlinit, căci la propunerea sa, strada purta deja numele de Radu Stanian⁴⁶.

În semn de admirație, cetățenii ploieșteni i-au ridicat, în 1902, un bust, realizat de artistul Themistocle Vidali, care prezintă un om în vârstă, cu trăsăturile feței bine evidențiate, având un aer de siguranță, de conștiință a însemnătății sale, dar și de bonomie. Monumentul, care-l reprezintă pe fostul primar și care este plasat pe bulevard, la întreținere de străzi, este format dintr-un soclu de granit pe care se sprijină un bust de bronz. Soclul are o bază cu două trepte, apoi un postament aproape cubic. În față sunt incizate datele: 1840-1897. Pe cele două părți ale monumentului sunt prinse două plăci dreptunghiulare de marmură neagră având următoarele inscripții: „*Lui Radu Stanian, fost primar și deputat*”, „*Cetățenii ploieșteni și prahoveni*”, „*Ridicat în anul 1902*”, „*ONOARE cetățeanului patriot*”⁴⁷.

Generațiile următoare, în 2004, au dat numele „Radu Stanian” Școlii Generale nr. 1, aflată pe strada Bobâlna, în localul donat de moșierul și proprietarul de rafinărie Dumitru Ștefescu.

⁴² Nicolae M. Pârvulescu, *Din trecutul baroului Prahova*, Tipografia Cartea românească, București, 1933, p. 87.

⁴³ M. Sevastos, *op. cit.*, p. 428.

⁴⁴ Paul D. Popescu, *Municipalitatea Ploieșteană*, p. 102.

⁴⁵ Fosta Casă a căsătoriilor.

⁴⁶ Arhivele Naționale, Direcția județeană Prahova, Fond Primăria orașului Ploiești, dosar nr. 9/1898, f. 87.

⁴⁷ Paul D. Popescu, *Ploiești. Ghid de oraș.*, p. 82.

ALEXANDRU GH. RADOVICI (1860-1918)

La 4 mai 1898, conform articolului 9 din Legea comunală, primarul trebuia să fie ales prin vot secret. Obținând 13 voturi din 14, această funcție a fost ocupată de avocatul Alexandru Gh. Radovici, care a asigurat Consiliul că va depune toate „sforțările posibile” pentru a-și îndeplini sarcina ce i s-a încredințat, „conlucrând la tot ce este bine pentru înfrumusețarea orașului”⁴⁸. Cu adevărat, Al. Radovici a fost o personalitate a orașului, a județului, dar și a țării.

Născut la Ploiești, la 20 iulie 1860, Al.Gh. Radovici a fost unul din fiii lui Gheorghe Radovici, comerciant, bancher și mare proprietar, fost deputat și senator, membru statornic al P.N.L.-ului. A urmat cursurile Liceului „Matei Basarab” din București, îndreptându-se, cum era moda atunci, spre o carieră avocătească și a urmat studii de Drept la Paris, obținând doctoratul în Drept la Bruxelles, cu mare distincție⁴⁹. A practicat avocatura la București, apropiindu-se de mișcarea politică de stânga. Activitatea lui s-a desfășurat în Ploieștiul natal și la București. Publicist și orator, a impresionat pe membrii cercului de studii sociale „Drepturile omului”, care se întruneau în sala „Franzlaru” (în anii 1884-1885), dar și pe membrii clubului muncitorilor din strada Sotir⁵⁰.

Deși avea o familie cu veche tradiție liberală, la sfârșitul anului 1891, în urma „mai multor întruniri”, împreună cu scriitorul Anton Bacalbașa, a creat „Clubul Muncitorilor” din Ploiești, format din circa 150 de intelectuali de stânga și muncitori din diverse unități economice aflate în oraș. În perioada următoare, organizația a funcționat ca un „Club social-democrat”, cu sediu (str. Liceului nr. 20) și statut, după modelul celui bucureștean. Clubul a editat un ziar săptămânal, „politic și literar”, „Democrația socială”. Legăturile liderilor cu C. Dobrogeanu-Gherea erau foarte strânse. În rândurile mișcării erau Alexandru Ionescu, D.A. Teodoru și alții, care militau pentru constituirea unui partid social-democrat, dar și pentru susținerea luptei naționale, având ca scop desăvârșirea unității statale – dăm ca exemplu conferința „Cristalizarea politică a ideii românismului”⁵¹. Al. Radovici a participat la toate congresele P.S.D.M.R.-ului, făcând parte și din Consiliul General al partidului, în 1895 fiind ales și președinte al Congresului al III-lea. În acest context,

⁴⁸ *Idem*, dosar 9/1898, ff. 30, 31.

⁴⁹ M. Sevastos, *op. cit.*, p. 431.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 432.

⁵¹ M. Chirulescu ș.a., *op. cit.*, p. 108.

a susținut votul universal, punând bazele „Uniunii Sufragiului Universal” din Ploiești.

Sfârșitul de secol i-a adus o altă viziune politică. Nereușitele mișcării socialiste l-au îndemnat să se apropie de mișcarea liberală, raliindu-se P.N.L.-ului, în care se situa la stânga (Ionel I.C. Brătianu), împreună cu „tinerimea generoasă”. În aprilie-mai 1899, a participat la agitata campanie electorală de partea opoziției liberale, curând oficializându-se fuziunea Clubului liberal și a Clubului social-democrat din Ploiești. A candidat pe lista liberală (ales primar), fiind printre primii „tineri generoși socialiști”, care au contribuit la dezorganizarea (simțită, de altfel mai de mult) a P.S.D.M.R.-ului. Ei sperau să aducă în viața politică un suflu nou, în drumul spre democratizarea societății românești.

Al. Radovici a rămas fidel cauzei liberale, dar a simțit convulsiile vremurilor. În 1905, când sciziunea pe plan național dintre „bătrânii” liberali (sturdziști) și „tinerii” liberali (brătienști) l-a determinat să rămână cu ultimii, s-a detașat de grupul condus de C.I. Stoicescu, pe care, însă, l-a respectat în continuare. În presa anului 1909⁵² s-a anunțat că, în urma desfășurării unui congres local al P.N.L.-ului, în prezența președintelui I.I.C. Brătianu, s-a decis ca Al.Gh. Radovici să devină șef al Clubului Liberal din Ploiești și președinte al organizației județene, iar C.I. Stoicescu⁵³ să îndeplinească atribuția de președinte de onoare.

Răscoalele țărănești din 1907 au adus confruntări politice și, după un scrutin zbuciumat, electoratul prahovean a trimis în parlament pe C.I. Stoicescu, Th. Teodorini, Gogu Negulescu, Ion Ionescu-Quintus și Al. Radovici la Cameră și pe C. Iennescu și Mitu Ștefănescu la Senat. În anul următor, Al. Radovici a fost ales vicepreședinte al Camerei, iar în 1911 a fost ales senator din partea opoziției liberale, guvernul și majoritatea parlamentară fiind de factură conservatoare. În 1914, din nou a fost ales senator, alături de Scarlat Orăscu și Al. Mișu, Adunarea constituantă având ca scop modificarea actului fundamental al țării conform celor două proiecte liberale de reformă, vizând exproprieri parțiale și introducerea colegiului unic în care să voteze bărbații știutori de carte⁵⁴. În același

⁵² „Biruința”, Ploiești, din 31 mai 1909, p. 3.

⁵³ C.I. Stoicescu (1852-1911), ploieștean – a studiat Dreptul la Paris, a fost magistrat de Ilfov, procuror de Curte, deputat liberal de Prahova (1882-1883, 1890, 1901.), ministru al Lucrărilor publice (1895-1896) și ministru de Externe (1896-1897). Șef al P.N.L. Prahova. A fost înmormântat cu funeralii oficiale.

⁵⁴ Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, București, 1994, p. 224.

an, în guvernul condus de Ionel Brătianu, Al. Radovici a fost ministru al Industriei și Comerțului.

I.G. Duca a afirmat că votul universal și reforma agrară din 1921 s-au introdus și prin lupta permanentă pe care Al. Radovici a dus-o pe țărâm social. Situația materială foarte bună nu l-a împiedicat în susținerea acestora: era bancher, avocat, proprietar de terenuri petrolifere și al unor clădiri, printre care o mare casă pe bulevard. La el nu se adeverea zicala că „sătulul nu crede pe flămând”.

Primul Război Mondial a schimbat viața multor români. La 11 decembrie 1916 s-a format la Iași un guvern de colaborare, prin intrarea takistilor în cabinetul liberal. Radovici a fost înlocuit cu C.I. Istrati⁵⁵. În timpul refugiului la Iași, a îndeplinit funcția de director al Băncii Naționale a României, având un mare rol în acțiunea de evacuare a tezaurului românesc, spre „păstrare”, la Moscova. Decesul său a survenit, în urma unei boli grele, la Iași, în ziua de 2 iunie 1918, dar după un deceniu, rămășițele lui pământești au fost reînhumate la cimitirul „Bolovani” din Ploiești, orașul natal, pe care l-a slujit cât a putut de bine.

Deși a avut un primariat relativ scurt (mai 1898 - iunie 1899), Al.G. Radovici a realizat multe lucruri. A îndeplinit o conversiune favorabilă a două vechi împrumuturi ale orașului. Despre unul dintre ele, în valoare de un milion și jumătate pentru „îmbunătățirile de făcut în Ploiești”, Al. Serghiescu a prezentat un raport în fața Consiliului Comunal, în 28 ianuarie 1894, când a fost și votat (primar fiind atunci Dumitru D. Hariton). Al. Radovici, în vederea aplicării programului prezentat în fața alegătorilor, a propus convertirea împrumutului de două milioane pe un termen de maximum 40 de ani, pentru ca în acest fel anuitatea să fie mult mai mică - inițial, împrumutul fusese contractat pe un termen de 15 ani. Anuitatea, ce trebuia achitată de comună pentru stingerea acestei datorii, constituia o sarcină devenită prea apăsătoare pentru bugetul veniturilor ordinare⁵⁶.

Pentru a feri partea de jos a orașului de inundații și pentru curățirea, în parte, a canalului din Tabaci, primarul aduce în fața Consiliului problema îndreptării albiei Dâmbului⁵⁷. Iluminatul electric al urbei fusese votat de către Consiliul Comunal încă din

⁵⁵ Cosmin Preda, *Implicarea oamenilor politici prahoveni în acțiunea de revizuire a constituției*, în „Clio, ieri și astăzi”, Editura UPG, Ploiești, 2008, p. 259.

⁵⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Prahova, fond Primăria Ploiești, dosar nr. 9/1898, f. 33.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 68.

ianuarie 1897, dar în timpul primariatului lui Al. Radovici, Consiliul a realizat Caietul de sarcini pe care l-a aprobat după câteva ședințe. În Camera Deputaților s-a prezentat, în martie 1898, proiectul de lege, cu un articol unic, privind acordarea concesiunii de iluminat cu electricitate a Ploieștiului, pe timp de 30 de ani, lui Al.C. Stavridi. Primăria a încheiat contractul cu respectivul antreprenor și a aprobat ulterior, cererea făcută de Societatea Anonimă Română de Electricitate⁵⁸ de a-i ceda acesteia un loc al comunei din str. București, în vederea construirii uzinei electrice⁵⁹. Va mai fi o dată primar, la începutul secolului, rămânând la fel de omenos, onest și gospodar.

Să dăm cuvântul unui ziarist local de la „Vocea Prahovei”, care își exprima părerea și speranțele, nu fără mici aluzii răutăcioase, despre Al. Radovici: *„Ne place să credem că, odată cu venirea d-lui Al. Radovici ca primar, vor înceta abuzurile. [...] Îl vedem cu ochi buni pe tânărul primar, care în afacerile sale private a dat dovadă de un om harnic, inteligent și lipsit de apucăturile celor din jurul său. [...] Astfel considerat de noi și de toți ceilalți cetățeni, ne putem explica de ce atâta vreme, venit din stăinătate, el se mărginea a-și exercita profesiunea de advocate și se ferea de a intra în rândurile celor cari întâmplător îi solicitau concursul său politic”*. În finalul articolului, primarului i se reproșează *„simulacrul de licitație din ziua de 18 iulie a.c. (1898) pentru încheierea celor două apartamente ale aripei drepte din localul Băilor municipale”*⁶⁰. S-au dovedit însă, pe parcursul vieții sale, că au primat calitățile, nu defectele de care nu scapă nimeni.

Aplecarea spre necazurile concitadinilor săi l-a determinat ca după moartea fratelui său, dr. Ioan Gh. Radovici, să pună bazele unei societăți de binefacere, „Umanitatea” (1908), recunoscută ca persoană civilă de către Camera Legislativă. Al. Radovici, nu a fost doar avocat și politician, ci OM.

⁵⁸ S.A.R. de Electricitate s-a constituit cu aprobarea Camerei de Comerț și Industrie și a Comisiei interimare, prezidată de Al. Radovici în martie 1899.

⁵⁹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Prahova, fond Primăria Ploiești, dosar nr. 9/1899, f. 84.

⁶⁰ „Vocea Prahovei”, Ploiești, 9 august 1898, p. 3.

Bibliografie:

- Candiano-Popescu Al., *Amintiri din viața-mi*, Editura Eminescu, București, 1998.
- Chirulescu, Marian, Marinică, Gheorghe; Dinu, Oana; Sandu Mihaela; *Istoria Ploieștiului în date*, Ed. Ploiești – Mileniul III, 2010.
- Debie Nicolae Carol, *O cronică ploieșteană. 1825-1974*, Cartea a II-a, 2006.
- Iordache Anastasie, Ion I. C. Brătianu, București, 1994.
- Pârvulescu M. Nicolae, *Din trecutul baroului Prahova*, Tipografia Cartea românească, București, 1933.
- Popescu D. Paul, *Ghid de oraș*, Editura Sport-Turism, Ploiești, 1985.
- Popescu D. Paul, *Municipalitatea Ploieșteană. Istorie și actualitate*, Primăria municipiului Ploiești, 2000.
- Popescu D. Paul, *Ploiești-Mileniul II, O istorie în date și imagini*, Editura Ploiești-Mileniul III, 2003.
- Popescu D. Paul, *Poziția prahovenilor față de Alexandru Ioan Cuza și implicarea lor în „Lovitura de stat” de la 11 februarie 1866*, Editura Ploiești-Mileniul III, 2004.
- Preda Cosmin, *Implicarea oamenilor politici prahoveni în acțiunea de revizuire a constituției*, Editura UPG, Ploiești, 2008.
- Sevastos, Mihail, *Monografia orașului Ploiești*, Ed. „Cartea Românească”, București, 1937
- Stănescu, Eugen; Cosma, Mircea; Preda, Gavriil; Stănescu, Iulia, *Jertfele prahovenilor. Monumentele recunoștinței*, Editura Karta-Graphic, Ploiești, 2013.

Abstract: *The mayors of Ploiesti from the end of the 19th century, honest, hardworking men, linked their name from great urban and cultural achievements, thus becoming spokesmen for the political parties of which they were part. They used their incomes to do charity works, fought against corruption. As a result of their skills and rationality, with which they approached the problems of the city, they occupied the role of mayor of Ploiesti several times. Their merits paved the way into the national political arena and in the 20th century, the ideas that they transferred from mandate to mandate, became reality. King Carol the First's visits to Ploiesti allowed the local elite to evolve, to have initiative and to be contaminated by the capital, known as the Little Paris.*

Due to their accomplishments, Ploiesti, that once was a commercial centre, became an industrial one, of high importance in Romania.

Key words: *Ploiești, political parties, primary*

Prof. Emilia Luchian
Colegiul Național „Mihai Viteazul,, Ploiești
Jud. Prahova

